

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ

ВБД: 332.3(575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАМСОВ ҶУМЪАХОН ИСОЕВИЧ

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ
ШИР (ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050600-Иқтисодиёт
(6D050606 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ)

Роҳбари илмӣ:
д.и.и., профессор
Назирӣ Гулбаҳор Назир

ДУШАНБЕ – 2022

МУНДАРИҶА

НОМГЌҲИ ИҲТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ШИР	13
1.1. Асосҳои иқтисодии ташаккул ва рушди бозори шир.....	13
1.2. Омилҳои таъсиррасон ба рушди бозори шир ва коркарди маҳсулоти ширӣ	31
1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкил ва ҷойгиркунии бозори шир дар минтақа.....	46
БОБИ 2. ҲОЛАТИ МУОСИРИ РУШДИ БОЗОРИ ШИР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	72
2.1. Шароити ташкилӣ-иқтисодӣ ва институтсионалии ташаккули бозори шир ва маҳсулоти ширӣ.....	72
2.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли истеҳсолот дар коркарди шир.....	90
2.3. Ҳамгироии корхонаҳои истеҳсол ва коркарди шир дар минтақа.....	102
БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ ҶОЙГИРКУНИИ ИСТЕҲСОЛИ ШИР ВА МАҲСУЛОТИ ШИРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	113
3.1. Дастгирии давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширии минтақа.....	113
3.2. Ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии истеҳсол ва коркарди шир дар бозори минтақа.....	129
3.3. Дурнамои истеҳсол, коркард, истеъмоли шир ва ғанигардони бозори минтақа.....	141
ХУЛОСА.....	158
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	161
Рӯйхати адабиёт	165
Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия.....	188

НОМГЌИ ИХТИСОРАҲО

АИКТ - Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон

ВМКБ - Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон

ИА - Иттиҳоди Аврупо

ИДМ - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КАС - комплекси агросаноатӣ

кг - килограмм

КОА - Комиссияи олии аттестатсионӣ

ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

МОИ - Минтақаҳои озоди иқтисодӣ

МО - мамлакатҳои Осиё

НТЧ - Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ

СММ - Созмони Милали Муттаҳид

СУС - Созмони Умумиҷаҳонии Савдо

ТСВ - Ташкилоти содиротию воридотӣ

ФАО - Созмони озуқаворӣ ва кишоварзӣ

ЧКШ - ҷорҳои калони шохдор

ЧМШ - ҷорҳои майдаи шохдор

ЧДММ - Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

ҶТ - Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҶС - Ҷамъияти саҳомӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Шир ва маҳсулоти ширӣ дар номгӯи ғизои инсонӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Талаботи инсон дар ҳамаи даври замон ба ин навъи маҳсулоти хушсифат афзун хоҳад гашт. Маҳсулноки дар соҳаи чорводории кишвар то андозае афзуда, ин нишондод дар соли 2020-ум 1707 килограммро ташкил дод ва ин дар ҳолест, ки истеҳсоли шир дар муқоиса бо соли 1991 2,4 баробар кам шудааст. Бояд қайд намоем, ки кам кардани саршумори чорвои калони шохдори каммаҳсул дар кишвар роҳандозӣ шуда бошад ҳам, он нисбат ба нишондодҳои солҳои қаблӣ 3,2 маротиба афзудааст.

Сарфи назар аз тадричан коҳиш ёфтани ҳаҷми воридоти шир ва маҳсулоти ширӣ дар мамлакат, миқдори ҳамасола ба ҷумҳурӣ воридшавандаи ин намуд маҳсулот ҳанӯз ҳам баланд боқӣ мемонад. Барои рафъи воридоти маҳсулоти ширӣ аз хориҷи кишвар бояд истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар дохили кишвар вусъат бахшида шавад.

Аз таҳлили равандҳои ин соҳа бармеояд, ки ҳоло дар бисёр минтақаҳои кишвар коҳиши истеҳсоли шир дар корхонаҳои кишоварзӣ ба назар расида, баръакси он, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар хонаводаҳо мушоҳида мешавад. Натанҳо худтаъминкунӣ бо маҳсулоти ширӣ дар оилаҳо, балки фурӯши изофа дар бозорҳои маҳаллӣ мушоҳида мегардад. Талоши аҳоли барои «зиндагӣ кардан» дар шароити муносири иқтисодӣ натанҳо ба баланд бардоштани сатҳи худтаъминкунии аҳоли бо маҳсулоти ширӣ, балки тавассути ғанӣ гардонидани бучети оилаҳои деҳот мушкилиҳои иҷтимоии онҳоро низ аз байн мебарад. Муайян намудани омилҳои ниғаҳдорандаи ҳаҷми тақозо ва арза оид ба шир, ки он фаъолияти субъектҳои бозори минтақавии ширро маҳдуд менамояд, имкони бозгӯи самти рушди бозорро фароҳам меорад. Мубрамии мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чараёни такмил додани механизми фаъолияти бозори минтақавии шир бо дарназардошти эҳтиёҷоти аҳолии минтақаҳо бештар аён мегардад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Баъзе ҷанбаҳои муҳими ташаккулёбӣ ва амалкарди сохторҳои соҳавии бозорҳои алоҳида аз ҷониби олимони рус дар сатҳи

минтақ таҳқику баррасӣ шудаанд. Дар ин самт метавон ба асарҳои А.И. Алтухов, Н.Я. Коваленко, А.М.Бабашкина, И.Н. Буробкин, В.В. Милосердов, М.В. Бражевская, П.Л. Абалкин, В.И. Гайдук, В.А. Ключақ, И.М. Власова, Н.С. Маркова ва дигарон истинод кард.

Дар Тоҷикистон ҷанбаҳои гуногуни ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ дар асарҳои олимони аз қабили Ш.Р. Зарифов, Н.Г. Назирӣ, Ҷ.С.Пиризода, И.С. Ашуров, А.А. Мадаминов, Р.Р. Қудратов, Т.Б. Рузиев, Ш.Назарова, Ҳ.Қ. Шоймардонов, Х.А. Муллоев, И.С. Фасеҳзода, О.А. Раҳимов, А.Х. Абдуллоев, Г.Сафарзода ва дигарон баррасӣ шудааст. Аммо, дар таҳқиқоти қаблӣ масъалаҳои танзим тамоми комплекси агросаноати роғи гирифта, ҷанбаҳои озуқаворӣ ва минтақавии онҳо ба таври амалӣ баррасӣ нашудаанд. Инчунин, имкониятҳои минтақаҳои алоҳида дар самти истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ бо дарназардошти иқтидорҳои инфрасохтор, рушди низоми логистикӣ, мавҷудияти захираи озуқаворӣ, муҷахҳазгардонии сеҳҳои коркард бо технологияҳои муосир ва ғайра амалан таҳқиқ нашудаанд. Ҳамчунин ҳуди бозори минтақавии шир дар вилояти Хатлон, ҳамчун объекти танзими давлатӣ ва таҳқиқоти алоҳидаи диссертсионӣ, таҳқиқнашуда боқӣ мондааст, ки интиҳоби мавзӯи илмиро аз қабл муайян намуд.

Ҳамин тавр, масъалаи ба таври кофӣ омӯхтанашуда, ки бидуни ҳалли он таъмини амнӣ озуқаворӣ кишвар имконнопазир аст, ташаккул ва рушди бозорҳои минтақавии маҳсулоти ширӣ, инчунин, рушди механизмҳои иқтисодии таъсири давлат ба ин бозорҳо ба ҳисоб меравад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо барномаи “Дурномаи ислоҳоти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020”, “Барномаи рушди соҳаи зотпарварӣ ва хушзоткунии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020”, “Барномаи ислоҳоти кишоварзӣ”, “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”, инчунин, бо барномаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 октябри соли 2016, таҳти № 392 тасдиқ гардидааст, алоқамандӣ

дорад. Диссертатсия мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав иҷро гардида, дар ҷаласаи Шӯрои олимони донишгоҳ муҳокима гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот - омӯзиши тамоюли калидӣ, хусусият ва қонуниятҳои ташаккулёбӣ ва рушди бозори шир дар минтақа, ошкор намудани ҳаҷми тақозо ва арза, дараҷаи худтаъминкунии вилоят бо ин намуди маҳсулот ва дар ин асос пешниҳод намудани механизми бозории танзими он мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадаф дар диссертатсия мо масъалаҳои асосии зеринро муқаррар намудаем:

- муайян кардани хусусиятҳои бозори минтақавии шир ва маҳсулоти ширӣ бо роҳи омӯختан ва асоснок кардани муқаррароти назариявӣ, заминаҳо ва омилҳои амалкарди он;

- омӯختан ва ҷамъбаст намудани самтҳои асосии ҷанбаҳои назариявӣ-методии ташаккул ва рушди бозори шир, ки дар таҳқиқоти олимони ватанию хориҷӣ инъикос ёфтааст;

- омӯхтани хусусиятҳои ташаккули тақозо ва арза дар бозори шир дар минтақа, шароити иқтисодии ҷаъолияти субъектҳои бозори минтақавии шир;

- омӯхтани шарту шароитҳои ташкиливу иқтисодӣ ва институтсионалии ҷаъолияти бозори минтақавии шир;

- таҳлили вазъи истеҳсоли шир, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар минтақаи таҳқиқшаванда;

- пешниҳоди самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва омилҳои минтақавии баланд бардоштани самаранокии бозори шир.

Объекти таҳқиқот бозори минтақавии шири вилояти Хатлон ва равандҳои ташаккули он дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи таҳқиқот равандҳои ташкилию иқтисодӣ, шароит ва механизми ҷаъолияти бозори минтақавии шир мебошанд.

Фарзияи таҳқиқот ба муқаррароте асос меёбад, ки бозори минтақавии шир, чузъи таркибии бозори озуқаворӣ буда, наметавонад, ки дар пояи асосҳои номуназзаму стихиявӣ, бидуни танзими дахлдори давлатӣ дар якҷоягӣ бо омезиши муносибтарини он бо худтанзимкунии соҳа дар шароити бозор амал кунад ва рушд ёбад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои бунёдии олимони соҳа оид ба назарияи иқтисодӣ ва илми кишоварзӣ-иқтисодӣ, назарияҳои муосири рушди устувори иқтисодиёти маҳал, таҳқиқотҳои дар шакли мақола ва диссертатсияҳо чопшуда, интишороти илмии олимони ватанӣ ва хориҷӣ, таҳқиқоти ба масоили рушди устувори хоҷагии қишлоқ ва механизмҳои танзими истифодаи замин бахшидашуда, барномаҳои давлатӣ, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёриву ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи методӣ ва таълимӣ, маводҳои конференсияҳои илмӣ ва ҳисоботи созмонҳои байналмилалӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои зерин: таҳлили иқтисодию оморӣ, абстрактӣ-мантиқӣ, графикӣ барои бозгӯии тамоюлҳо ва вазъи кунунии бозори минтақавии шир ва маҳсулоти ширӣ, монографӣ, муқоисавӣ, таҳлил ва синтез, баҳодихии коршиносон ва мушоҳидаҳои муаллиф истифода шудаанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Дар таҳқиқоти мазкур маълумот аз Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, асарҳои классикони назарияи иқтисодӣ, маҷмуаҳои омории Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботҳои солонаи вилояти Хатлон, Сарраёсати минтақавии омили вилояти Хатлон, Раёсати кишоварзии вилояти Хатлон, маълумоти омории мансуб ба рушди деҳот ва истифодаи захираҳои замин дар саросари кишвар ва минтақаҳо, Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, корҳои илмии олимони соҳаи кишоварзӣ, чорводорӣ, коркардҳои шахсии муаллиф ва дигар сарчашмаҳои иттилоот истифода бурда шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои таҳқиқотӣ дар назди кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав гузаронида шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Навгониҳои илмӣ диссертатсия маҷмуи пешниҳодҳои ба ҳам алоқамандро дар ташаккули минтақавии зеркомплекси хӯрокворӣ, аз ҷумла фароҳам овардани шароити мусоид барои истеҳсоли шир, коркарди он, истеҳсоли навъҳои зарурии маҳсулоти ширӣ ва фурӯши он, ки ҷиҳати ба тарзи зарурӣ қонеъ гардонидани талаботи аҳолиро ба маҳсулоти ширии ватанӣ нигаронида шудааст, фаро мегирад. Натиҷаҳои мушаххаси илмӣ, ки дар раванди таҳқиқот ба даст оварда шудаанд ва дорои навгониҳои илмӣ мебошанд, чунинанд:

- хусусиятҳои назариявӣ ва методии ташаккули тақозо ва арзаҳои шир дар минтақа тавассути истифодаи комплексҳои мавҷуда барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, ки имкони асоснокнамоии самтҳои имконпазири рушди истеҳсоли ширро фароҳам меорад, пешниҳод гардидаанд;

- дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ дар амалкарди бозори шир ва сохторҳои он самтҳои асосии мутамарказонидан ва соҳавӣ гардонидани соҳаи чорвои ширдиханда ва коркарди шир дар асоси ҳамгироии амудӣ, ки занҷираи арзиши иловашударо дар соҳаи истеҳсоли шир таъмин намуда, ба афзоиши теъдод ва анвои маҳсулоти ширӣ замина мегардад, пешниҳод карда шуд;

- дурнамои нишондихандаҳои муносиби истеҳсол ва коркарди шир, таъмини аҳоли бо маҳсулоти соҳа, тамоюли истеҳсоли маҳсулоти ниҳой дар корхонаҳои коркард, гардиши корхонаҳои фурӯш ва талаботи аҳоли ба маҳсулоти ширӣ пешниҳод шудаанд;

- тавсияҳои мушаххаси ташкилию иқтисодӣ, ҳам барои корхонаҳои истеҳсолкунанда ва коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ ва ҳам барои субъектҳои фурӯшандаи ин маҳсулот дар бозори минтақавӣ, ки дар умум ба кооператсия ва ҳамгироии минбаъдаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти ширӣ ва корхонаҳои коркард бо назардошти ҳамгироии амудӣ нигаронида шудааст, таҳия шуданд;

- самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бозори ширӣ дар асоси истифодаи фишангҳои иқтисодии дастгирии давлатӣ (қарзҳои имтиёзнок

ба истехсолкунандагони кишоварзӣ бо дарназардошти рушди минтақавии хочагиҳои ширистехсолкунанда, баланд бардоштани маҳсулнокии чорво тавассути сармоягузорӣ ва афзун намудани корхонаҳои коркарди шир) пешниҳод карда шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- хусусиятҳои назариявӣю методии ташаккули тақозо ва арза дар бозори шир ва маҳсулоти ширӣ асоснок карда шуда, заминаҳо ва омилҳои мутобиқкунии он бо таҷрибаи пешқадам ошкор карда шудаанд;

- дар асоси омӯзиши самтҳои асосии таҳқиқоти олимони ватанию хориҷӣ чорабиниҳо оид ба ташаккул ва рушди бозори шири минтақа пешниҳод шудаанд;

- бо дарназардошти хусусиятҳои ташаккули тақозо ва арза дар бозори шири минтақа, шароити иқтисодии ҷаҳолияти субъектҳои бозор пешниҳод шудаанд;

- шарту шароитҳои ташкиливу иқтисодӣ ва институтсионалии рушди ҷаҳолияти бозори минтақавии шир пешниҳод шудаанд;

- дар асоси ҳолати кунунии бозори шир чорабиниҳои амалӣ оид ба зиёд намудани истехсолоти шир, коркард ва фурӯши маҳсулоти шир дар минтақа коркард шудаанд;

- самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва омилҳои минтақавӣ дар баланд бардоштани самаранокии бозори минтақавии шир пешниҳод шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он аст, ки самтҳои имконпазири рушди бозори минтақавии шир ва маҳсулоти он муайян гардида, оид ба такмили механизми роҳандозии он пешниҳодҳои мушаххас оварда шудаанд. Пешниҳодоти назариявӣ ва методологии дар асоси таҳқиқоти илмӣ бадастовардашударо дар омӯзиши амиқи минбаъдаи масъалаҳои бозори минтақавии шир метавон истифода бурд. Натиҷаҳои таҳқиқот аз ҷониби мақомоти идоракунии вилоятӣ барои асоснок кардани барномаҳои рушди бозори озуқаворӣ метавонанд истифода шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот иборат аз таҳияи назариявӣю методологии раванди баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар минтақа мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот дар раванди ташаккули низоми самараноки рушди бозори

шири вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2020 истифода гардидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқоти иҷрогардида метавонад ҳангоми пешбурди таҳқиқоти илмӣ оид ба рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ истифода шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо гузаронидани таҷрибаҳо, дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди оморӣ натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 6D050600-иктисодиёт (6D050606 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ) мувофиқ мебошад: б.1.4. Муаммои ноҳиябандии иҷтимоӣ-иктисодии мамлакат аз рӯйи нишондодҳои моддӣ ва ғайримоддӣ; ноҳиябандии минтақаҳо ва таъсисёбии муниципалӣ аз рӯйи минтақаҳои хизматрасонӣ; мутобиқати тақсимои маъмурӣ-минтақавӣ мамлакат ба шароитҳои нави иқтисодӣ; б.1.5. Дигаргуниҳои қаламрави минтақавӣ; муаммоҳои таъсисёбии муҳити ягонаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; фарқгузориҳои минтақавӣ иҷтимоӣ-иктисодӣ; ҳамгироии маконӣ ва дезинтеграцияи мамлакат; б.1.7. Бозорҳои локалӣ, таъсисёбии онҳо, фаъолият ва баҳамалоқамандӣ; савдои байниминтақавӣ. Назарияи нави географияи иқтисодӣ б.1.8. Нақши омилҳои институтсионалӣ дар тараққиёти низомҳои иқтисодии минтақавӣ. Хусусиятҳои минтақавӣ дигаргуншавии муносибатҳои моликиятӣ, таъсири онҳо ба сохтор ва самаранокии фаъолият ва инкишофи низомҳои иқтисодии минтақавӣ; б.1.24. Тараққиёти комплекси агросаноатӣ дар минтақаҳо, хусусиятҳои минтақавӣ ва маконии инкишофи хоҷагии қишлоқ.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Тамоми зинаҳои таҳқиқот ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи таҳқиқот, ба монанди интихоби мавзӯ, асосноккунӣ ва мубарамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Дар раванди таҳқиқот муаллиф тақмили механизми рушди соҳаи чорводорӣ минтақаро таҳия, муаммоҳои мавҷударо муайян ва самтҳои афзалиятноки рушди бозори

кишоварзиро асоснок кардааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли хулоса ва пешниҳодҳо дар мақолаҳои илмӣ нашр ва дар конференсияҳо дар солҳои 2017-2022 маъруза шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯҳои “Хусусиятҳои ташаккул ва фаъолияти бозори шир дар шароити гузариш ба рушди иқтисодӣ” (12-13 май – Курғонтеппа (Бохтар), 2017), “Механизмҳои тақмили дастгирии давлатӣ дар рушди минтақаҳои вилояти Хатлон” (Бохтар, 2019), “Ташаккул ва рушди бозори минтақавӣ шир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Душанбе-2020), «Формирование регионального рынка молока в Республике Таджикистан» (Москва-2020 г.), “Дастгирии давлатии комплекси шириву озукаторӣ дар минтақа” (Душанбе – 2021), “Рушди иқтисодӣ ва иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ” (Душанбе-2022) маъруза гардидаанд ва барои муҳокима пешниҳод шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ вобаста ба мавзӯи диссертатсия 14 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 5,2 ҷузъи ҷопӣ таҳия намудааст, ки аз он 8 мақолааш дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ муаллиф дарҷ гардидаанд. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав муҳокима гардида, барои ҳимоя тавсия дода шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия дар асоси мақсаду вазифаҳои дар он гузошташуда муайян карда шудаанд. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 9 фасл, хулосаву пешниҳодот, рӯйхати адабиёти истифодашуда бо фарогирии 200 номгӯй, 29 ҷадвал, 7 расм ва 7 диаграмма иборат буда, дар ҳаҷми 189 саҳифаи ҷопӣ ҷамъбаст гардидааст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрам будани мавзӯи диссертатсия асоснок гардида, сатҳи таҳқиқи кор, объект, мавзӯъ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои методологӣ,

назариявӣ, заминаҳои меъёрӣ, навгониҳои илмӣ ва нуқтаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии диссертатсия муайян карда шудааст, ҳамзамон тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот ва сохтори диссертатсия пешбинӣ гардидааст.

Дар боби якум, ки “Асосҳои назариявии ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир” унвон дорад ва аз се зербоб иборат мебошад, асосҳои иқтисодии ташаккул ва рушди бозори шир, омилҳои таъсиррасон ба рушди бозори шир ва коркарди маҳсулоти ширӣ ва таҷрибаи хориҷии ташкил ва ҷойгиркунии бозори шир дар минтақа арзёбӣ гардидаанд.

Дар боби дуюм “Ҳолати муносири рушди бозори шир ва хусусиятҳои танзими он дар вилояти Хатлон» баҳодиҳии шароити ташкилӣ-иқтисодӣ ва институтсионалии ташаккули бозори шир ва маҳсулоти ширӣ, таҳлили вазъи муосир ва тамоюли истеҳсолот дар коркарди шир, ҳамгироии корхонаҳои истеҳсол ва коркарди шир дар минтақа аз нуқтаи назари манфиатҳои иқтисодӣ гузаронида шудааст.

Боби сеюм “Самтҳои асосии такмили ҷойгиркунии истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилояти Хатлон” номгузори шудааст, ки дорои се зербоб буда, фикру андешаҳои муаллифи рисола бо таклифу пешниҳодҳо ҷиҳати дастгирии давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ, ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии истеҳсол ва коркарди шир ва дурнамои истеҳсол, коркард, истеъмоли шир ва ғанигардони бозори минтақа бо далелҳои илмӣ асоснок карда шудааст.

БОБИ 1.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МИНТАҚАВИИ ШИР

1.1. Асосҳои иқтисодии ташаккул ва рушди бозори шир

Дар таҳқиқоти илми иқтисодии муосир мафҳуми бозор ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ ёфтааст, баррасии моҳият ва табиати он ба бисёр масъалаҳои баҳсталаби соҳа равшанӣ меандозад. Дар тафсири ин мафҳум маҳаки асосиро механизми муттаҳид кардани харидорон ва фурӯшандагони молҳои алоҳида ва бахши хизматрасониҳо дар бозор ташкил медиҳад, ки ин раванд ва баҳогузорӣ ба бозори маҳсулоти кишоварзӣ низ дахл дорад.

Бозори маҳсулоти кишоварзиро ҳамчун муносибатҳои иқтисодӣ дар раванди истеҳсол, коркард, мубодила ва истеъмоли маҳсулот метавон муайян кард. Ба таври мухтасар метавон маънидод намуд, ки бозор муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони ашёи хом ва истеъмолкунандагони молҳо мебошад. Байни ин ду марҳилаи ниҳии фаъолияти бозорӣ коркарди маҳсулот қарор дорад. Истеҳсоли шир ва фурӯши он қисми асосии зеркомплекси ширро ташкил медиҳад.

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар фазои иқтисодии муносибатҳо миёни фурӯшандаву харидор таҳти таъсири боз ҳам амиқтар шудани тақсимоли меҳнати ҷамъиятӣ, даромади истеъмолкунандагон ва навсозии инноватсионии қувваҳои истеҳсолкунанда инкишоф меёбад, ки робитаҳои технологӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ танзими онҳоро талаб менамояд.

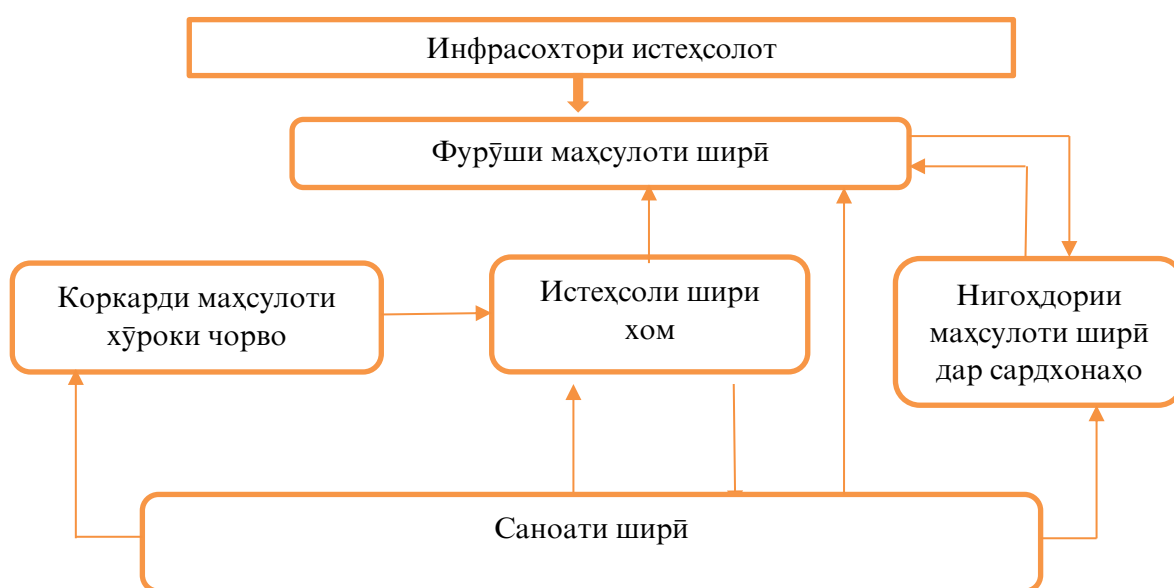
Бозор ҳамчун низоми ғайримувозинат, ки бо маҷмуи субъектҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил ифода ёфтааст, зарурати танзими давлатиро дар заминаи татбиқи мафҳуми «давлат - соҳибкорӣ» муайян менамояд.

Танзим ба мафҳуми умумӣ шакли таъсири мақсадноки маъмурӣ, иқтисодӣ ва ҳукукии субъекти идоракуниро ба объекти идоракунӣ бо мақсади таъмин ва нигоҳдории фаъолияти он дар речаи муайян, тағйир ва инкишоф додани

муносибатҳо ва муносибатҳои иқтисодӣ мутобиқ ба эҳтиёҷоти иҷтимоиро дар назар дорад.

Механизми танзими ҳуқуқӣ усулҳои танзими ғайримарказонидашуда, мутамарказ ва усулҳои иҷозатдиҳиву бекоркунӣ, инчунин, уҳдадорӣ мусбиро дар бар мегирад.

Дар шароити ҳозира тобеияти фаъолияти ташкилот ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии худ мазмунӣ танзими дохилии он буда, тобеияти фаъолияти ташкилот ба санадҳои меъёрии давлатӣ, қоидаҳои ташкилотҳои худтанзимкунӣ ва шартномаҳои байналмилалӣ мебошад (нигаред ба расми 1.1.1.).

Расми 1.1.1. Ташкили фаъолияти инфрасохтори бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Принсипҳои танзими иқтисодиёти кишоварзӣ ин ягонагии мақсадҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, омехта намудани нишондиҳандаҳо ва дастурҳо дар идоракунии соҳаи кишоварзӣ, ба ҳам пайвастанӣ самарабахши воситаҳои протекционизми аграрӣ мебошанд. Меъёрҳои арзёбии самаранокии механизмҳои танзими бозори минтақавӣ шир афзоиши ҳаҷми умумии шир, васеъ намудани номгӯи маҳсулоти ширӣ, афзоиши ҳиссаи маҳсулоти минтақавӣ, мутобиқати сифати шири хом ва маҳсулоти ширӣ ба стандартҳо маҳсуб меёбанд.

Низоми танзими бозори шири минтақаҳои вилоят каме мураккаб мебошанд. Самтҳои асосии рушди низоми танзими бозори шир ва маҳсулоти ширӣ чунинанд:

- беҳтар намудани дастгирии давлатии чорводории ширдиханда;
- кумак ба ташаккули низоми самарабахши худидоракунии иқтисодӣ дар зерсоҳаи шири комплекси агросаноатӣ;
- танзим ва назорати меъёрии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ.

Бозори ширию молӣ қисми асосии системаи ҳамгироишудаи занҷираи технологӣ ва иқтисодии соҳаҳои чорводории ширӣ ва корхонаҳои саноатии коркарди он бо мақсади истеҳсол, коркард ва фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ мебошад.

Таъмини аҳолии кишвар бо маводи озуқаворӣ аз сатҳи қонеъ гардонидани талаботи аҳоли бо маводи хӯроқа, хусусан шир ва маҳсулоти ширӣ дар доираи истеҳсолоти дохилӣ муайян карда мешавад. Албатта, дар ин ҷода маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқа, ки дар ҳудуди Тоҷикистон истеҳсол карда мешаванд, ба назар гирифта шудааст. Таъмини аҳоли бо маҳсулоти худӣ (ватанӣ) тавассути саноати коркард ва қисми муҳими он - кишоварзӣ роҳандозӣ мегардад. Комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи муҳимтарин ба шумор меравад ва дар таъминоти аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ нақши ҳалкунанда дошта, корхонаҳои ватаниро бо ашёи хоми хушсифат таъмин менамояд. Соҳаи кишоварзӣ, дар навбати худ, ду соҳаи алоқамандро дар бар мегирад: растанипарварӣ ва чорводорӣ ва дар ин замина коркарди аввалияи маҳсулоти бахши чорводорӣ ва растанипарварӣ низ ба ҳамин соҳа тааллуқ дорад.

Аз рушди соҳаи чорводорӣ сатҳи зиндагии аҳоли беҳбудӣ пайдо менамояд: ҳаҷм ва сифати хуби шир ва маҳсулоти ширӣ, даромад ба сари аҳоли, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ. Дар ҳамаи давраи замони соҳаи чорводорӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозии нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Соҳаи чорводорӣ на танҳо соҳаи иқтисодӣ, балки омили ҷойгиршавии аҳолии кишвар дар манотиқи гуногун буда, дар ин замина фарҳанги маънавӣ, руҳияи миллӣ, хотираҳои таърихӣ халқ шакл мегардад. Дар бахши чорводорӣ ба монанди дигар

соҳаҳои хоҷагии халқ қонуниятҳои муайяни иқтисодӣ амал менамоянд. Ин қонуниятҳои иқтисодӣ дар асоси хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ арзи ҳастӣ менамоянд.

Ҳангоми баҳогузориҳои вазъи рушди иқтисодии соҳаи чорводорӣ дар шароити таҳаввули коргузориҳои аграрӣ ба инобат гирифтани хусусиятҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ, ба монанди мақсади истифодаи замин ба сифати манбаи асосии истеҳсолот, дар мадди назар гирифтани хусусияти мавсимии истеҳсолот ва дар ин асос истифодаи захираҳои моддӣ, қувваи корӣ ва маблағҳои муайян, гардиши сармоя, нигоҳдошти давраи корӣ, давраи фурӯши маҳсулот, таваккал ҳангоми номусоид будани иқлим, қорбурди ҷанбаҳои биологӣ ва табиӣ ҳангоми истеҳсолот муҳим ба шумор мераванд.

Бозори ширӣ низоми ба ҳам алоқаманди технологиву иқтисодии соҳаҳои чорвои ширдор ва саноати қорқарди шир буда, он вазифаи муштараки истеҳсол, қорқард, фурӯши шир ва маҳсулоти шириро доро мебошад. Барои афзун намудани самаранокӣ ба танзим даровардани фаъолияти қисмҳои таркибии он муҳим ба шумор меравад.

Дар солҳои бозсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусан дар ноҳияҳои вилояти Хатлон, қорҳои зиёди ташкилӣ ва иқтисодӣ оид ба истеҳсол ва қорқарди шир ва маҳсулоти ширӣ гузаронида шудаанд. Аммо, сохтори истифодаи шир барои истеҳсоли маҳсулоти ширии босифат дар асоси технологияи муосир ҳамоно ниёз ба такмил дорад.

Таҳлили вазъи бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақа нишон медиҳад, ки қисми зиёди фермаҳои қалони ширӣ, ки дар давраи шӯравӣ сохта шудаанд ва имкони нигоҳдории саршумори зиёда аз 800 то 1200 сар чорвои қалони шохдорро доранд, ҳоло дар ҷумҳурӣ фаъолият намеkunанд.

Солҳои охир баръало эҳсос мешавад, ки чор ҳадафи стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне таъмини истиқлоли энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат ва саноатикунони босуръати кишвар зина ба зина амалӣ шуда истодааст.

Чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26-уми декабри соли 2019 қайд намуданд: «Яке аз бахшҳои пешбарандаи иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҷойи кори доимӣ таъмин намудани аҳолии мамлакат мебошад» [19, с.3].

Инчунин? қайд намуданд, ки «Мо бояд ба рушди бахши хусусӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда, заминаи ягонаи ҳуқуқиро барои ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо, муҳайё созем». Ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шуданд [19, с.3].

Инчунин, санаи 21.12.2021 дар Паёми худ қайд намуданд, ки агар дар соли 1991 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 150 ҳазор тонна гӯшти чорво бо мақсади истеъмоли ворид шуда бошад, пас ҳоло бо ин мақсад ба кишвар гӯшти чорво умуман ворид намешавад [20, с.20].

Қобили зикр аст, ки баланд бардоштани маданияти заминдорӣ ва рушди соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир рӯ ба беҳбудӣ ниҳода истодааст.

Солҳои охир саршумори чорвои калони шохдор аз 2209171 ҳар сар дар соли 2015 то 2391466 ҳазор сар дар соли 2020 расидааст.

Таҳлилҳои оморӣ нишон доданд, ки солҳои охир таносуби модаговҳо дар сохтори чорвои калони шохдор аз 51,2 %-и соли 2015 то 52,0 % дар соли 2020 расидааст. Саршумори модаговҳо дар ин давра (2015-2020) аз 1131 ҳазор сар то 1227 ҳазор сар расидааст. Дар вилояти Хатлон бошад, саршумори чорвои калони шохдор аз 898680 соли 2015 ба 1010971 сар дар соли 2020 расидааст [5, с.225].

Дар ҷумҳурӣ бо мақсади самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, рушди бахши хусусии соҳаи кишоварзӣ, ҳалли муаммоҳо ва тақмили минбаъдаи соҳа ва дар ин замина таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат ва бо ғизои хушсифат таъмин намудани ҷумҳурӣ соли 2020 «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» қабул шудааст. Мавриди зикр аст, ки

масъалаҳои асосие, ки дар Барномаи ислохот дарҷ гардидаанд, рушди соҳаи чорводорӣ миллий ва диверсификатсияи соҳаи чорводорӣ мебошанд.

Дар барномаи мазкур Вазорати кишоварзии ҶТ, Академияи илмҳои кишоварзӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо чиҳати рушди соҳаи чорводорӣ ва таъмини аҳоли бо маҳсулоти гӯшту шир ва маҳсулоти ширӣ, масъалаи зотпарварӣ ва беҳтар кардани зоти чорво вазифадор карда шудаанд.

Таҳлили вазъи соҳа дар 3 соли охир (2017-2020) нишон медиҳад, ки саршумори чорво ва истеҳсоли маҳсулоти соҳа зиёд гардида, айни замон дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ зиёда аз 2 млн сар чорвои калон, 5 млн сар моли майда мавҷуд мебошад [18, с.118].

Қобили зикр аст, ки саршумори чорво нисбат ба солҳои пешин зиёд гардидааст, вале дар масъалаи истеҳсоли маҳсулот ва маҳсулнокии чорво ҳоло ҳам камбудӣ дида мешаванд. Масалан: маҳсулнокии чорво, хусусан ширчӯшӣ аз як сар модагов ба ҳисоби миёна 1785-1800 кг-ро ташкил медиҳад, ки нисбати нишондиҳандаи байналмилалӣ паст мебошад [6, с.272].

Айни замон кам гардидани манбаи хӯроки чорво барои пурра қонеъ гардонидани талаботи соҳа монеаҳоро ба миён овардааст. Ин аз бисёр чиҳат ба чарогоҳҳо алоқаманд буда, ташкилу нигоҳубини чарогоҳҳо рушди соҳа ва талаботи ҷумҳуриро бо маҳсулоти соҳаи чорводорӣ худӣ таъмин менамояд.

Шарти асосии ба даст овардани маҳсулнокии баланди чорво аз ҷониби ин гурӯҳҳои истеҳсолкунандагони шир маҳсулнокии хӯроки чорво мебошад, ки тавассути он ҳайвоноти ширдиҳанда вобаста ба ҳолати физиологӣ, синну сол, ҳолати ҷисмонӣ, вазни зинда ва шароитҳои берунаву дигар омилҳо ғизо мегиранд.

Базаи истифодаи хӯроки чорвои муносиб яке аз роҳҳои пурзӯр намудани истеҳсоли хӯроки чорво буда, он дар баланд бардоштани маҳсулнокии чорвои ширӣ нақши калон дорад. Омӯзиши таҷрибаи бисёр хоҷагиҳо нишон медиҳад, ки сатҳи истеҳсоли шир мустақиман аз мавҷудияти қувваи кории соҳибтахассус ва сатҳи музди меҳнати кормандони хоҷагиҳо вобаста аст.

Роҳандозӣ намудани зерсохторҳои фурӯши шир дар асоси шартнома ба рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ такони тоза бахшида, дар низоми фурӯши маҳсулоти ширӣ тағйироти кулӣ ворид намуд. Бо вучуди ин, вазъи бозори кишоварзии маҳсулоти ширӣ ва маҳсулоти ин соҳа солҳои охир тамоюли устувори кам кардани фурӯши ширро ба корхонаҳои чамъоварӣ ва коркард ба вучуд оварда, ҳамзамон зиёд кардани фурӯши онро тавассути дигар бахшҳои фурӯш тақвият мебахшад.

Иқтидори истеҳсолии саноати ширии баъзе минтақаҳои мамлакат то гузариш ба муносибатҳои бозорӣ асосан бо дарназардошти манфиатҳои корхонаҳои кишоварзӣ бе риояи таносубу тавозун дар ҳаҷми истеҳсол ва истеъмоли маҳсулот роҳандозӣ гашта буд. Омӯзиши таносубҳои муносиби миёни заминаи ашъи хом, саноати коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ зарурати омӯзиши маҷмуи омилҳои ба вучуд меорад, ки дар асоси он фаъолияти бозори ширӣ ва ҳӯрокворӣ муайян карда мешавад (ҷадвали 1.1.1.).

Ҷадвали 1.1.1. - Нишондиҳандаҳои асосии баҳогузори фаъолияти истеҳсолкунандагони шир дар минтақа

Истеҳсоли шир	Коркарди шир
I. Истеҳсолгар ва коркардкунандагони шир	
Корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ; Ҳоҷагии деҳқонӣ; Ҳоҷагиҳои ёрирасон	Корхонаҳои коркарди шир; Корхонаҳои хурди коркарди шир; Сехҳои назди ҳоҷагӣ.
II. Ташкили истеҳсол ва коркарди шир	
Сохтор ва таркиби корхонаҳои коркарди шир; Ҳолати захираи ҳӯрокаи барои чорвои ширдеҳ; Таснифи дараҷаи касбияти кор-мандони ширкати ширӣ; Ташкили пардохти музди меҳнати коргарони ҳоҷагӣ.	Ҳолати чамъоварии шир (шартнома бо корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли шир дар ҳоҷагиҳои ёрирасон, хариди шир аз деҳқонон ва ҳоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ); Ҳолати базаи моддиву техникӣ; Сатҳи истифодаи иқтидори истеҳ-солӣ; Муайян намудани дараҷаи кас-бияти коргарони соҳа
III. Ҳолати иқтисодии корхонаи истеҳсолкунандаи шир	
Банақшагирии арзиши аслӣ ва даромадноқӣ дар истеҳсоли шир; Бахшҳои фурӯши шир	Ҳаҷми истеҳсоли навъҳои асосии маҳсулот; Арзиши аслӣ ва даромадноқии коркарди шир;

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз омӯзиши омилҳои фарогири истеҳсол ва коркарди шир бармеояд, ки онҳоро бо дарназардошти ташкили истеҳсолот, самаранокии иқтисодӣ ва идоракунии фаъолияти истеҳсолӣ бояд ба се гурӯҳ чудо намоем. Гарчанде ки омилҳои истеҳсол ва коркарди шир шаклҳои якхела доранд, нишондиҳандаҳои зухуроти онҳо дар соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркард метавонанд гуногун бошанд.

Таҳқиқотҳои гузаронидашуда ба мо имкони баррасии нишондиҳандаҳои асосиеро фароҳам овард, ки тавлид ва коркарди ширро ифода менамоянд. Омӯзиши чараёни истеҳсоли шир як қатор хусусиятҳоро фаро мегирад, ки дар байни онҳо таҳлили ҳолати ҷории парвариши ҷорҳои ширӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ, парвариши модаговҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҷониби фермерон ва ё хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли муҳим мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори фурӯши шир аз ҷониби истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳоло корхонаҳои коркард бештар бартарӣ доранд. Ҳамзамон, коҳишёбии хариди шир дар бозори шир на танҳо ба коҳиши назарраси ҳаҷми истеҳсол, балки афзун шудани коэффитсиенти талафот ва кам шудани истеҳсоли намудҳои муҳимтарини маҳсулоти истеҳсолшаванда арзёбӣ мегардад. Ин раванд ба сатҳи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ, сатҳи фаъолгардонии истеҳсолот таъсир расонида, боиси афзоиши хароҷоти истеҳсолӣ, кам шудани ҳосилнокии меҳнат, паст шудани дараҷаи хариди ашё барои коркарди саноатии шир ва истеҳсоли маҳсулоти ширӣ гардид. Паст шудани истеҳсол дар корхонаҳои ширии минтақа имкон намедиҳад, ки муносибатҳои сифатан нави иқтисодӣ бо истеҳсолкунандагони ашёи хом ва корхонаҳои коркард дар асоси манфиати мутақобилан судманд ба роҳ монда шаванд.

Ташаккули бомуваффақияти бозори шир дар минтақа аз бисёр ҷиҳат ба фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ дар рушду нумӯи муҳити рақобат барои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ вобаста аст. Афзоиши истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ яке аз шартҳои асосии кам кардани хароҷоти истеҳсолӣ, азхудкунии истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот ва ҷустуҷӯи роҳҳои дигари баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мебошад. Бо вучуди ин, бисёр корхонаҳои

коркарди шир барои фаъолияти устувори худ сармояи кофӣ надоранд. Аз ин рӯ, барои рақобати устувор дар бозор корхонаҳои ширӣ ба дастгирии бевоситаи давлатӣ дар шакли субсидия ва ҷубронпулӣ ниёз доранд.

Ин нишондиҳандаҳо ба мо имкон медиҳанд, ки вазъи мавҷуда ва тамоюлҳои рушди зеркомплекси ширро арзёбӣ намуда, номутавозуниро дар рушди соҳа бозгӯӣ ва дараҷаи қаноатмандсозии эҳтиёҷоти аҳолиро ба маҳсулоти ширӣ муайян намоем.

Таҳлили ҳолати ҷории комплексҳои ширӣ ва озуқавории минтақа, самтҳои рушди истеҳсоли ватании маҳсулоти ширӣ, фароҳам овардани шароит барои рақобати бомуваффақияти он, таъмини даромаднокии ҳадди ақали иштирокчиёни сохтори бозор, рақобати одилона дар истеҳсоли шири ватаниро дар ояндаи наздик нишон хоҳад дод.

Таърихи пайдоиш, ташаккул ва рушди муносибатҳои бозорӣ ба таърихи рушди ҷомеа алоқамандии ногузастанӣ дорад. Бозор як падидаи мураккаб, серпахлу ва сервазифа мебошад ва дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми бозор ба таври гуногун тафсир карда мешавад.

Назарияи иқтисодии муосир бозорро ҳамчун категорияи иқтисодӣ баррасӣ намуда, онро ҳамчун «маҷмуи муносибатҳои мушаххаси иқтисодӣ ва робитаҳои байни харидорону фурӯшандагон, инчунин, миёнаравон оид ба додугурифтӣ мол ва пул, ки манфиатҳои иқтисодии субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ва таъмини мубодилаи маҳсулоти меҳнатиро инъикос менамояд» [92, с.24], муайян мекунад.

Ба маънои маҳдуд бозор маҷмуи муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон мебошад, ки тавассути тақозо ва арза арзёбӣ карда мешавад. Ба туфайли бозор истеъмолкунандагон ба истеҳсолот таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, мафҳуми бозор наметавонад танҳо ба мубодила маҳдуд карда шавад, зеро он тамоми марҳилаҳои тақрористеҳсоли иҷтимоӣ – истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмолро фаро мегирад.

Бозори муосир дорои сохтори мураккаб буда, муносибатҳои бозорӣ дар намудҳои гуногун амалӣ мешаванд. Ба ибораи дигар, бозор фарогири низоми бозорҳои гуногун (маҷмуи навъ ва намудҳои бозорҳо) мебошад, ки онҳо аз

ҳамдигар бо аломатҳои гуногун фарқ мекунад. Дар адабиёти ватанӣ меъёрҳои зиёде барои таснифи бозорҳо мавҷуданд. Таснифи воқеии бозорҳо аз тарафи олимони рус З.М. Илин ва И.В. Мирочитский дар шакли мукамал ба назар мерасад [46, с.226].

Чунин таснифот имкон медиҳад, ки дар таркиби бозори озуқаворӣ намудҳои алоҳидаи бозори маҳсулот ва бозорҳои минтақаҳо муайян кунем, хусусиятҳои хоси ташкили муносибатҳои бозориро дар ин бозорҳо бозгӯ намуда, инчунин, рушди онҳо, ноил шудан ба тавозуни тақозо ва арзани намудҳои алоҳидаи маҳсулотро дар саросари кишвар ва аз рӯйи минтақаҳои алоҳида баҳогузорӣ намоем.

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар ҳома мавқеи махсусро касб менамояд. Дар кишвари мо низ ин омил муҳим ба шумор рафта, ғизонокӣ ва нархи дастраси маҳсулоти ширӣ барои рушди ин соҳаи ҳаётан муҳим мусоидат менамояд. Илова бар ин, шир яке аз рамзҳои пойдории саломатӣ ва вазъи некуаҳволӣ мебошад.

Чӣ тавре ки Р.Р. Қудратов қайд намудааст, бозори шир ва маҳсулоти ширӣ як низоми мукамалро дар муносибатҳои молию пулӣ, иқтимоию иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил намуда, он равандҳои истеҳсол, мубодила, тақсимот, истеъмоли шир ва маҳсулоти ширӣ, инчунин ҳама намудҳои муомилотро барои татбиқи онҳо фаро мегирад [128, с.45].

Дар адабиёти иқтисодӣ нақши бозор бо чанд маҳфум баён гардидааст, ки ба таври муфассал арзёбӣ намудани онҳо ба манфиати кор мебошад:

- бозор ҳамчун механизми рақобат маънидод карда мешавад, ки ба тақсимои оқилонаи захираҳо ва равона сохтани онҳо барои истеҳсоли молҳои барои ҳома зарурӣ мусоидат мекунад;

- истеҳсолкунандагонро аз ҷиҳати моддӣ барои қонеъ намудани талабот ҳавасманд менамояд;

- ба ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот таъсир расонида, онро ба талаботи харидорон мувофиқ месозад;

- иқтисодиётро такмил дода, онро аз корхонаҳои зиёновар ва рақобатпазир озод намуда, дар ин замина норасоии молу хизматрасониҳо бартараф мекунад;

- истеъмолкунандаро ба интиҳоби молҳои аз ҷиҳати нарх ва сифат мувофиқ водор месозад.

Бозор дар сурати амалкарди маълумоти маҳдуд ва тақия танҳо ба шароити бозор, ки оид ба будан ё набудани мол, миқдору сифат, хароҷот дар истеҳсолот, манфиатнокии он барои истеъмолкунандагон маълумот медиҳад, наметавонад дар шакли мукамал ташаккул ёбад. Бозор ба шароити тағйирпазир зуд мутобиқ гардида, барои самаранокӣ натиҷаҳои пешрафти илмию техниро ба таври фаровон истифода бурда, озодии интиҳоб ва фаъолияти соҳибкоронро таъмин менамояд.

Т.Б. Рузиев бартариҳои иқтисоди бозориро ба таври зайл номбар мекунад:

- бозор то андозае дорои низоми демократии иқтисодӣ буда, ба истеҳсолкунандагон имконияти фурӯши маҳсулоти худиро фароҳам меорад;

- ҳар як истеъмолкунанда (харидор) барои харидани молҳо, воситаҳои истеҳсолот ва молҳои истеъмолӣ имкониятҳои ягона дорад;

- танҳо дар бозор хароҷоти иҷтимоии зарурӣ барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот муайян карда мешаванд;

- рушди муносибатҳои моливу пулӣ ва бозор кафили демократикунонии муносибатҳои иқтисодии байни корхонаҳо – истеҳсолкунандагон ва ҳуди корхонаҳо ба шумор меравад [166, с.416].

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ мувофиқи қонунҳои объективии иқтисодӣ рушд ва амал намуда, ҳамзамон, хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар моҳияти худ шароити ташаккул, хусусияти бозор ва маҳсулотро фаро мегирад. Дар асоси гурӯҳбандии олимони рус ва тоҷик дар бораи мафҳуми иқтисодии бозор, ба ақидаи мо, “Бозори шир маҷмуи ҳамгироишудаи молистеҳсолкунандагон, корхонаҳои коркард ва фурӯш бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолии аҳоли мебошад”.

Ислоҳоти иқтисодии солҳои 90-уми асри гузашта боиси дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ ва саноатӣ гардида, он шароити ташаккули бозори минтақавии ширро низ тағйир дод. Дар айни замон ташаккули он ба омилҳои зерин вобастагии зиёд дорад:

- паст шудани ҳолати пардохтпазирии қисми зиёди аҳоли;
- афзоиши воридоти маҳсулоти ширӣ;
- пастравии нархи харид ва боло рафтани нархи маҳсулоти ниҳой (паст шудани даромаднокии истеҳсоли шир дар корхонаҳои кишоварзӣ);
- кам шудани пешниҳоди маҳсулоти ширӣ аз истеҳсолкунандагони ватанӣ бо сабаби коҳиш ёфтани истеҳсоли маводи ширӣ (зиёд шудани ҳаҷми воридоти шири концентратӣ);
- рушди нокифояи инфрасохтори бозор.

Дар шароити гузариш ба давраи бозорӣ ташаккул ва рушди бозори маҳсулоти шири минтақа вобаста ба табиати мушаххаси ин соҳа моро ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ месозад. Ин хусусиятҳоро ба таври зайл метавон арзёбӣ намуд:

- ба маҳсулоти ширӣ ҳамеша талаботи истеъмоли мавҷуд аст, аммо арзиши он вобаста ба қобилияти пардохтпазирии истеъмолкунандагон доимо тағйир меёбад;
- маҳсулоти ширӣ дар шароити бозори минтақавӣ тағйирпазирии баланди талаботро аз рӯйи нарх ва даромад нишон медиҳад: ҳангоми баланд шудани нарх (ё кам шудани даромад) истеъмолкунандагон метавонанд аз он даст кашанд, ки ин боиси кам шудани талабот мегардад;
- аксуламали ғаврӣ ҳангоми кам кардани афзалиятҳо (хусусан дар мавриди воридоти бонизоми маҳсулоти ширӣ), ки ба вазъи иқтисодии тамоми низоми соҳаи истеҳсоли шир таъсири манфӣ мерасонад (раванди ғаврои истеҳсоли пешбинӣ мегардад) ва инчунин, ба паст шудани нарх мусоидат мекунад;
- нархи ҳадди ақали кафолатдодашуда дар марҳилаи кунунӣ асосан аз ҳисоби афзоиши нархи фурӯш дастгирӣ карда мешавад. Дар натиҷа, сатҳи истеъмол аз ҳисоби даромади маҳдуди қисми аҳоли коҳиш ёфта, ин раванд боиси маҳдуд шудани бозори шир мегардад;
- ҳолати бозори маҳсулоти ширӣ аз даромади номиналӣ ва воқеии аҳоли ва номгӯйи нархҳо, нархи яклухту чакана вобаста буда, бо дарназардошти ин гуфтаҳо робитаи мустақим ва баръаксӣ он байни ҳаҷми истеҳсолот, сатҳи нархҳо ва истеъмол мунтазам бояд таҳлил карда шаванд.

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар ҷумҳури маҷмуи бозорҳои ба ҳам алоқаманди минтақавӣ ва дохилиминтақавиро ифода менамоянд. Аз ин лиҳоз, мушкилоти бозори шир бояд на танҳо аз нуқтаи назари макро ва микроиқтисодӣ, балки бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавӣ низ омӯхта шаванд. Дар мадди назар гирифтани ин омилҳо дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти фарқиятҳои назарраси дохилиминтақавӣ, ки ба шаклҳои зухуроти намунаҳои умумии рушди бозори шир ва равандҳои муносибатҳои байниминтақавӣ таъсир мерасонанд, ниҳоят муҳим аст.

Дар айни замон, субъектҳои ҷумҳури, ки то андозае истиқлоли иқтисодӣ ба даст овардаанд, барои ҳалли як қатор масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, мушкилоти марбут ба истифодаи захираҳои ҳудудӣ, инчунин, масъалаҳои худтаъминкунӣ ва афзоиши маҳсулот (аз ҷумла ғизо барои аҳоли) дар қаламрави худ масъул мебошанд.

Дар ин замина аҳамияти бозорҳои минтақавӣ дар иқтисодиёти маҳал меафзояд. Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар иқтисодиёти ҳар як минтақа як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад, ки баррасии онҳо дар алоҳидагӣ муҳим мебошад.

Дар ин замина якчанд омили муҳимро бояд номбар кард:

- мукамалсозии робита байни фурӯшандагон ва харидорони маҳсулоти ширӣ;
- муқаррарсозии таносуби миқдорӣ дар таркиби тақозо ва арза;
- муайяннамоии сатҳи тавозуни нархҳо ва таносуби нархи молҳои гуногун.

Дар шароити муносири иқтисодӣ тафовути омилҳои табииву иқлимӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ боиси дараҷабандиҳои навини ибтидоии минтақаҳо вобаста ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ гаштаанд. Дар низоми гурӯҳиву маъмурӣ давлат тамоюлҳои манфии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои вилояти Хатлонро муайян намудааст. Аммо дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ рафъи масъалаи тафриқавии минтақавӣ пеш меояд, ки аз ҳалли он бисёр омилҳои иқтисодӣ вобастагӣ доранд. Ин раванд боиси пайдоиши минтақаҳои алоҳида, ба монанди рушди иқтисодӣ, минтақаҳои дар асоси сохтори хоҷагидорӣ ташаккулёфта ва ғайра гардид.

Раванди тезутунди ташаккул ва фаъолияти пурраи бозори шир дар он минтақаҳое ба назар мерасад, ки дар онҳо муносибатҳои молию пулӣ рушд наёфтаанд ва барои таъминоти эҳтиёҷоти дохилӣ ба маҳсулоти чорвои хонагӣ, инчунин, чорвои калони шохдори воридшаванда аз дигар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи кишвар ниёз доранд.

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар мамлакати мо асосан аз ҳисоби истеҳсоли худӣ ташаккул меёбад ва дар ин самт ҳиссаи воридот на бештар аз 23%-ро ташкил медиҳад, яъне ҳиссаи воридот дар таъмини аҳолии кишвар ба талафоти амнияти озукавории давлат таҳдид намекунад [6, с.272].

Маҳсулоти асосии ширӣ, ки солҳои охир ба Тоҷикистон ворид карда шудаанд, рағани чорво, панир, творог, шири хушк ва йогурт мебошанд.

Ҳамин тавр, таъминкунандагони рағани шир асосан Зеландияи Нав, Украина, Финляндия ва Олмон, панир ва творог – Фаронса, Литва ва Олмон, йогуртҳо – Олмон, Белгия, Испания, Лаҳистон мебошанд. Аз мушоҳидаи вазъи имрӯзаи бозор бармеояд, ки воридоти маҳсулоти ширӣ нисбат ба солҳои қаблӣ хеле кам гардидааст [22, с.520].

Рағани шир ҳамчун бисёр намуди рағанҳо, омехтаи мураккаб мебошад, ки аз сеглисеридаҳо, кислотаҳои сер ва носер, кислотаҳои озоди рағанӣ, витаминҳо, фосфатидҳо ва ғайра иборат аст. Дар таркиби рағани шир зиёда аз 60 кислотаи рағанӣ мавҷуд аст. Хусусияти фарқкунандаи рағани шир аз он иборат аст, ки дар таркиби он кислотаҳои бухоршавандаи рағанӣ (рағанӣ, капронӣ, каприновӣ) мавҷуд аст, ки мумкин аст дар таркиби дигар намуди рағанҳо мавҷуд набошад [170, с.74].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манотиқи гуногуни он масоили мансуб ба сифати маҳсулоти ширӣ вобаста ба вазъи иқтимоиву иқтисодии минтақаҳои он муҳим ба шумор меравад. Аз ҷониби дигар, сифати маҳсулоти ширӣ аз сифати ашъи хом вобастагӣ дошта, маҳсулоти ширии хушсифатро танҳо аз ашъи хоми баландсифат метавон дарёфт кард. Ҳар қадаре ки сифати шир хубтар бошад, маҳсулоти аз он омодашаванда (шири рағанаш гирифташуда, дуғ ва ғ.) ҳамон қадар серғизо ва бомазза мешавад.

**Ҷадвали 1.1.2. - Назари олимони ватанию хориҷӣ оид ба мафҳуми
«бозори шир»**

Олимон	Андешаҳо
Илин З.М., Мирочитский И.В.	Бозор фарогирандаи низоми бозорҳои гуногун (маҷмуи наф ва намудҳои бозорҳо) мебошад.
Бражевская М.В.	Бозори ғушту шир ва маҳсулоти ширӣ бояд низоми муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти ғуштию ширӣ ва харидорон-коркардкунандагони он (бозори аввалия) ва истеҳсолкунандагону истеъмолкунандагони маҳсулоти коркардшудаи он (бозори тақрорӣ) бошад.
Қудратов Р.Р.	Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ як низоми мукамалро дар муносибатҳои пулию молӣ, иҷтимоию иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил намуда, он равандҳои истеҳсол, мубодила, тақсимот, истеъмоли шир ва маҳсулоти ширӣ, инчунин, ҳама намуди муомилотро барои татбиқи онҳо фаро мегирад.
Мадаминов А.А.	Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ чузъи ҷудонашавандаи бозори маҳсулоти хоҷагии деҳот буда, дорои хусусиятҳои молӣ ва сегментҳои алоҳида мебошад.
Ашуров И.С.	Бозор маҷмуи харидорони мавҷуда ва имконпазири маҳсулот мебошад.
Шоймардонов Ҳ.К.	Бозори маҳсулоти ширӣ ҷӣ дар дохили хоҷагии халқ ва ҷӣ дар шароити минтақавӣ дорои аҳаммияти иҷтимоию иқтисодӣ буда, он танзимгари истеҳсолоти агросаноатӣ, инчунин, муносибатҳои иқтисодиро дар соҳаи мубодилаи маҳсулоти комплекси агросаноатӣ аз рӯи намудҳои маҳсулот инъикос менамояд. Ба маънои дигар, гуфтан мумкин аст, ки бозори маҳсулоти ширӣ ин низоми мураккаби ташкилию иқтисодӣ буда, метавонад дар асоси робитаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ дар якҷоягӣ бо истеҳсол, фурӯш ва ҳавасмандгардонии истеъмолкунандагон аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар сатҳи давлатӣ амал кунад.
Шамсов Ҷ.И. (муаллиф)	Бозори шир маҷмуи ҳамгиرويшудаи молистеҳсолкунандагон-корхонаҳои коркард ва фурӯш бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолии аҳоли мебошад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси назарияҳои омӯхташаванда.

Ташаккули бозори шир ва маҳсулоти ширӣ раванди мураккабу тағйирёбанда буда, дар ин самт ба миён омадани бухрони иқтисодӣ низ таъсиргузор боқӣ мемонад. Барои рафъи оқибатҳои манфии соҳа баррасии хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии он муҳим ба шумор меравад. Дар таҳқиқи ин зеркомплекс, ки фарогири соҳаҳои чорводорӣ ширӣ, саноати ширӣ ва хӯроки чорво, инфрасохтори соҳаи хӯрока, истеҳсолот, иҷтимоӣ ва бозор мебошад, баррасии хусусиятҳои ашъи хоми ширӣ, таркиби маҳсулоти ниҳой, ҳамбастагии марҳилаҳои истеҳсол ва коркарди шир, ташкили воситаҳои махсуси истеҳсолӣ, тарзи роҳандозии ин раванд аз аввал то ба дараҷаи ниҳой муҳим ҳисобида мешавад. Асоси рушд ва фаъолияти пурсамари бозори хӯрокворӣ ширӣ ташаккули соҳаи чорводорӣ мебошад, ки он сатҳи рушди низоми коркард, харид, нигоҳдорӣ ва фурӯши маҳсулот ва дар маҷмӯъ тамоми бозори ширро муайян мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари кӯҳӣ буда, вобаста ба табиати он таваҷҷуҳи аҳоли ба чорвои ширдеҳ зиёд мебошад. Дар тамоми манотиқи кишвар ин соҳа аз самтҳои фаъоли пешбурди рӯзгор ба шумор меравад. Дар ҷобачогузорӣ муназзами ин зеркомплекс интиқоли маводи ширӣ тавассути нақлиёт ва нигоҳдошти маҳсулот дар фосилаи кам аҳамияти муҳимро касб менамояд.

Вобаста ба ин омилҳо тағйирот дар нархгузорӣ маҳсулот ба амал меояд, дар бисёр минтақаҳо болоравии назарраси арзиши истеҳсоли шир ба мушоҳида мерасад, алалхусус дар он манотиқе, ки шароити парвариши чорвои ширӣ он қадар мусоид нест.

Шир ғизои хушсифат буда, муҳлати истифодаи он дар дараҷаи олӣ бояд риоя гардад. Аз ин рӯ, рушди соҳаи нақлиёт дар минтақаҳои алоҳида барои интиқоли саривақтии ин навъи маҳсулот ба ҷойи муносиб замина фароҳам оварда, ин омил боиси рушди соҳаи мазкур мегардад.

Барои он ки маҳсулнокии чорвои ширдеҳ (асосан чорвои калони шохдор) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то 3000 килограмм афзоиш ёбад, ба ҳар як сар чорво то 46-49 сентнер маводи хӯрокӣ сарф мешавад (дар соли 2020 – 32,0 сентнер), яъне сатҳи таъминоти ғизоии чорвои калони шохдор бояд то 12-16% зиёд карда шавад. Ин низом дар кишварҳои Аврупо шакли устувор пайдо карда, дар кишвари мо ба сатҳи

миёна бояд истеъмоли хӯроки як чорво ҳадди ақал 1,5 маротиба зиёд карда шавад [18, с.111-117].

Баланд шудани истеҳсоли шир ба сатҳи истеъмоли шир ва маҳсулоти ширӣ аз ҷониби аҳоли таъсири мусбӣ расонид. Дар асоси муқоиса метавон гуфт, ки дар соли 1991 ба ҳисоби миёна истеъмоли шир ба ҳар сари аҳоли дар вилояти Хатлон то ба 106 кило расида буд, ки ин нишондиҳанда аз сатҳи меёрии як қатор кишварҳои пешрафта камтар буд ва бинобар сабаби кам будани шумораи аҳолии мамлакат (4,5 млн нафар) ба меёри тавсияшудаи тиббӣ мувофиқат мекард. Аммо, хушбахтона, дар соли 2020 ин рақам ба 134,3 кило баробар карда шуд, ки ин нишондиҳанда ба меёри тавсияшудаи тиббӣ мувофиқат мекунад. Ҳамзамон, дар қиёс ба солҳои пешин сохтори маҳсулоти ширӣ истеъмолшаванда низ тағйир ёфтааст [18, с.109].

Бо вучуди ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дараҷаи назарраси тағйирёбии нархи маҳсулоти ширӣ ба мушоҳида мерасад. Ҳамзамон, нархҳои яклухти фурӯши маҳсулоти ширӣ асосан дар корхонаҳои ширӣ ташаккул меёбанд. Бо вучуди ин тамоюл, дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ корхонаҳои ширӣ ҳаҷми истеҳсоли намудҳои муҳимтарини маҳсулоти ширро ба таври назаррас коҳиш додаанд.

Паст шудани истеҳсоли маҳсулоти камравғани ширӣ дар мамлакатаи мо аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи нокифояи фарҳанги ғизоии аҳоли аз сабаби камёфтии маҳсулоти сафедадори камравған боиси истеъмоли хӯрокҳои серғизо гардида, ин раванд оқибатҳои ба саломатӣ зараровар низ дорад. Ин омил як шартӣ зиёдшавии бемориҳои узвҳои хунгарди дил ба ҳисоб меравад.

Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ сerratvған дар корхонаҳои соҳа ба арзиши гарони ин маҳсулот нисбат ба маҳсулоти аз ҷиҳати биологӣ тоза ва камравған алоқамандӣ дошта, самти фаъолияти корхонаҳои коркард ба гирифтани манфиати калон нигаронида шудааст.

Дар маҷмӯъ, функсияҳои асосии танзими соҳаи чорводорӣ дар айни замон чунин мебошанд: танзими нархҳо; танзими тақозо ва арза; дастгирии даромадҳои молистеҳсолкунандагон; таъмини дигаргуниҳои сохтори соҳавӣ; таъмини маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза; таъмини пешрафти илмӣ-техникӣ; таъмини эҳтиёҷи аҳоли ба маҳсулоти ширӣ.

Бояд қайд кард, ки номгӯи маҳсулоти ширӣ дар минтақаҳои кишвар дар муқоиса бо кишварҳои хориҷӣ хеле кам буда, он тақрибан 50 навро ташкил медиҳад. Ин омил сабабҳои зиёд дошта, дар кишвари мо амалан коркарди ҳамаҷонибаи маводи ширӣ бо технологияи навину безарар камтар мебошад.

Дар ин маврид корхонаҳо роҳи содаву осонро интихоб менамоянд: онҳо коркарди рағғани ин маҳсулотро ба роҳ мемонанд, ки меҳнатталаб набуда, ин навро маҳсулот ба муҳлати зиёд нигоҳ дошта мешавад. Дар натиҷа, солҳои охир сохтори камсамари коркарди шир ба вучуд омадааст, ки он мушкилоти истифодаи ашёи хоми дуҷумро боз ҳам душвортар мекунад. Коркарди оқилонаи шир истифодаи пурраи ҳамаи ҷузъҳои маҳсулотро барои ғизо дар назар мегирад.

Хулосаи зербоби 1.1.

Умуман, дар тӯли солҳои ислохот дар бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ва озуқаворӣ минтақаҳои вилояти Хатлон ҳаҷми истеҳсол ҳам дар соҳаи истеҳсоли шир ва ҳам дар соҳаи коркарди маҳсулоти ширӣ каме коҳиш ёфтааст. Барои беҳтар намудани таъминоти аҳолии мамлакат бо маҳсулоти ширӣ бояд дар асоси татбиқи барномаҳои кӯтоҳмуддати давлатӣ ва ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли он дар тамоми соҳаҳои зеркомплекси ҳӯроқворӣ зиёд карда шавад.

Новобаста аз он ки шуруъ аз соли 2015 бо мақсади рушди минбаъдаи бозори минтақавӣ шир тағйироти мусбӣ дар самти баланд бардоштани истеҳсоли шир ва маҳсулоти коркарди он ба назар гирифта шудаанд, ба андешаи мо, барои рушди соҳаи асосии он – такмили бахши чорвои ширдеҳ шароит бояд фароҳам оварда, тавассути он тақрористеҳсоли васеъ бо дастгирии давлат дар дохили мамлакат таъмин карда шавад. Таҳия ва татбиқи барномаҳои мақсадноки минтақавӣ бо мақсади ҳавасмандгардонӣ ва паст намудани нарх роҳандозӣ гардида, таносуби нархҳо байни субъектҳои бозори шир бояд ба танзим дароварда шавад. Аз ин рӯ, барои таҳлили ҳамаҷонибаи бозори шир ва маҳсулоти ширӣ омилҳои асосии ба рушди он таъсиргузorro ба таври муфассал баррасӣ хоҳем кард.

Таъмини мунтазами аҳоли бо озуқаворӣ яке аз шартҳои муҳимтарини устувории давлат мебошад. Ҳоло вилояти Хатлон дар марҳалаи мураккаб ва

тақдирсози рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ қарор дорад. Дар вилоят чараёни истеҳсоли аксари намудҳои озуқаворӣ, ки заминаи пур қардани доираи истеъмолро фароҳам меоранд, ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ гардида, дар ин бахш роҳандозии барномаҳои васеи иқтисодии давлатӣ муҳим ба шумор меравад. Вобаста ба табиати вилояти Хатлон дар аксари ноҳияҳо соҳаи саноат дар ҳолати номукаммал қарор дошта, истеҳсоли шир камсамар гардидааст, ки ин омил истеҳсолкунандагонро барои дарёфти шарикони нав водор месозад ва дар ин замина бояд қарарди ин навъи маҳсулот рушд ёбад ва сармоягузори соҳа тақмил дода шавад.

Ташаккул ва рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ як низоми мукаммалро дар муносибатҳои молиқу пулӣ, иҷтимоӣ иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ ташкил намуда, он равандҳои истеҳсол, мубодила, тақсимот, истеъмоли шир ва маҳсулоти ширӣ, инчунин, ҳама намудҳои муомилотро барои татбиқи онҳо фаро мегирад.

1.2. Омилҳои таъсиррасон ба рушди бозори шир ва қарқарди маҳсулоти ширӣ

Ташкил ва рушди бозори минтақавии шир ва маҳсулоти ширӣ бо хусусиятҳои ин бозор ва мушаххасоти маҳсулоти дар ин бозор фурӯхташаванда муайян қарда мешавад. Маҷмуи омилҳои ба рушди ин бозор таъсиррасонро дар заминаи хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, техникӣ ва табииву иқлимиашон метавон тақсиф намуд.

Айни замон рушди бозори минтақавии маҳсулоти ширӣ, инчунин, саноати ҳӯроқвории ноҳияҳои вилояти Хатлон, дар маҷмуъ, бо дарназардошти чунин тамоюлҳо тақсиф мешаванд:

- қоҳишёбии истеҳсолоти маҳсулоти соҳа;
- пайдоиши сохторҳои муосири бозорҳои минтақа;
- ташаққули самтҳои нави қардиши маҳсулоти ширӣ.

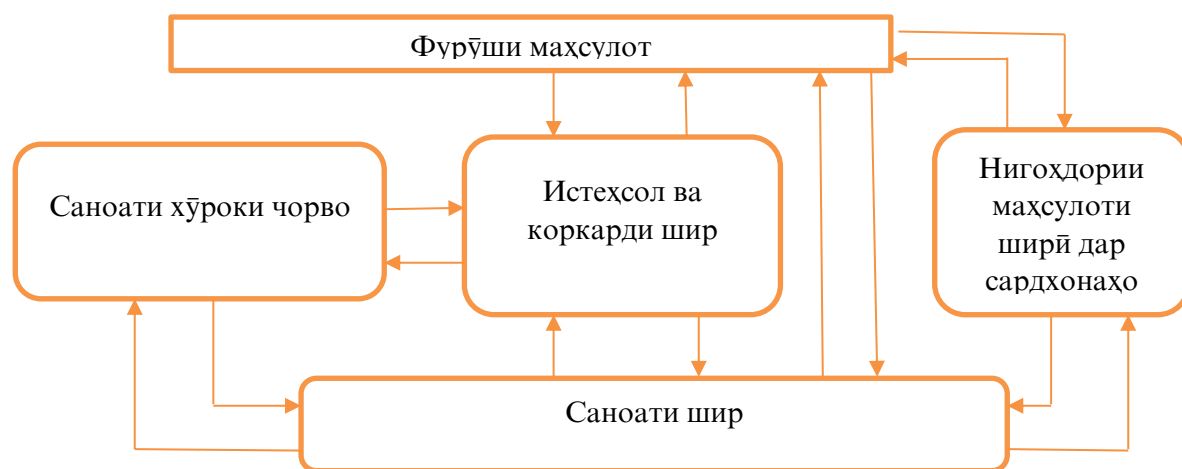
Дар солҳои 90-ум асри XX сохтори пойгоҳи институтсионалии бозорҳои минтақавии маҳсулоти ширӣ, аз ҷумла бозори шир ба диқаргуниҳои назаррас дуҷор омад. Яке аз тағйироти асосӣ ин диқаргуниҳо дар намудҳои молу маҳсулот

мебошад. Ҳамин тавр, аз сабабҳои пайдоиши сохторҳои нави бозори маҳсулоти кишоварзӣ, ки аҳамияти онҳо дар ин занҷирҳо меафзояд, татбиқи онҳо мураккабтар мешаванд.

Масалан, ғайр аз истеҳсолкунандагони «анъанавӣ», хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) низ ба таъминкунандагони шир табдил шудаанд. Ҳиссаи онҳо дар истеҳсоли шир ҳоло зиёд набуда, аммо ин роҳи ҳалпазирии рушди истеҳсоли ин маҳсулот мебошад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои дигар истеҳсолкунандагон рақобат эҷод намуда, дар ин асос занҷирҳои нави ҳӯроквориро ташкил медиҳанд.

Бо гузашти вақт ва ташаккули соҳа дар бозори шир ва маҳсулоти ширӣ миёнаравони хусусӣ (воридоти маҳсулоти ширӣ, хоҷагиҳои наздиҳавлигӣ, хоҷагиҳои шахсии ёрирасон ва ғайра) пайдо шуданд. Умуман, дар бозорҳои ҳамшакл сохторҳои миёнаравӣ тамоюли афзоиш доранд. Ба ин қатор миёнаравони инфиродии ба савдои яклухт машғулбударо, ки ба таври дастаҷамъона фаъолият намеkunанд, метавон дохил намуд. Онҳо шир ва маҳсулоти дигар мехаранд ва корхонаҳои коркардро бо миқдори нисбатан зиёди маҳсулот таъмин мекунанд.

Бунёди манфиати ягонаи иқтисодии корхонаҳо дар ҳалли вазифаҳои мушаххаси рушд додани бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ба инкишоф додани механизми мукаммали муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии чорводорӣ ба саноати шир мусоидат менамояд, ки дар расми 1.2.1. нишон дода шудааст.

Расми 1.2.1. Омилҳои таъсиррасон ба рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Омилҳое, ки ба рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ таъсир мерасонанд, дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

- тағйир додани сохтори коркарди маҳсулоти ширӣ: кам кардани ҳиссаи корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, зиёд кардани ҳиссаи хоҷагҳои ёрирасони хусусӣ, шири истеҳсолшударо дар бозор ба фурӯш баровардан;

- талабот дар бозори шир ва маҳсулоти ширӣ бештар бо сабаби хусусияти муқаррари истеъмол, вобаста ба ин талабот дар бозор ташаккул меёбад;

- шир ва маҳсулоти ширӣ маҳсулоти зудвайроншаванда мебошанд, ки барои нигоҳдории онҳо фароҳам овардани инфрасохтори кушоди маркетингӣ (нақлиёт, нигоҳдорӣ, савдо) зарур аст;

- ҳислати мавсимии истеҳсоли шир зарурати ташаккули захираи шири хушк ва дигар маҳсулоти шириро барои қонеъ гардондани талабот дар фаслҳои сол пешакӣ муайян мекунад;

- гуногунии навъҳои маҳсулоти ширӣ, навъҳои бастабандӣ ва тағйирёбии нарх гурӯҳбандии бозорро аз рӯи омилҳои мувофиқ муайян мекунад: доираи истеъмолкунандагон, хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот, сифати маҳсулоти ширӣ, тағйироти стандартҳо ва усулҳои муайянсозии он;

- рушди бозори минтақавии шир бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ ба истеъмолкунандагон равона карда мешавад.

Талабот ба маҳсулоти ширӣ таҳти як қатор омилҳои зерин, аз қабili қобилияти харидорӣ, вазъи демографӣ, фарҳанги истеъмоли, дараҷаи нархҳо, таъбу ҳаваси истеъмолгарон ва сатҳи даромаднокии аҳоли қарор дорад (расми 1.2.2.).

Фаъолияти самарабахши бозори ширро асосан омилҳои зерин муайян месозанд:

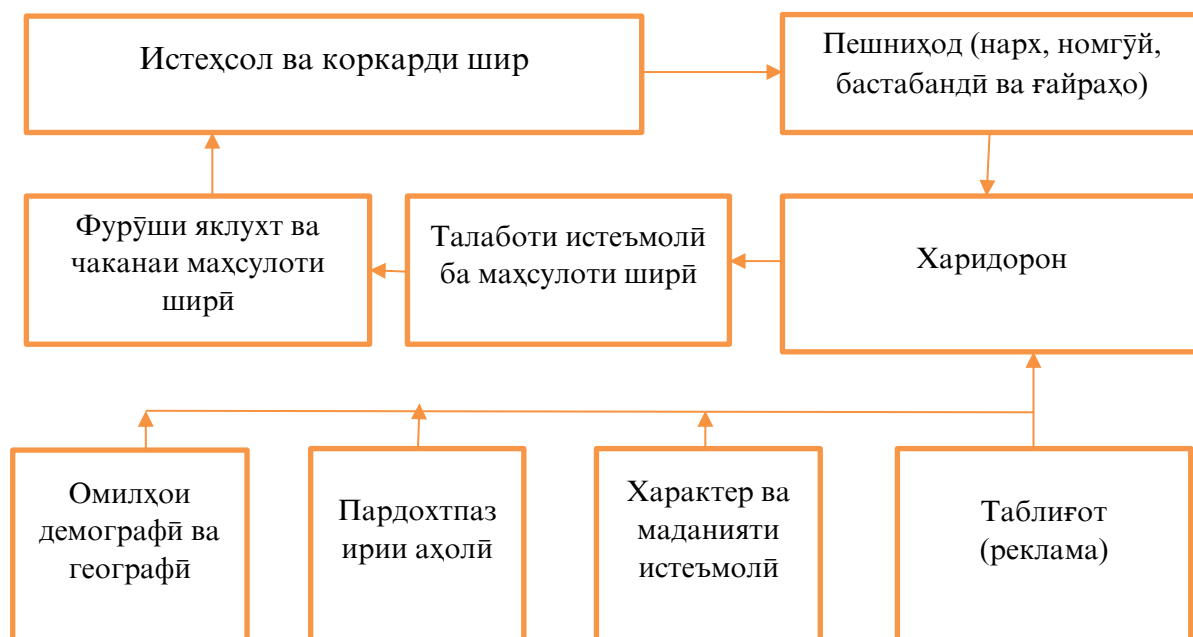
- ташкили низоми маркетинг;

- таъсири давлат барои ҳифзи бозори дохилии маҳсулоти ширӣ аз воридот;

- нигоҳ доштани даромади истеҳсолкунандагони шир;

- инкишоф додани алоқаҳои ҳамгирӣ.

Вазъи бозори шир бо коҳишёбии харид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он тавсиф карда шуда, ҳиссаи фурӯши маҳсулот тавассути шохаҳои алоҳидаи бозор – каналҳои хусусии тиҷоратӣ, мубодила ва ғайра афзуда истодааст.

Расми 1.2.2. Омилҳои ташкилдиҳии талаботи истеъмолкунанда дар бозори шири минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тағйирот дар муносибатҳои истеҳсолӣ, душвориҳо дар фурӯши маҳсулоти ширӣ дар байни истеҳсолкунандагону фурӯшандагон, онҳоро ба шароити нави иқтисодӣ мутобик месозад. Интиҳоби озоди харидорон барои васеъ намудани доираи мизочон замина фароҳам меорад. Аммо баъзан амалҳои номақбули каналҳои фурӯш истеҳсолкунандагонро ба мушкилӣ дар пайдо кардани харидори асосӣ рӯ ба рӯ сохта, аксаран онҳо маҳсулоти худро бо нархи номуносиб мефурӯшанд.

Набудани инфрасохтори рушдёфтаи бозори шир ва маҳсулоти ширӣ, алоқаи зич бо истеъмолкунандагон (бахусус, дар мавриди тавсифи маҳсулоти ширӣ), сарфи назар аз зарари фурӯши маҳсулот бо нархи паст ё дар муҳлати саривақтӣ пардохт накардани он боиси мушкилӣ дар соҳа мегардад.

Дар минтақа каналҳои манфиатҷӯии фурӯшӣ тавассути ташаккули бахшҳои ғайрианъанавии гардиши маҳсулоти ширӣ, ки фурӯшро тавассути таҳвили мустақими ҷамъиятҳои хӯроқа, мағозаҳои гуногун, ярмаркаҳо, бозорҳои шаҳрӣ ва

миёнаравҳои хусусӣ амалӣ мегардонанд, ғайриандузи менамоянд. Ҳиссаи миёнаравони хусусӣ дар савдо меафзояд, зеро онҳо шароити мусоидро пешниҳод менамоянд.

Яке аз бахшҳои ғайриандузи ин амалиёти мубодилавӣ мебошад, ки истеҳсолкунандагон маҳсулоти кишоварзӣ бар ивази таъминоти сӯзишворӣ, маводи сохтмон, хӯрокворӣ, воситаҳои истеҳсолот ва ғайра мехоҳанд маҳсулоти истеҳсолшударо фурӯшанд.

Дар баробари ин каналҳои фурӯши шир дар интиқоли маҳсулот нақши назаррас доранд. Бахшҳои мухталифи тичорати фурӯши маҳсулотро кафолат медиҳанд, ки ин омил айни замон муҳим ба шумор меравад. Аммо вазъи молиявӣ, сиёсати бисёр корхонаҳои коркард ва сиёсати нархгузори минтақаҳо ғайриандузи ин каналҳои фурӯшро дар даври муосир бесамар мегардонанд.

Бояд қайд кард, ки аксари бахшҳои анъанавии фурӯш доираи гардиши маҳсулотро тақмил медиҳанд. Ҳамин тавр, корхонаҳои калони шир аз сабаби мушкилоти таъминоти ашё аз хидматҳои миёнаравони хусусӣ истифода мекунанд ва дар ин асос бахшҳои анъанавии фурӯш доираи коркарди маҳсулоти шириро васеъ мекунанд.

Тамоюли навбатии ташаккули бозорҳои ҳамшакли маҳсулот ин сода кардани занҷираи озуқаворӣ мебошад. Ин раванд дар асоси аз байн рафтани пайванди анъанавии миёнарав дар бозори аввалияи харидорон ва робитаи яклухт дар бозори маҳсулоти тайёри шир ба амал меояд. То даври ислоҳоти иқтисодӣ ба сифати бахшҳои фурӯши яклухт дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои хариди давлатӣ ва кооператсияи истеъмоли амал менамуданд. Маводи ширӣ коркард нашуда, тавассути шӯбаҳои ҷамъоварии маҳсулот тақсим мешуданд. Дар муҳити нави хоҷагидорӣ аҳамияти шӯбаҳои ҷамъоварии маҳсулот кам гардида, пайвандҳои хурде дар муносибатҳои байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон дар таъминоти мустақим ва мубодилаи мол ба вуҷуд омад.

Муносибатҳои бозорӣ бо гузашти вақт омӯхта шуданд ва самаранокии худро дер боз собит намуданд, ки инро таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ намудааст ва он дар илми иқтисодиёт ба таври васеъ тавсиф ёфтааст. Дар ин маврид мо таҳти мафҳуми муносибатҳои бозорӣ бозори мутамаддинро дар назар дорем, ки он яке аз ҷузъҳои

моделӣ мавҷудаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ буда, ҷузъи мукаммали он шумурда намешавад. Аммо бидуни танзими давлатӣ ташаккул додани муносибатҳои иқтисодии бозории иҷтимоӣ ва ташкили иқтисодиёт дар асоси дастовардҳои муосири илм, техника ва технология ғайриимкон аст.

Чуноне ки академики АИКТ Ҷ.С. Пиризода қайд менамояд, дар илми иқтисодии муосир ду раванди асосии методологии ҳалли масъалаи танзими давлатии муносибатҳои бозорӣ мавҷуданд:

- муносибати кейнсианӣ, ки нақши фаъоли мақомоти давлатӣ, татбиқи ҳамаҷонибаи танзими асноди андоз ва буҷет, хариди фаъоли давлатӣ ва ҳавасмандкунии тақозоро дар назар дорад;

- равиши монетаристӣ, ки ба нақши ғайрифаволони давлат дар танзими бозор асос ёфта, ба худтанзимкунии муносибатҳои бозорӣ нигаронида шудааст [152, с.85].

Ҳамин тавр, дар бозори шир муносибатҳои миёнаравӣ то андозае аз байн рафтааст. Қаблан он доира нуқтаҳои ҷамъоварии ширро, ки вазифаҳои интиқоли миқдори зиёди ашёи шириро барои коркард иҷро мекарданд, фаро гирифта, ҳоло шир мустақиман ба коркард камтар ниёз дорад. Илова бар ин, ҳиссаи фурӯши шири хом ба истеъмолкунандаи ниҳой тавассути нуқтаҳои савдои ҷаҳона баланд аст, яъне занҷирҳои кӯтоҳи гардиши маҳсулот: «истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони ниҳой» ташаккул ёфтааст. Амалиётҳои мубодилаи мол ва пардохти воқеӣ доираи васеъ пайдо кард. Дар бозори шир бошад, фурӯши яклухти маҳсулот якбора кам шуд (ба истиснои шири хушк) ва ҳоло маҳсулоти тайёр бештар ба бозори истеъмолӣ дохил мешавад.

Дар замони муосир истеҳсолкунандагон барои коҳиш додани фаъолияти миёнаравӣ дар бозори маҳсулоти ширӣ бо таъсири протекционизми аграрӣ талош варзида истодаанд, ки ин иқдоми онҳо ба коҳиш додани нархи маҳсулот равона карда шудааст. Ин амали онҳо дар фосолаи ками вақт самарабахш буда, бо гузашти вақти зиёд зиёновар мебошад. Таҷрибаи як қатор дигар кишварҳо нишон медиҳад, ки мавҷудияти миёнаравони сатҳи ибтидоии бозор ба сарфаи миқёси харид (барои харидорон) ва ҳаҷми интиқол (барои фурӯшандагон) мусоидат мекунад. Ҳамин

тавр, дар асоси омилҳои зиёди иқтисодиву иҷтимоӣ самтҳои асосии рушди сохторҳои бозории ҳамшакл, аз ҷумла бозори шир муайян карда шуданд.

Таъмини шир ва маҳсулоти ширӣ дар сатҳи минтақавӣ аз ҷониби се гурӯҳи субъектҳои хоҷагидорӣ бозор, ки дар бахшҳои саноатӣ ва технологӣ муттаҳид шудаанд, амалӣ карда мешавад:

- соҳаи кишоварзӣ, ки дар бозори шир арзари инкишоф медиҳад;
- саноати коркарди ширӣ, ки арзани маҳсулоти ширро инкишоф медиҳад;
- инфрасохтори бозори шир, ки интиқол, нигоҳдорӣ ва фурӯши шир ва маҳсулоти ширро таъмин менамояд.

Ба гурӯҳи аввали субъектҳо корхонаҳои истеҳсоли шир мансуб буда, онҳо корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасони аҳолиро фаро мегиранд.

Бояд қайд намуд, ки вобаста ба дигаргуниҳои равандҳои иқтисодӣ хоҷагиҳои ёрирасонро фарӣ наметавон шумурд ва аз рӯйи вазифаву хусусият онро хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) номидан мумкин аст.

Дар адабиёти илмӣ ватанӣ ва пасошӯравӣ дар бораи мафҳуми бозори гӯшт ва шир маводи зиёди арзишмандро наметавон мушоҳида намуд. Баъзе олимони дар бораи моҳияти ин бозор сухан ронда, онро ҳамчун маҷмуи биржаи мол меҳисобанд, ки дар он мубодилаи воқеӣ ва хариду фурӯши маҳсулоти гӯшту шир сурат мегирад.

Мувофиқи гуфтаҳои М.В. Бражевская, «бозори гӯшт ва маҳсулоти ширӣ бояд низоми муносибатҳои иқтисодии байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти гӯштию ширӣ ва харидорон-коркардкунандагони он (бозори аввалия) ва истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагони маҳсулоти коркардшудаи он (бозори такрорӣ) бошад» [197, с.23].

Ба ақидаи олими тоҷик А.А. Мадаминов “бозори маҳсулоти гӯшту шир ҷузъи ҷудонашавандаи бозори маҳсулоти хоҷагии деҳот буда, дорои хусусиятҳои молӣ ва сегментҳои алоҳида (бозори гӯшти чорвои гуногун) мебошад” [131, с.75-82].

Бояд қайд намуд, ки ҳангоми гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати монетарӣ бартарӣ дошт. Муносибати монетаристӣ нисбати танзими бозор аз ҷониби бисёр иқтисодчиёни ватанӣ ва хориҷӣ ҳамчун

вокуниш дар ин бахш ба шумор рафта, он танҳо дар сурати мавҷуд будани механизми рушдёфтаи бозор самарабахш хоҳад буд. Равиши монетарӣ на ҳамеша самаранок амал мекунад ва камбудихоро ба бор меорад, зеро ки дар ин ҳолатҳо давлат баҳри беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ метавонад унсурҳои сиёсати қатъии пулию қарзиро истифода барад.

Алоқамандии таварруми пул, болоравии қурби асъори хориҷӣ ва номутобиқатии нархҳои хӯроки чорво дар хоҷагиҳои минтақа, техникаи чорводорӣ, хӯроки чорво, дигар захираҳои моддию техникӣ ва захираҳои энергетикӣ истеҳсоли ширро дар баҳши давлатӣ зиёновар намудаанд.

Дар аксари минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан вилояти Хатлон дар рафти ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ аҳаммияти чунин гурӯҳи истеҳсолкунандагони маҳсулот, ба монанди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ дар таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ дар сатҳи маҳаллӣ якбора боло рафтааст. Аз як тараф, ин аксуламали табиӣ аҳоли ба сиёсати давлатӣ мебошад, ки ба рушди устувори корхонаҳои хоҷагии халқ мусоидат намекунад. Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ (хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ, шахсӣ) кафолати рӯзгузаронӣ буда, фурӯши маҳсулот қувваи кориро на дар корхонаҳои хоҷагии халқ, балки дар ҳуди он талаб менамояд. Аз ҷониби дигар, пас аз бекор кардани таҳвили ҳатмии маҳсулоти кишоварзӣ ба давлат, хоҷагиҳои деҳқонӣ қисми зиёди маҳсулоти худро дар байни кормандон дар шакли пардохти молӣ ё фурӯш бо нархҳои имтиёзнок тақсим менамуданд.

Раванди рушди ин категорияи истеҳсолкунандагон зарурати дар бахшҳои ҷамъиятӣ ворид намудани тағйироти таркибиро ба миён оварда, дар айни замон он камбудии сиёсати аграрӣ шумурда мешавад.

Таҷрибаи чандинсолаи рушди шаклҳои гуногуни хоҷагиҳои деҳқонӣ дар минтақа аз он шаҳодат медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ ҳамеша дар якҷоягӣ бо дигар шаклҳои корхонаҳо рушд мекардаанд. Ҳамзамон, сатҳи рушди онҳо бо вазъи иқтисодии субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад, яъне он ҳангоми бухрон дар соҳаи мазкур меафзояд ва дар шароитҳои субот коҳиш меёбад. Дар бисёр минтақаҳои ҷумҳурии

мо дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ бидуни рушди хоҷагиҳои хусусӣ пешрафти кулӣ ғайриимкон аст, зеро онҳо дар бозори маҳаллӣ манбаи озукаворӣ мебошанд.

Ҳар як соҳаи тиҷорат доираи худро дорад, аммо азбаски доираи гардиши истеҳсолоти молҳои хурд маҳдуд аст, он наметавонад бидуни дастгирии раванди истеҳсолоти молҳои бузург рушд кунад.

Дар рушди истеҳсолоти молҳои хурд ду тамоюлро метавон қайд кард, ки бо вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа муайян карда мешаванд:

- агар ҷомеа «камбизоат» бошад, пас тамоюли рушди хоҷагиҳои аҳоли дар асоси сатҳи зиндагии аҳоли роҳандозӣ мешавад;

- дар сурати муътадил будани вазъи иқтисодии ҷомеа тамоюли рушди фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ ба таври объективӣ бартарӣ дошта, истеҳсолоти хурдро дар мадди дуюм мегузорад.

Аз ин рӯ, тамоюли рушди истеҳсолоти хурд дар муқоиса бо рушди истеҳсолоти бузург, ки ба он хусусияти доимӣ хос аст, муваққатӣ мебошад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ бидуни истеҳсоли мол ба андозаи зиёд воқеан наметавонанд аҳолии кишварро бо ғизо ва саноати коркардро бо ашёи хом таъмин кунанд.

Дар давраи пеш аз ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ сатҳи назарраси истеҳсоли шир ба даст оварда шуд, аммо аз соли 1991 то 2020 дар кишвари мо истеҳсоли миёнаи солони шир зиёда аз ду баробар афзоиш ёфтааст.

Дар соли 2020 дар соҳаи чорводорӣ тағйироти мусбӣ дар маҳсулнокии модаговҳо мушоҳида карда шуд. Яъне, истеҳсоли гӯшт дар вазни зинда соли 1991 дар вилоят 55888 тоннаро ташкил додааст ва дар соли 2020 бошад, ин ба 172445 тонна баробар карда шудааст. Истеҳсоли шир бошад, аз 258207 тоннаи соли 1991 ба 515188 тонна баробар карда шудааст [18, с.269-272].

Бо вучуди ин, ба хоҷагиҳои ширӣ чунин омилҳои манфӣ таъсир мерасонанд:

- таваррум, кам шудани қобилияти харидории аҳоли;
- амалҳои корхонаҳои коркард ва савдо, ки бо истифода аз мавқеи монополиявии худ саҳми худро дар занҷирҳои истеҳсолкунанда-истеъмолкунанда зиёд мекунанд;

- таваҷҷуҳи нокифояи маъмурияти маҳаллӣ, ки одатан меёри пасти кумакхарчиро барои коркарду истеҳсоли шир муқаррар мекунанд;
- кори ғайриқаноатбахши корхонаҳои коллективии кишоварзӣ, ки дар истеҳсоли маҳсулоти зиёновар ҳавасманд нагардидаанд;
- хусусигардонии қитъаҳои корхонаҳои кишоварзӣ, новобаста аз манфиатҳои онҳо, ки боиси коҳиш ёфтани базаи ҳӯрокворӣ гардидааст.

Яке аз сабабҳои асосии вазъи бӯҳронии бозори маҳсулоти гӯшту шир ин монополиясозии корхонаҳои саноати ширӣ мебошад, ки ба гурӯҳи дувуми субъектҳои бозорҳои шир ва маҳсулоти ширӣ дохиланд.

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ боиси вайрон шудани тартиботи мавҷудаи муносибатҳои хоҷагӣ дар комплекси аграрӣ-саноатӣ, номутавозунии манфиатҳои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва саноати коркард гардид.

Ба андешаи А.А. Мадаминов, вазъияти бавучудодада ин воқуниши ҷавобӣ нисбати бекор кардани субсидияҳо ба ашёи хоми кишоварзӣ мебошад. Соли 1991 ҳиссаи кумаки молӣ ба шир дар нархҳои чаканаи савдои давлатӣ қариб 70%-ро ташкил медод [130, с.93-99].

Яъне, таносуби воқеии нархҳо ҳангоми бекор кардани низоми қаблии кумакхарчиҳо муайян шуда буданд ва корхонаҳои коркард ба истеҳсолкунандагони шири деҳот нархҳои «мувофиқ» фароҳам наовардаанд.

Муаллифони дигар сабаби коҳиши ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро дар нархҳо мебинанд, зеро корхонаҳои коркард дар паст намудани хароҷот ҳавасманд нестанд, чунки бо зиёд шудани арзиши ашёи хом онҳо метавонанд нархро боло бардоранд ва ғоидаро бе хароҷоти иловагӣ афзоиш диҳанд.

Аммо таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта нишон медиҳад, ки ҳиссаи истеҳсолкунандагони шир дар нархи ниҳии маҳсулоти ширӣ ночиз аст: он дар Швейтсария – 58,2%, дар Фаронса – 33,6%, ИМА – 36,5%-ро ташкил медиҳад. Он мунтазам коҳиш меёбад, ки ба камшавии хароҷот дар соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши хароҷот дар марҳилаи коркард ва фурӯш вобаста аст. Чунин камшавии ҳиссаи маҳсулоти кишоварзиро метавон объективӣ ҳисобид, аммо оқибат он ба нобаробарии нархҳо оварда мерасонад [114, с.46].

Корхонаҳои саноати ширӣ нархи хариди шири хомро паст меkunанд ва истеҳсолкунандагони техникаи кишоварзӣ ва хӯроки чорво нархи маҳсулоти худро баланд мебардоранд, ки дар натиҷа истеҳсолкунандагон маҷбуранд роҳҳои нави фурӯшро барои маҳсулоти худ ҷустуҷӯ кунанд: дар хоҷагӣҳо сеҳҳои коркарди шир таъсис дода, маҳсулоти ширии тайёрро мустақилона мефурӯшанд (панир, равған ва ғ.).

Коркарди хурд ва интиқоли коркард ба деҳаро аз мавқеи рушди рақобат дар сатҳи минтақавӣ баҳо дода, онҳоро ҳамчун омили мусбӣ дар ташаккули бозори шир ҳисобидан мумкин аст. То андозае ин имкони паст намудани сатҳи монополияи истеҳсоли ширро дар як қатор минтақаҳо медиҳад, ки он ба сатҳи нархи маҳсулоти ширӣ таъсир мерасонад. Аммо, ин омил танҳо дар сурати мавҷуд будани пойгоҳи пешрафтаи ашёи хоми саноатӣ натиҷаҳои мусбат медиҳад. Дар шароити коҳиши назарраси маводи ширӣ дар ҷумҳурӣ байни корхонаҳои саноати ширӣ ва корхонаҳои хоҷагии халқ, ки сеҳи коркард доранд, танҳо азнавтасимкунии ҳаҷмҳои он ба амал омада, он ба вазъи бозори маҳсулоти шири хом таъсири манфӣ мерасонад ва дар натиҷа, он дар ташаккули худӣ бозори маҳсулоти ширӣ ҳам чунин таъсирро мерасонад.

Бисёр корхонаҳои субъектони соҳаи кишоварзӣ таҷҳизоти муосир ё кадрҳои баландихтисос надоштанд, аз ин рӯ, маҷбуран ба коркарди шири хом гузаштанд. Ҳамзамон, корхонаҳои саноати ширӣ, ки иқтидори зарурии истеҳсоли доранд ва коркарди пурраи ширро (коркарди боз ҳам амиқии шири хоми дуҷумдараҷа) таъмин карда метавонанд, бо сабаби нарасидани ашёи хом фаъолият намеkunанд. Аз ин рӯ, иқтидори истеҳсолии тамоми соҳа бесамар боқӣ мемонад. Иқтидори корхонаҳои саноати ширӣ дар минтақа метавонад дар як шабонарӯз то 250 тонна ширро коркард кунад, аммо аз сабаби норасоии ашёи хом ин имкониятҳо пурра истифода намешаванд. Ғайр аз он, дар соҳаи шир такмили равандҳои сармоягузорӣ баҳри навосии парки техникӣ зарур мебошад. Парки техникӣ аксари корхонаҳои ширӣ ба талаботи муосир ҷавобгӯ нест. Корхонаҳои истеҳсоли 70 дар сад дар биноҳои фарсуда қарор дошта, тақрибан сеяки таҷҳизот зиёда аз 10 сол бидуни ягон навосӣ

фаъолият мекунад. Саноат аз норасоии зарфҳои сардкунанда ва дигар таҷҳизоти техникӣ танқисӣ мекашад.

Сабабҳои асосии зиёд нашудани ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои ширӣ инҳоянд:

- камшавии захираҳои ашёи хом;
- хусусигардонии нокифояи корхонаҳои коркард;
- риоя накардани баробарии нархҳо;
- андоз ва фоизи баланди захираҳои қарзӣ;
- норасоии таҳқиқоти маркетингӣ дар бозори шир.

Кам шудани истеҳсол дар корхонаҳои ширӣ ба сатҳи даромади аҳоли ва болоравии нархи маҳсулоти ширӣ вобастагӣ дорад.

Барои фаъолияти бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар замони муосир нархҳои озоди шир ва маҳсулоти ширӣ бо дарназардошти тақозо ва арза зарур мебошад. Дар ин ҳолат нархҳои озод истеҳсолкунандагони ватаниро водор месозад, ки ҳаҷми таъминотро афзоиш дода, миқдор ва мақсади истеҳсолотро муайян намоянд. Рафтори истеъмолкунанда дар шароити бозор асосан аз ҳисоби даромад муайян карда мешавад.

Сатҳи нисбатан баланди истеъмоли маҳсулоти ширӣ дар кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ дар асоси танзими давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ (чудо кардани субсидияҳои калон дар бахши ширии иқтисодиёт) ба даст оварда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки танзими давлатӣ ва худтанзимкунии бозор дар ҳар як кишвар вобаста аз вазъи иқтисодӣ ва манфиатҳои миллӣ ба таври объективона муайян карда мешавад ва ташаккул меёбад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ислоҳоти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки нақшаҳои мансуб ба сифати низоми худтанзимкунӣ дар бозор пурра амалӣ нагардидаанд. Дар айни замон, Тоҷикистон ва минтақаҳои вилояти Хатлон он раванди навсозии соҳа, мутобиқ кардани сохторҳои ташкилӣ ва аҳоли ба муносибатҳои нави иқтисодиро аз сар мегузаронанд.

Мавқеи олимони илми иқтисодиётро дар хусуси иштироки давлат дар ҳаёти иқтисодии кишвар наметавон ягона ҳисобид. Баъзе муаллифон чунин мешуморанд,

ки давлат бо даҳолати худ дар соҳаи иқтисод ба рушди муқаррари иқтисодиёт монеъ мешавад.

Зарурати танзими давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ бо чандин сабабҳо муайян карда мешавад. Омили аввал ба хусусиятҳои кишоварзӣ, аз ҷумла чорводории ширӣ алоқаманд аст. Талабот ба маҳсулоти ширӣ камтағйир мебошад ва нархҳо, баръакс, дар робита ба ҳаҷми таъминот, хеле тағйирпазиранд, аз ин рӯ, ҳатто истеҳсоли нокифоя ё барзиёди шир ба тағйирёбии назарраси нархи ин маҳсулот оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, тартиби истеҳсоли шир худтанзимкунанда ва мустақил нест ва аз ҳисоби омилҳо ва қувваҳои дохилӣ тавозунро нигоҳ дошта наметавонад.

Аз ин сабаб дар фаъолияти низоми соҳа зарурати даҳолати қувваҳои беруна, ки аз тарафи давлат тақдим мегардад, ба вуҷуд меояд. Гурӯҳи навбатии сабабҳои зарурати танзими давлатии бозори ширро муайянкунанда ба дараҷаи дигаргуншавии сохторию нархӣ ва хусусиятҳои иқтисодиёти ислоҳшуда алоқаманд аст.

Бояд қайд кард, ки айни замон нуқтаи асосии танзими муносибатҳои бозорӣ нисбати истеҳсолкунандагони ватании шир протекционизми аграрӣ мебошад. Асосҳои ҳуқуқӣ ва сохтории ташкили фаъолияти бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии мамлакат муайян карда мешаванд. Ин қоидаҳо принципи даҳолати хариди молро дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ муқаррар менамояд, ки дар он давлат ҳамчун субъекти бозор (харидор ё фурӯшанда) баромад мекунад [11].

Аммо дар амал, концепсияи қабулшудаи ташаккул додани низоми танзими давлатии ин бозор дар ҳаҷми зарурӣ амал намекунад, зеро айни замон норасоии шадиди маблағ барои харид ба андозае, ки ба вазъи бозор таъсир расонида тавонад, ба мушоҳида мерасад.

Аз ин рӯ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии дар сатҳи минтақавӣ қабулшуда аксар вақт аз доираи қонунгузории минтақавӣ берун мешаванд, яъне дар ин раванд чораҳои маъмурӣ: маҳдудияти даромадноқӣ, муқаррарсозии коэффитсиенти муносибатҳои

нархномавӣ (пулӣ), ҳадди ниҳоии нархи иловагии савдо ва ғайра истифода мешаванд.

Самаранокии сиёсати давлатӣ бисёртар аз муносибати одилонаи танзим ва дастгирии зеркомплекси маҳсулоти ширӣ вобаста мебошад. Омезиши усулҳои иқтисодӣ ва маъмурии танзими давлатии бозори шир ва таносуби онҳо аз вазъи комплекси агросаноатии минтақа вобаста буда, дар асоси он рушд ва тағйир меёбад.

Дар бисёр минтақаҳо аз сабаби номусоидии вазъи роҳҳо, набудани нақлиёти махсус, яхдонҳо, таҷҳизот ва масолеҳи бастабандӣ талафоти назарраси маҳсулоти ширӣ, инчунин, бад шудани сифати он ҳангоми таҳвили молҳо ба истеъмолкунандагон ба амал меоянд.

Аз ин рӯ, барои фаъолияти пурсамари бозори шир ва маҳсулоти ширӣ зарур аст, ки инфрасохтори бозори мазкур дар ҳамкорӣ бо тамоми соҳаҳои зеркомплекси маҳсулоти ширӣ рушд дода шавад. Субъектҳои инфрасохтори бозори шир корхонаҳои харид, ташкилотҳои нақлиётӣ, зарфҳои хунуккунанда, корхонаҳои савдои яклукт, чакана ва ғайра мебошанд.

Яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи мавҷуда дар бозори маҳсулоти ширӣ рушди ҳамкорӣ ва таҳкими робитаҳои ҳамгирой байни истеҳсолкунандагони деҳот, корхонаҳои саноати коркард ва савдо мебошад.

Ҳамаи ин ба рушди пойгоҳи ашёи хоми корхонаҳои шир ва баланд бардоштани сифати шири хом мусоидат менамояд. Пӯшида нест, ки шир дар минтақа асосан дар 2-3 навъи маҳсулот истеҳсол мешавад ва дар иқтисодиёти ашёи хом сифати он нақши муҳимро мебозад: ҳар қадар сифат баландтар бошад, ҳамон қадар маҳсулоти воҳиди ашёи хом зиёдтар мешавад. Масалан, корхонаҳои ширии кишварҳои тараққиқарда навъи якум ва аълои 90 фоизаи шири хомро ба даст меоранд, ки имкониятҳои корхонаҳои коркардро васеъ мекунад.

Дар минтақаҳое, ки истеҳсолкунандагони асосии ин маҳсулот хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мебошанд, ба назари мо, масъалаи фурӯши маҳсулоти ширӣ тавассути ташкили кооперативҳои маркетингӣ метавонад ҳалли худро ёбад. Таъсиси чунин кооперативҳо марҳилаи зарурии азнавташкилдихии бахшҳои

гардиши ашёи хоми ширӣ ва маҳсулоти ширӣ мебошад, ки он ба таъсиси ҳамкорихои фаъоли иқтисодӣ байни субъектҳои бозори шир мусоидат мекунад. Раванди фурӯш ҳамчун роҳи ҳамкорӣ байни субъектҳои соҳибкорӣ бартариҳои зиёд дорад:

– тавассути ҳамкорӣ хароҷоти инфиродии истеҳсолкунандагони кооператив (хароҷоти нигоҳдорӣ ва фурӯш, хароҷоти ҳамлу накл ва хароҷоти иловагӣ) коҳиш меёбад ва маҳсулноки ба туфайли таҳассус зиёд карда мешавад;

– ҳамкорӣ аъзои кооперативро аз ҳама гуна зуҳуроти монополистии сохторҳои дигар, инчунин, аз мудохилаи беруна ба фаъолияти онҳо муҳофизат мекунад;

– дар асоси ҳамкорӣ истеҳсолкунандагони деҳот мустақилият ба даст меоранд (дар гузаронидани таҳқиқот дар бозори шир, нигоҳдории маҳсулот ва фурӯши самараноки он ва ғ.).

Кооперативҳои фурӯш дар инфрасохтори бозори минтақавии маҳсулоти ширӣ бояд мавқеи арзанда дошта бошанд ва фаъолияти онҳо ба рушди истеҳсоли шир мусоидат намуда, самарайи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба даст оранд.

Вилояти Хатлон яке аз вилояти калонтарини ҷумҳурӣ (бо шумораи зиёдтарини аҳоли (3425,0 ҳазор нафар)) ба ҳисоб рафта, дар он 45%-и ҳиссаи маҳсулоти умумии кишоварзии мамлакат истеҳсол мешавад, аз ҷумла 50%-и ҳаҷми истеҳсоли ғалладонагӣҳо, 60%-и ҳаҷми истеҳсоли гандум ва 40%-и чарогоҳҳои чорвои калон ва чорвои хурди шохдорро ташкил медиҳанд [18, с.6-7].

Таҷрибаи як қатор минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таҳкими робитаҳои муттаҳидкунанда ва ҳамкории субъектҳои бозори минтақавӣ имкон медиҳад, ки тавозуни муайяни манфиатҳои субъектҳои ин бозор ба роҳ монда шавад ва ба рушди бозори мутамаддини шир ва маҳсулоти ширӣ чӣ дар сатҳи минтақа ва чӣ дар тамоми манотиқи кишвар, мусоидат менамояд.

Хулосаи зербоби 1.2.

Умуман, бо дарназардошти омилҳои ба рушди бозори дохилии шир ва маҳсулоти ширӣ таъсиррасон метавон хулоса баровард, ки он дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

– афзоиши истеҳсоли шир асосан аз хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) вобастагӣ дорад;

– дар соҳаи коркарди ҳамаҷонибаи он технологияҳои навин вучуд надорад, ки дар натиҷа сохтори номукаммали коркарди шир ба вучуд меояд;

– пайдоиши субъектҳои калони бозор, ки таваҷҷуҳи онҳо ба ташаккули заминаи ашёи хоми шахсӣ, аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва бақордарории технологияҳои нав равона карда шудааст. Ин хусусиятҳои фаъолияти бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ба рушди минбаъдаи он таъсир мерасонанд.

Ташаккули бозори мутамаддини шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз вазифаҳои асосии ислоҳоти бозор ба ҳисоб меравад, зеро маҳсулоти ширӣ аввалиндараҷа буда, новобаста аз ҳаҷм ва мавқеи ҷуғрофӣ дар ҳар як кишвар ба истеҳсоли он машғуланд. Дар робита ба ин, баррасии таҷрибаи ҷаҳонии ташкили истеҳсол ва коркарди шир, танзими давлатӣ ва ташкили инфрасохтори бозори шир ва маҳсулоти ширӣ муфид буда, бешубҳа, он манфиати илмӣ ва амалӣ дорад.

Усулҳои иқтисодии ҳавасмандкунӣ ва таъсири ғайримустақим ба бозор асосан дар иқтисоди бозорӣ бо инфрасохтори мавҷуда истифода бурда мешаванд. Дар вазъи тағйирпазири иқтисодӣ истифодаи усулҳои мустақим ва ғайримустақим дар ҳамоҳангсозии онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Ҳамин тариқ, усулҳои маъмурӣ ва иқтисодии ҳавасмандгардонии бозор дар соҳаю бахшҳои гуногуни иқтисодиёт татбиқи гуногун пайдо мекунад, вале бо вучуди ин, бояд ҳамеша ба усулҳои иқтисодӣ афзалият дода шавад.

1.3. Таҷрибаи хориҷии ташкил ва ҷойгиркунии бозори шир дар минтақа

Бозори кишоварзӣ муносибатҳои иқтисодиро дар соҳаи мубодилаи маҳсулоти кишоварзӣ инъикос намуда, он ба сифати танзимгари истеҳсолоти кишоварзӣ амал менамояд. Кишоварзӣ барои аксари соҳаҳои иқтисодиёти мамлакатҳои хориҷӣ манбаи асосии истеҳсоли маводи хӯрока ва ашёи хом ба ҳисоб меравад. Дар ин замина ба рушди он ҳамеша афзалият дода шуда, маҳз дар ҳамин асос метавон ба

баъзе муваффақиятҳои назаррас ноил шуд. Аммо, суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти аввалиндараҷа на ҳамеша талаботи ҷомеаро қонеъ менамояд, ки ин омил ба равандҳои босуботи технологӣ дар даврони муосир алоқамандӣ дорад.

Бо дарназардошти ин раванди муташаккил зарурати муттаҳид кардани самтҳои асосии кишоварзӣ бо бахшҳои саноат, сохтмон, нақлиёт, савдо ва зарурати танзими ҳадафи ниҳой – истеҳсоли маҳсулоти хушсифат ва расонидани он ба истеъмолкунандагон пеш меояд, ки масъалаи муҳими таъминоти бехатарии озуқаворӣ мебошад.

Сабабҳои асосии сар задани бухрон дар соҳаҳои гӯшту шир ин дигаргуниҳои манфӣ дар робитаҳои истеҳсолӣ ва иқтисодии байни корхонаҳо, нобаробарии нархҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ саноатӣ, монополияи корхонаҳои коркард ва шабакаи тақсимот, инчунин, қобилияти пасти харидории аҳоли мебошад.

Аз омӯзиши таҷрибаи рушди равандҳои ҳамгирӣ дар соҳаҳои комплекси агросаноатии кишварҳои хориҷӣ бармеояд, ки дар иқтисоди бозорӣ сохторҳои ҳамгироии тамоми пайвандҳои истеҳсоли маҳсулоти ниҳойро муттаҳид кардан манфиатовар буда, ҷараёни тамаркузи истеҳсолот ба баланд бардоштани самаранокӣ ва коҳиши хароҷот мусоидат мекунад. Дар корхонаҳои калон ҳампайвандии истеҳсолот барои тақмили тамоми равандҳои технологӣ, рушди низомии илмӣ парвариши чорво, бехтар намудани сифати хӯрок ва нигоҳдории чорво, механиконики комплекси, ки маҳсулноки ва истеҳсоли самаранокро таъмин мекунад, замина фароҳам меорад.

Ба ақидаи Ҷ.С. Пиризода “комплекси минтақавии ширӣ ва хӯрокворӣ бояд фарогири як низомии пайдарпайи соҳаҳои аз ҷиҳати технологӣ ва иқтисодӣ пайвасти хоҷагиҳои ширӣ, саноати ширӣ, инчунин, инфрасохтори иҷтимоӣ ва бозор бошад, ки вазифаи муштарақ – истеҳсол, коркард, фурӯши шир ва маҳсулоти шириро вобаста ба талаботи ҷомеа ва истифодаи оқилонаи сарчашмаҳои озуқаворӣ ба танзим дарорад” [153, с.97].

Зеркомплекси хӯроки ширӣ дорои як қатор хусусиятҳо буда, муҳаққиқони зиёде, ба монанди У.Г. Гусманов, М.Т. Галимова ба табиати иқтисодиву иҷтимоии

ин комплекси агросаноатӣ дар корҳои илмӣ худ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, тафовути шакливу маъноии онро бозгӯӣ намудаанд [110, с.318-324].

Ин раванд ба таври васеъ дар принципҳои умумии рушд ва тақсимои соҳаҳои комплекси ширӣ ва ҳӯрокворӣ ифода меёбад. Муаллифон таъкид мекунанд, ки чорводорӣ ширӣ соҳаи пешбари бозори мазкур буда, тараққиёти он ба иқтисодиёти тамоми соҳаи кишоварзӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Парвариши чорвои ширдеҳ заҳматталаб буда, ин соҳаи ҳаётан муҳим меҳнати зиёдро дар асоси низоми мукамал талаб мекунад.

Инчунин, хусусияти дигари самти чорвои ширдиханда аз он иборат аст, ки маҳсулоти ин соҳа бояд ғайраро ба коркарди саноатӣ бароварда шуда, он ба меъёрҳои муайяни байналмилалӣ ҷавобгӯ бошанд.

Таваҷҷуҳи корхонаҳои кишоварзӣ мустақиман ба ғайрияти пурсамари саноати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти баландсифати коркард алоқаманд аст. Ҳамзамон, ғайрияти истеҳсоливу хоҷагии саноати коркард аз сифати ашёи хоми кишоварзӣ ва дараҷаи таъминоти он саҳт вобаста аст. Ҳамин тавр, ғайрияти пурсамари корхонаҳои коркарди шир ба қори муназзамии истеҳсолкунандагонии шир низ алоқамандии зич дорад.

Самаранокии ғайрияти комплекси агросаноатӣ дар асоси дурустӣ ва роҳандозии мунтазами робитаҳои муътадил, муносибатҳои байни бахшҳо, хусусияти онҳо дар сатҳи байниминтақавии истеҳсолот муайян карда мешавад. Такмили ин муносибатҳо ба робитаҳои гуногуни иқтисодӣ, асноди маъмурӣ, санадҳои қонунгузорӣ асос ёфта, он бояд хусусиятҳои ҳар як минтақа, таърихи он, сохтори иқтисодӣ, шакли идора ва ғайраро мадди назар гирад.

Чуноне ки И.С. Фасеҳзода қайд менамояд, танзими давлатӣ дар давраи гузариш ба бозор бояд ба принципҳои қатъиян риояшаванда асос ёбад:

- низоми муайяни қорӣ дар соҳаи кишоварзӣ;
- такмили маҷмуи ҳадафҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;
- барқарорсозии робитаҳои иқтисодӣ;
- танзими барнома;
- мукаммалии механизмҳои танзимкунанда;

- маҷмуи иштироки ихтиёрӣ ва ҳатмӣ дар барномаҳои мақсаднок;
- иштироки саҳомии истеҳсолкунандагон дар маблағгузории ин барномаҳо;
- кафолати шартӣ ва дастгирии мақсадноки истеҳсолкунандагон ва ғ. [79, с.150].

Танзими арза гурӯҳҳои зерини тадбирхоро фаро мегирад:

Кумаки молӣ. Аз ҷониби давлат истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои ҳар як воҳиди маҳсулоти истеҳсолшаванда кумаки моддӣ мегиранд. Масалан, бо вучуди он ки тибқи қоидаҳои муқаррарнамудаи Созмони умумиҷаҳонии савдо ҳаҷми дастгирии мустақими истеҳсолкунандагон бояд кам карда шавад, аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон субсидияҳои мустақим барои харид ва дастгирии чорвои зотӣ ба таври зарурӣ чудо карда мешаванд.

Ҷуброни қисми хароҷот. Ба корхонаҳои кишоварзӣ ҷуброн кардани як қисми арзиши неруи барқ, сӯзишворӣ ва рағванҳои молиданӣ, қисмҳои эҳтиётии техникаи кишоварзӣ ва дигар захираҳои моддӣ.

Қарз ва андозбандии имтиёзнок. Ба ҷои додани қарзи имтиёзнок, давлат метавонад як қисми хароҷотро барои хизматрасонии қарзҳои тижоратӣ ба корхонаҳои агротижоратӣ ҷуброн кунад ва меъёри андозро барои кишоварзӣ коҳиш диҳад.

Иҷораи таҷҳизот ва чорво. Аз сабаби сатҳи баланди фарсудаҳои воситаҳои асосӣ давлат барои корхонаҳои агросаноатӣ метавонад шакли лизингиро ташкил намояд.

Идоракунии барномавӣ. Қабул ва татбиқи барномаҳои давлатӣ дар соҳаи кишоварзӣ яке аз воситаҳои асосии танзими давлатӣ мебошанд. Масалан, пас аз қабули «Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» аз соли 2012 инҷониб вазъ дар ин соҳа рӯ ба беҳбудӣ ниҳода истодааст [1, с.46].

Мусоидат дар ҳамгироии амудӣ ва ҳамоҳангсозӣ дар заминаи шартнома, таъсиси ташкилотҳои махсусгардонидашуда тавассути ҳамкории истеҳсолкунандагон, коркардкунандагон ва фурӯшандагони маҳсулоти гӯштӣ ва ширӣ, ки талаботро ба маҳсулоти истеҳсолшуда кафолат медиҳад. Робитаҳои

тарафайн метавонад дар шакли холдинг, гурӯҳҳои агросаноатӣ, ассотсиатсияҳо ва ғайра сурат гирад. Самти нисбатан ояндадор дар рушди равандҳои ҳамгироӣ шартнома бастан аст. Ғайр аз он, давлат ҳамгироиро тавассути қабули заминаи дахлдори меъёрию ҳуқуқӣ, инчунин, истифодаи имтиёзҳои қарзӣ ва андоз роҳандозӣ менамояд.

Назорати сифат ва иҷозатномадиҳии маҳсулот. Воситаи мазкур низоми шаҳодатномаи ғайрироҷият ва маҷмуи расмиёти тафтишотро, ки қонун муқаррар кардааст, фаро мегирад. Назорати сифат ба давлат имкон медиҳад, ки аз бозор маҳсулоти қалбакии сифати пастдоштаро, ки барои саломатии аҳолии хатарнок аст, берун созад. Иҷозатномадиҳиро давлат ҳамчун як воситаи ҷамъоварии маълумот дар бораи вазъи бозор ва рафъи рақобаткунандагонӣ манфиъ истифода мекунад.

Ҳамкории фурӯш. Ин восита ба давлат имкони ба мадди назар гирифтани пешниҳоди иштирокчиёни бозори истеҳсолот (фермерҳо ва хоҷаҳои фермерӣ)-ро фароҳам меорад. Ҳамкории худро рушд дода, давлат воридоти маҳсулоти шириро афзун мегардонад.

Бо вучуди истеҳсоли мунтазами намудҳои асосии маҳсулоти ширӣ корхонаҳои коркарди соҳа ба норасоии шири хом рӯ ба рӯ шудаанд. Аз таҳқиқи ин раванд метавон хулосабарорӣ намуд, ки дар ҳаҷми умумии шири дар кишвар истеҳсолшаванда ҳиссаи муассисаҳои хусусӣ ва деҳқонӣ (фермерӣ) меафзояд.

Гузариш ба ҳаҷми истеҳсолот душвориҳои муайянеро дар қисми корхонаҳои саноати ширӣ ба миён меорад: сифати шири хом, ҷун қоида, ба стандартҳои дахлдор ҷавобгӯ нест, дар расондани он ба нуқтаи коркард мушкилот вучуд дошта, барои рафъи онҳо чораҷӯиҳо лозим аст.

Дар баробари ин, принципҳои зерини ташкили муносибатҳои истеҳсолии бозори шир мавҷуд аст, ки ба назар гирифтани он муҳим мебошад:

– афзалияти истеъмолкунанда аз талаботи истеҳсолӣ (аз ҷиҳати ҳаҷм ва сифати маҳсулот);

– мувозинати истеҳсол ва коркарди шир; муносиббозии минтақаҳои ашёи хом бо дарназардошти кам кардани масофаи интиқол; наздик шудани коркард ба истеҳсолот;

- кам шудани муҳлати таҳвил;
- иҷрои дурусти шартномаҳои таъминот аз ҷониби тарафҳо;
- мувозинати таъминоти моддию техники ва технологии истеҳсолот дар ҳамаи марҳилаҳо.

Таҳлили муносибатҳои байнисоҳавӣ дар иқтисодиёти миллий ва комплекси агросаноатӣ нишон медиҳад, ки дар натиҷаи ислоҳот ба соҳаи чорводорӣ зарари калони иқтисодӣ расонда шуд. Дар ин самт А.Х. Абдуллоев дуруст қайд намудааст, ки «дар натиҷаи ин ислоҳот қисми зиёди биноҳо хароб шуда, сатҳи механиконики хочагиҳо коҳиш ёфтааст. Аз рӯйи ҳаҷм, самаранокии истеҳсолот ва таҷҳизоти техникии он ба ҳисоби миёна 25 сол ба ақиб партофта шуда, имрӯз бозорро танҳо аз ҳисоби нархҳои баланд ва паст намудани сатҳи истеъмол метавон таъмин намуд» [84, с.19-22].

Ба ақидаи мутахассиси соҳаи мазкур А.А. Начмиддинов яке аз самтҳои низоми мураккаби зеркомплекси ҳӯрокворӣ дар шароити муосир муносибатҳои иқтисодии байни корхонаҳои кишоварзӣ ва саноати ширӣ мебошад. Номукаммалии нархҳои харид ва дигар фишангҳо дар соҳаи мазкур талошҳои пешрафтро ҳалалдор сохта, номувозинатиро дар рушди истеҳсол ва коркарди маҳсулоти ширӣ ба миён меорад [146, с.28-35].

Ҳангоми таҳлили ҳолати ҷорӣ зеркомплекси ҳӯрокворӣ сабабҳои муҳимтарини бӯҳрон ин монополиякунонии корхонаҳои коркард ва савдо нисбат ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ мебошанд.

Дар асарҳои муҳаққиқи соҳа И.Н. Буробкин ба масъалаи монополияҳо дар соҳаи коркард ва савдои маҳсулоти ширӣ диққати махсус зоҳир гардида, бо гузашти солҳо муносибатҳои агросаноатӣ дар асоси низоми қаблан банақшагирифта барҳам дода шудааст. Аммо, азбаски механизмҳои нави иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба вучуд наомадааст, сохторҳои мавҷударо наметавон мутобиқи талаботи иқтисоди бозорӣ пурра барҳам дод [97, с.3-16].

Пас аз роҳандозӣ намудани нархҳои озод дар муносибатҳои кишоварзӣ ва саноат амиқтар шудани фарқияти нархҳо ба назар расид. Низоми мавҷудаи нархҳои

харид, хариди яклухт ва чакана номунтазамиро дар соҳаи мазкур ба миён овард. Ин раванд бо як қатор ҷанбаҳои манфӣ тавсиф карда мешавад: бо суръати баланд болоравии нархҳои захираҳои моддию техникаи нисбат ба афзоиши нархҳои хариди маҳсулоти кишоварзӣ, нисбат ба соҳаи кишоварзӣ хеле зиёд шудани фоида дар бахшҳои коркард ва номутаносибии нархи маҳсулоти зироатӣ ва чорво.

Низоми мавҷудаи нархгузорӣ дар зеркомплекси ҳӯрокворӣ ба он оварда расонид, ки истеҳсолкунандагони шир бояд акнун маҳсулоти худро ба корхонаҳои коркард бо нархҳое, ки тақрористеҳсоли одии онро таъмин намеkunанд, фурӯшанд. А.Х. Абдуллоев ва К.Д. Муродов дар таҳқиқоти худ қайд намудаанд, ки «вазъи истеҳсолоти муосир бештар дар асоси сохтор, сатҳ ва дараҷаи нархҳои паст муайян карда мешаванд» [83, с.19-22].

Дар кишварҳои зотпарварии пешсаф, яъне Украина, Белоруссия, Қазоқистон, Аврупо, Амрикои Шимолӣ дар 30 соли охир (1990-2020) саршумори чорвои калони шохдор (модагов)-ҳо нисбатан камтар гардидааст, чунки шумораи фермаҳои ширӣ ба таври назаррас коҳиш ёфтааст, аммо маҳсулнокии чорво бошад, дар баъзеи ин кишварҳо афзоиш ёфта, дар баъзеи дигараш коҳиш ёфтааст. Масалан, дар Украина саршумори чорво соли 2020 нисбат ба соли 1990 5 маротиба кам гардида, истеҳсоли шир бошад, аз 24,5 млн тоннаи соли 1990 ба 10,3 млн тонна дар соли 2020 расидааст ё ин ки ба сатҳи 42% коҳиш ёфтааст. Соли 2019 истеҳсоли шир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ Украина 9663,2 ҳазор тоннаро ташкил медод, ки ин шумора дар соли 2020 ба 9254,9 ҳазор тонна расидааст, ки нисбат ба соли 2019 408,3 тонна кам мебошад [33].

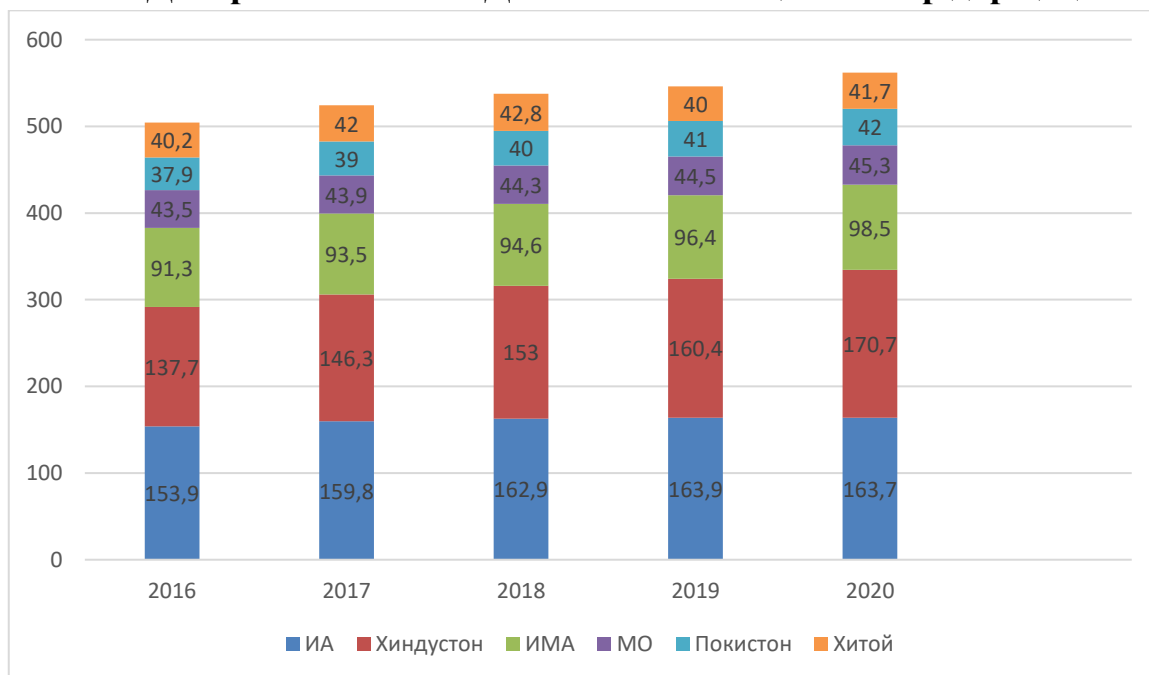
Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ба қатори маҳсулоти пурахаммияти кишоварзӣ, ки бо Қарори шурои Комиссияи иқтисодии Авруосиё тасдиқ шудаанд, дохил мешаванд. Мақоми рушди саноати шир барои ҳар як кишвари Иттиҳод басо муҳим аст, зеро ба шир ва маҳсулоти ширӣ тамоми қишрҳои аҳоли талабот доранд. Бо маҳсулоти ширии арзон ва хушсифат таъмин намудани аҳоли вазифаи асосии аҳаммияти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсидошта ба шумор меравад.

Таҳлилҳо оид ба саноати шири кишварҳои аъзои иттиҳод нишон дод, ки солҳои охир аз ҷониби шурои Комиссияи иқтисодии Авруосиё бо мақсади

баҳодиҳии вазъи бозор дар заминаи тамоюлҳои ҷаҳонӣ, муайян кардани мушкилоти ба рушди он халалрасон самтҳои ояндадори фаъолияти устувор ва муассир, инчунин, имкониятҳои эҳтимолии ҳамкориро миёни кишварҳои иттиҳод омода гардидааст ва таҳлили ҳамаҷонибаи истеҳсоли шир ва навъҳои асосии маҳсулоти ширӣ дар кишварҳои аъзои Иттиҳод, аз ҷумла тақсими минтақаҳои ашёи хом, таъмини захираҳои соҳа, нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодӣ, танзими меъёри ҳуқуқӣ, чораҳои дастгирии давлатӣ, нишондиҳандаҳои тиҷорати беруна ва мутақобиларо дар бар мегирад.

Бино ба иттилооти омории Созмонҳои озуқаворӣ ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид, истеҳсоли шир дар ҷаҳон сол аз сол тамоюли афзоишбӣ дорад. Соли 2020 дар ин соҳа истеҳсол ба 828,6 миллион тонна расид, ки нисбат ба соли 2015 62,4 миллион тонна (8,2 фоиз) зиёд мебошад. Кишварҳои пешсаф дар ҷаҳон оид ба истеҳсоли шир кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Ҳиндустон ва ИМА мебошанд, ки ҳиссаи онҳо дар маҷмӯъ дар соли 2020 52,3%-ро ташкил дод. Ба кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо 5,5 фоизи маҳсулоти ҷаҳонӣ рост меояд (диаграммаи 1.3.1.).

Диаграммаи 1.3.1. - Динамикаи истеҳсоли шир дар ҷаҳон

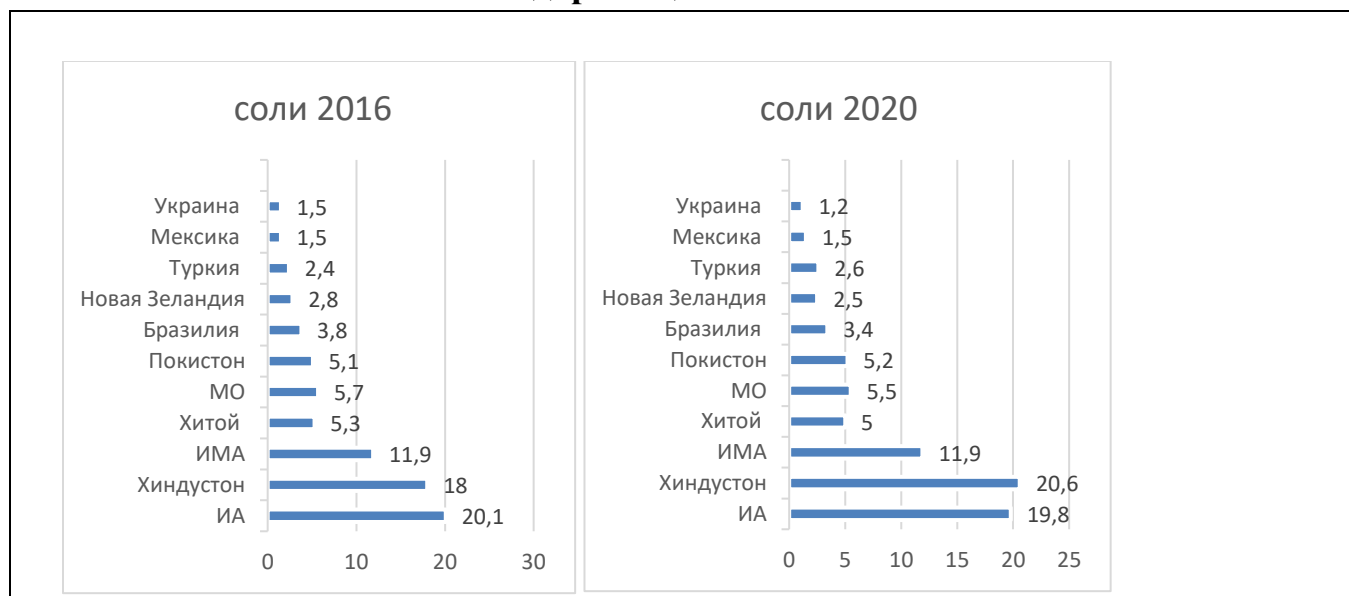

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ОЭСР-ФАО Дурнамои кишоварзӣ барои солҳои 2017-2026.

Тӯли солҳои охир афзоиши аз ҳама зиёди истеҳсоли шир дар Ҳиндустон, яъне 24 фоиз мушоҳида шуд, аммо дар сохтори истеҳсоли шир қисми зиёдашро шири говмеш ишғол менамояд. Истеҳсоли шир дар Аврупо дар давоми панҷ сол 6,3 фоиз ва дар ИМА 8 фоиз афзоиш ёфтааст. Истеҳсоли шир дар Покистон 11 фоиз ва дар Хитой 3,5 фоиз афзуд.

Ҳиссаи Ҳиндустон дар сохтори истеҳсоли ҷаҳонии шир ба 2,6 банди ҷаҳон афзуда, дар маҷмӯъ 20,6 ҷаҳонро ташкил додааст. Ҳиссаи ИМА бошад, дар як сатҳ, яъне 11,9 фоиз ҷаҳон мондааст. Ҳиссаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо 0,3 банди ҷаҳонӣ (то 19,8 ҷаҳон), инчунин, ҳиссаи Хитой 0,2 (то 5,0 ҷаҳон) ва ИА (то 5,5 ҷаҳон) 0,2 банди ҷаҳонӣ коҳиш ёфтааст (диаграммаи 1.3.2).

Диаграммаи 1.3.2. - Сохтори истеҳсоли шир дар мамлакатҳои ҷаҳон бо % дар солҳои 2016-2020

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ОЭСР-ҶАО Дурномаи кишоварзӣ барои солҳои 2017-2026.

Саршумори бештари модаговҳо дар ҷаҳон ба Ҳиндустон рост меоянд, ки он ҷо дар давраи солҳои 2015-2020 модаговҳо 8,2 миллион сар (17 ҷаҳон) зиёд шуда, дар маҷмӯъ ба 56,5 миллион сар (аз ҷумла говмеш) расидааст. Саршумори модаговҳо дар Бразилия ва ИА 0,3 миллион сар (муносибан 2 ҷаҳон ва 1,4 ҷаҳон), дар ИМА - 0,2 миллион сар (1,8 ҷаҳон) афзудааст. Дар Хитой бошад, саршумори модаговҳо 0,8 миллион сар ё 9 ҷаҳон коҳиш ёфтааст (диаграммаи 1.3.3.).

Диаграммаи 1.3.3. - Саршумори модаговҳо дар кишварҳои Ҳиндустон, Иттиҳоди Аврупо, Бразилия, ИМА, Хитой

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазорати кишоварзии ИМА, (<https://www.usda.gov/>)

Дар Ҷумҳурии Белоруссия бошад, истеҳсоли шир ва коркарди маҳсулоти ширӣ хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Ҷумҳурии Белоруссия аз рӯи истеҳсоли гӯшт дар вазни кушташуда ва шир ба ҳар сари аҳоли дар байни кишварҳои ИДМ дар ҷои аввал қарор дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар соли 2015 дар Ҷумҳурии Белоруссия истеҳсоли гӯшт 121 кг-ро ташкил намуда буд, ки ин шумора нисбат ба Федератсияи Россия 65 кг, Украина 54 кг, Қазоқистон 53 кг ё тақрибан ду баробар зиёдро ташкил намудааст. Истеҳсоли шир бошад, ба ҳар сари аҳоли соли 2015 745 кг-ро ташкил намуда буд, ки ин солҳо дар Ҷумҳурии Қазоқистон истеҳсоли шир 299 кг, Россия 209 кг, Украина 244 кг истеҳсол шудааст. Дар соли 2020 бошад, дар Ҷумҳурии Белоруссия истеҳсоли шир ба ҳар сари аҳоли 828 кг-ро тошкил додааст, ки ин нисбат ба соли 2015 83 кг зиёд мебошад.

Дар Ҷумҳурии Белоруссия саршумори умумии модаговҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Озарбойҷон каме зиёдтар, назар ба Ҷумҳурии Қазоқистон ва Украина 1,5 баробар, аз Россия 5,5 баробар кам мебошад. Дар соли 2020 даромаднокии фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ дар муассисаи Вазорати кишоварзӣ ва озуқаворӣ Ҷумҳурии Белоруссия ба ҳисоби миёна 31,4 фоизро ташкил дод, ки ин дар соли 2015 14,6%-ро ташкил медод.

Таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки шаҳру минтақаҳои Гродно, Каменетский, Минск, Пружани ва Слуцкий Ҷумҳурии Белоруссия соли 2020 дар

истеҳсоли шир нисбат ба дигар минтақаҳо зиёда аз 150 ҳазор тонна пешсаф мебошанд. Дар минтақаҳои мазкур ширдӯшии миёна аз як модагов аз 3685 кг дар соли 2005 то ба 5310 кг дар соли 2020 афзоиш ёфтааст. Дар хоҷагиҳои шаҳру ноҳияҳои Брест, Жабинковский, Иваново, Каменеский, Берестовский, Гродно, Шучинский, Дзержинский, Минск, Несвиж ва Смолевичи ширдӯшӣ аз 7000 килограмм ва дар вилояти Гродно ба 8830 килограмм расидааст [32].

Ин омил ба идомаи парвариши дурусти чорвои ширдиҳанда, аз ҷумла такмили низоми ғизодиҳии чорво, афзунсозии зотҳои сермахсул ва баланд бардоштани самаранокии қорҳои зотпарварӣ вобаста мебошад. Рушди саноати ширӣ дар бисёр кишварҳо бо роҳи тамаркуз ва махсусгардонии истеҳсолот вобастагӣ дорад.

Таҳқиқоти илмӣ нишон дод, ки Шоҳигарии Нидерландия як кишвари хурдест, ки захираҳои бои табиӣ надорад. Бо вучуди ин, ин кишвар метавонад аз дастовардҳои худ ифтихор намояд. Маҳсулоти ширӣ дар Нидерланд маъмул аст ва онро дӯст медоранд. Ин маҳсулот на танҳо ғизои солиму болаззат аст, балки сифати ғайриодии сатҳи баланд низ дорад. Имрӯз ҳадафи асосии истеҳсолоти кишоварзӣ дар давлатҳои мутараққӣ таъмини аҳоли бо озукаи хушсифат ва беҳатар мебошад.

Истеҳсоли шир, ки зери таваҷҷуҳи махсуси Ҳукумати Шоҳигарии Нидерландия мебошад, дар асоси анъанаи чандинасра инкишоф ёфта, ба хоҷагии оилавӣ ҳамчун ҷузъи асосии соҳа таъя менамояд ва то имрӯз ин анъана дар ин кишвар амал мекунад. Кишоварзон дар кооперативҳои муттаҳид шудаанд, ки барои хизмат кардан ба онҳо пешбинӣ шудаанд.

Новобаста аз он ки дар шароити имрӯза маъракаи маҳдуд кардани хоҷагиҳои кишоварзӣ аз ҳисоби маҳдудияти ҳудуди замин ва зиёд шудани зичии аҳоли, ҳаҷми умумии истеҳсоли шир тадриҷан меафзояд (дар мамлакат 23,5 ҳазор қорхонаи истеҳсоли маҳсулоти шир мавҷуд аст, ҳарчанд соли 1990 он 46,997 ҳазорро ташкил медод). Ин дар натиҷаи интенсификатсияи истеҳсолот, беҳтар намудани ғизои хӯроки чорво, дуруст интиҳоб кардани чорво, такмил додани технологияи нигоҳубин, хӯрокдиҳӣ ва ширдӯшӣ, нигоҳдории саломатии чорво ба даст меояд.

Шоҳигарии Нидерланд дар ҷаҳон яке аз содиқунандагони асосии чорвои ширдеҳ ба шумор меравад. Модаговҳои Шоҳигарии Нидерланд аз ҳама зиёд шир

медиханд: баъзе кишоварзон аз як сар модагов ба ҳисоби миёна то 12 ҳазор кг шир дар як сол мегиранд. Аммо, бино ба маълумоти оморӣ, дар кишвар ширдӯшӣ ба ҳисоби миёна аз ҳар сар модагов соли аз 7,5 ҳазор литр зиёд нест.

Гап сари он меравад, ки солҳои охир аксар хоҷагӣҳо ба ҳулосае омаданд, ки чунин тарзи ширдӯшӣ барои пешравиӣ бомуваффақият мувофиқтар аст: дар давраи ширдӯшӣ аз ҳад зиёд сарф кардани хӯроки чорво ва кам шудани вазни модагов роҳ дода намешавад.

Бо ташаббуси кишоварзони Шоҳигарии Нидерланд, ки ба сифати баланди маҳсулоти худ манфиатдоранд, дар кишвар як қатор ташкилотҳои бунёд намуданд, ки ба саломатии модагов, таркиб ва сифати шир, кори зотпарварӣ ва ғайра назорат мебаранд. Пеш аз ҳама, ин Хадамоти миллии назорати байторӣ (GD) мебошад, ки барои нигоҳ доштани саломатии чорво дар сатҳи миллии ғаёлият дорад.

Кишоварзон ниёз ба маълумоти бозғатимоду саҳеҳ оид ба модаговҳои ширдеҳ доранд. Мақсади онҳо аз беҳтарсозии сифати зоти чорво чун асоси пешравиӣ устувори генетикии чорво иборат мебошад. Натиҷаи саъю кӯшиши муштаракӣ кишоварзон, олимон ва ходимон аст, ки зиёда аз 90 фоизи маълумоти тамоми говчӯшҳои Шоҳигарии Нидерланд ба дафтари бақайдгирӣ дохил мегардад ва ҳамин тавр, беш аз 80 фоизи тамоми говҳои чӯшо, сифат ва микдори шир таҳти назорат аст. Маҳз аз ҳамин сабаб, Шоҳигарии Нидерланд бузургтарин ва бозғатимодтарин китоби зотӣ дар бораи саршумори чорвои сиёҳу сафед ва сурху сафед дар ихтиёр дорад.

Дар кишвар низоми сохтории беҳтарсозии сифати зоти чорво мавҷуд аст ва яке аз воҳидҳои он Ташкилоти Шоҳигарии Нидерланд “NRS” ба шумор меравад. Маҳз ҳамин ташкилот маълумотро оид ба беҳтар кардани сифатҳои зот ҷамъоварӣ ва таҳлил мекунад, аз ҷумла китобҳои таълимӣ, базаҳои маълумот оид ба санҷиши шир, бордоркунии сунъӣ ва баҳодиҳии конформатсияро ҷамъоварӣ ва нигоҳдорӣ менамояд. Бо истифода аз ҳамаи ин маълумотҳо мутахассисони ин ташкилот метавонанд барои ҳар як кишоварз барномаи идоракунии подаи чорворо бароварда, барои беҳтарсозии вазъияти ферма ҷиҳати беҳсозии саломатии чорво, афзоиши

ҳаҷми истеҳсоли шир, беҳтар намудани кори зотпарварӣ маҷмуи тавсияҳоро пешниҳод созанд.

Ҳамчунин, чорвои Нидерланд ба Россия, Қазоқистон ва Украина низ содирот карда мешаванд. Мисоли истифодаи бомуваффақияти говҳои зотии селекцияи Нидерланд корхонаи «ПетМол» (Санкт-Петербург) мебошад. Барои ба даст овардани маҳсулоти шири дорои сифати муосир дар вилояти Ленингради Федератсияи Россия як қатор корхонаҳои шир бунёд шудаанд, ки дар онҳо саршумори зиёди говҳои сермаҳсул вучуд доранд, иншоотҳои ҳозиразамон бо таҷҳизоти наватарини ширдӯшӣ сохта шудаанд [35, с.3-5].

Соли 2019 ширкатҳои ширии Шоҳигарии Нидерланд тақрибан 13,85 миллиард кг ширро мавриди коркард қарор доданд, дар натиҷа истеҳсоли панир ба таври назаррас афзоиш ёфт (то 891 миллион кг). Бо назардошти ин номи дигари Нидерланд - Голландия “kaaskoppen” (“сарҳои панир”) дуруст аст: ин кишвар тақрибан 4% ҳаҷми ҷаҳонии панирро истеҳсол мекунад.

Дар шароити ҳозира Шоҳигарии Нидерланд дар панҷгонаи беҳтарин содиркунандагони маҳсулоти ширӣ қарор дорад. Арзиши умумии содироти маҳсулоти ширии Шоҳигарии Нидерланд 7,8 миллиард евро афзоиш ёфт. Ин нишондиҳанда асосан аз ҳисоби маҳсулоти панир (+6%) ва болоравии нархи он гардид. Соҳаи шир ин кишвар 7% профитсита тичорати кишварро ташкил медиҳад ва ҳиссаи Нидерланд дар тичорати ҷаҳонии шир дар соли 2019 қариб 5% буд. Ин далел Нидерландро ба яке аз панҷ содиркунандаи калонтарини маҳсулоти ширии ҷаҳон дар баробари Зеландияи Нав, ИМА, Белоруссия ва Германия табдил дод.

Новобаста аз мушкilotи зиёди саноати шир Шоҳигарии Нидерланд, ин бахш ҳамчунон ба устуворӣ нигаронида шудааст ва дар баробари ин, ҳам аз ҷониби қонунгузорӣ ва ҳам бо ташаббусҳои соҳа ҳавасманд карда мешаванд. Солҳои 2019 ва 2020 ба соҳаи чорводорӣ Шоҳигарии Нидерланд тавачҷуҳи зиёд зоҳир гардид, зеро кишоварзон ба таври оммавӣ бар хилофи пешниҳоди ҳукумат оид ба маҳдудсозии партовҳои нитрогенӣ тавассути ду маротиба коҳиш додани саршумори чорвои кишвар эътироз баён намуданд. Бино ба иттилои намояндагони

мақомоти давлатӣ, устуворӣ чун авлавияти аввалиндараҷаи соҳаи чорводорӣи Шохигарии Нидерланд боқӣ хоҳад монд. Соҳаи шири Шохигарии Нидерланд бо низомҳои сифат тавсиф дода мешавад, ки таҷрибаҳои беҳтаринро дар соҳаи кишоварзӣ таъмин месозад. Инчунин, ташаббусҳои зиёде, ки ба таъмини устувории соҳа нигаронида шудаанд, мавриди татбиқ қарор мегиранд.

Ҳамин тариқ, дар низоми мавҷудаи истеҳсолот ва коркарди шир мушкилот на дар мавқеи монополияи корхонаҳои бузурги коркард, балки дар низоми муносибатҳои байни онҳо ва истеҳсолкунандагони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, хусусан растанипаварӣ ва чорводорӣ мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки роҳандозии робитаҳои мутақобилан судманди корхонаҳои кишоварзӣ бо дигар субъектҳои муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ самарائي иқтисодии онҳоро ба таври назаррас афзоиш хоҳад дод.

Яке аз нақшҳои асосиро дар кишварҳои хориҷӣ дар рушди соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла бозори ширӣ, танзими давлатии даромади деҳқонон, сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ, бозори кишоварзӣ, ташаккули сохтори иҷтимоии деҳот ва муносибатҳои байнисоҳавӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити устувори иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳад.

Чуноне ки муҳаққиқони соҳа Т.Б. Рузиев ва П. Расулова қайд намудаанд, “дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико маблағҳои давлатӣ барои рушди истеҳсолоти кишоварзӣ бо ҳисоби воҳидҳои истеҳсоли нисбат ба ҳамаи соҳаҳои дигари ҷаҳонӣ 30% бештарро ташкил мекунад. Дар Фаронса тақрибан аз се ду ҳиссаи хароҷоти буҷет ба эҳтиёҷоти иҷтимоии деҳот ва дастгирии нархҳои маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико фармоишҳои бузурги давлатӣ дар хариди шир амалӣ карда мешаванд, инчунин, барномаҳои махсуси кумаки ғизоӣ барои одамони камдаромад роҳандозӣ мегарданд” [159, с.39-44].

Танзими давлатии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кишварҳои пешрафтаи олам дар самтҳои ҳифзи муҳити зист, истифодаи захираҳои замин ва об, корҳои мелиоративӣ захбурканӣ барои беҳбудии сифати замин ва танзими инфрасохтори истеҳсоли ғайриистеҳсоли бо дарназардошти таъйиноти иҷтимоӣ амалӣ карда

мешавад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз самтҳои муҳимтарини танзими давлатӣ ин дастгирии буҷети соҳаи кишоварзӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар ИМА субсидияҳои (кумакҳои модди)-ро ба таври зайл метавон тасниф намуд:

а) бевосита: пардохт ба фермерҳо ва корхонаҳои коркард барои қисми замин, саршумори чорво; ҷуброн барои меъёри пасткардашудаи андоз аз ғурӯш; хароҷоти нигоҳдории маҳсулот; пардохти ҷубронпулӣ барои барномаҳои кам кардани чорво; кумаки молиявӣ (субсидия);

б) бавосита: тавассути пардохти хароҷот барои таҳқиқоти илмӣ, суғуртаи зироатҳо ва маҳсулот, хароҷоти нақлиёт барои хариди давлатӣ; ҷуброни қисмате аз арзиши сохтмони кӯпрукҳо, роҳҳо, нақбҳо дар деҳот.

Дар ин кишвар ёрии моддӣ дар имтиёзҳои андоз, пардохтҳои ба таъхир гузошташуда аз рӯйи қарзҳо, аз ҳисоб баровардани қарзҳо дар назди давлат, қарзҳои бефоиз ва имтиёзнок низ амалӣ карда мешаванд. Қисми зиёди кумакҳо (40% маблағҳои буҷет) аз ҷониби хоҷагиҳои нисбатан калон ба даст оварда мешаванд.

Аз таҳлили корҳои илмӣ соҳаи иқтисод бармеояд, ки дар раванди ислоҳоти комплекси ширӣ се омил ба миён омада, онҳо ба вазъ ва сатҳи рушди истеҳсол, коркард ва ғурӯши маҳсулоти ширӣ таъсири манфӣ мерасонанд:

1. Тақвияти назорати нархи маҳсулоти хоҷагиҳои ширии корхонаҳои кишоварзӣ, ки боиси афзоиши арзиши аслии маҳсулот мегардад; кам шудани даромади аҳоли ва талабот ба пардохт ба маҳсулоти хӯрокворӣ; сатҳи пасти дастгирии молиявии давлатӣ ба корхонаҳои ширӣ; сиёсати ғайрифаволи давлатӣ (пардохтҳо, квотаҳо) барои маҳсулоти воридотии ширӣ аз хориҷа;

2. Дигаргуншавии муносибатҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ байни иштирокчиёни зеркомплекси ширӣ, нархгузориҳои бозори маҳсулоти ширӣ аз ҷониби корхонаҳои саноати ширӣ ва шабакаи тақсимот, ки даромади истеҳсолкунандагони мустақими он дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз истеҳсоли шир даҳ маротиба зиёдтар аст;

3. Аз байн бурдани заминаи моддию техникаи бозори ширӣ дар ҳамаи марҳилаҳои истеҳсол, коркард ва ғурӯши маҳсулоти ширӣ, ки ин омил боиси кам

шудани истехсолот, истифодаи нокифояи саноати коркард ва кам шудани ҳаҷми фурӯши маҳсулоти ширӣ мегардад [163, с.416].

Барои самарабахшии соҳаи мазкур бояд дар самти фаъолияти зеркомплекси хӯрокворӣ чораҳои зерин андешида шаванд:

– коҳиши истехсоли ширро аз байн бурдан ва фароҳам овардани шароит барои афзоиши минбаъдаи он бо мақсади таъминоти эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти ширӣ бо нархи дастрас;

– дар заминаи ба эътидол овардани раванди истехсолот ва тадбирҳои дастгирии давлатӣ, барҳам додани зарар ва омилҳои пардохтнопазирии корхонаҳои кишоварзӣ, беҳтарсозии вазъи молиявӣ ва иқтисодии истехсолкунандагони ҳама шаклҳои ҳуқуқии моликият.

Аз омӯзиши таҷрибаи давлатҳои Белоруссия, Украина, Қазоқистон, Аврупову Амрико дар ташкил ва танзими истехсоли маҳсулоти ширӣ бармеояд, ки бо вучуди сатҳи гуногуни рушди иқтисодиро доро будан, дар бисёр кишварҳои хориҷӣ ба истехсоли маҳсулоти ширӣ бо дарназардошти даромаднокии фаъолияти истехсолкунандагони маҳсулоти ширӣ ба аҳоли дар танзими нархҳои иҷтимоӣ кумаки молиявӣ расонида мешавад.

Дар рушди саноати умумии шир чанд раванди асосиро метавон фарқ кард. Аз ҷумла, ҳамоҳангсозии асосии истехсоли шир дар кишварҳои пешрафта, ки эҳтиёҷоти онҳоро ба шир ва маҳсулоти ширӣ пурра қонеъ намуда, барои содироти ин маҳсулот заминаи мусоид ба вучуд меорад.

Пешрафти илмию техникӣ дар хоҷагиҳои ширии кишварҳои пешрафта, ба монанди Белоруссия, Украина, Россия, Канада, Япония ва ИМА чараҳои тоза касб намудааст. Дар кишварҳои дар боло зикршуда истехсоли шир ва маҳсулоти ширӣ аз ҳисоби зиёд шудани саршумори чорвои ширдеҳ афзоиш меёбад, аз ин рӯ, тамоми афзоиши саршумори чорво дар ҷаҳон бештар ба кишварҳои мазкур рост меояд. Дар кишварҳои пешрафта (истехсолкунандагони пешрафта) афзоиши истехсоли шир аз ҳисоби зиёдшавии маҳсулнокии чорвои ширдеҳ бо кам намудани саршумори чорво ба амал омада, ин омил аз афзоиши миқдори ширдиҳии чорво вобастагӣ дошта, дар натиҷа саршумори чорво кам ва истехсоли шир хеле зиёд мегардад.

Афзоиши маҳсулноки дар кишварҳои Белоруссия, Канада, ИМА, Нидерландия ва Фаронса асосан аз ҳисоби ғизои дурусти чорво, иқтидори генетикӣ ва интиҳоби қатъии зоти чорво амалӣ гардонида мешавад. Чунин тарзи идоракунии ва корбурди соҳа имкон дод, ки маҳсулнокии як саршумори чорво хусусан модагов дар як сол то 10 ҳазор кг зиёд карда шавад, ки чунин тақмили дастовардҳои илмӣ ва истеҳсолӣ, ҳамоҳангсозии онҳо дар ин кишварҳо нишондиҳандаҳои ин соҳаро афзун мегардонад [24].

Омилҳои асосии пешрафти соҳаи саноати ширии кишварҳои пешрафта аз ташаккули технологияҳои муосир дар самти хӯрока ва нигоҳубини чорвои ширдеҳ (тайёр кардани ғизои хушсифат), рушди бахши биотехнологӣ бо мақсади ташкили сатҳи баланди зотпарварӣ (парвариши чорвои зотии сермахсул) алоқамандӣ дорад.

Ба таври намуна метавон гуфт, ки дар Нидерландия чорӣ намудани муҳандисии генетикӣ боиси ба вуҷуд овардани навъи сермахсули чорво гардида, аз он дар як сол то 10 ҳазор литр шир гирифтани дар назар дошта мешавад. Солҳои охир дар ин кишвар бо истифода аз дастовардҳои илмию техникӣ сатҳи истеҳсолот ба таври назаррас боло рафтааст.

Идоракунии саноат ва равандҳои технологӣ бо истифода аз таҷҳизоти компютерӣ ва ҳозиразамон имкон медиҳад, ки сатҳи худкорӣ ва дараҷаи истеҳсоли шир баланд бардошта шавад ва дар ин замина сифати маҳсулоти ширӣ беҳтар гардад.

Корхонаҳои коркарди саноати ширӣ дар кишварҳои ИМА, Канада, Фаронса, Нидерландия ва ғайра барои кормандони соҳа музди маоши баланд муқаррар мекунанд, дар баробари ин, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ даромади иловагӣ низ доранд. Аз ҷониби дигар, давлат роҳандозии технологияҳо, воситаҳо ва таҷҳизоти муосирро барои гирифтани маҳсулоти хушсифат кафолат медиҳад. Ҳамзамон, дар ин кишварҳо доираи коркарди маҳсулоти ширӣ, аз қабилӣ шир, йогурт, қаймоқ, панир ва ғайра мунтазам меафзояд.

Ҳамин тариқ, истеҳсоли шири камравған (0,5 - 4,0%) дар Фаронса ва Финландия 60% аз тамоми ҳаҷми умумии истеҳсол, дар ИМА ва Дания – 47%, Олмон – 38%-ро ташкил медиҳад [26].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот дар миқдори моддаҳои хушки шир асосан аз ҳисоби тағйирёбии миқдори рағған мегузарад. Рағғани шир ҳамчун бисёр намуди рағғанҳо омехтаи мураккаб буда, аз сеглисеридаҳо кислотаҳои сер ва носер, кислотаҳои озоди рағғанӣ, витаминҳо, фосфатидҳо ва ғайра иборат мебошад. Дар таркиби рағғани шир зиёда аз 60 кислотаи рағғанӣ мавҷуд аст.

Хусусияти фарқкунандаи рағғани шир аз он иборат аст, ки дар таркиби он кислотаҳои бухоршавандаи рағғанӣ (рағғанӣ, капронӣ, каприновӣ) мавҷуд буда, мумкин аст дар таркиби дигар намуди рағғанҳо набошад. Миқдори ин намуди кислотаҳо дар рағғани шир қариб 8%-ро ташкил медиҳад. Рағғани шир хусусияти тезобшавӣ ва тезтуршшавиро дорад. Ҳарорати пасти обшавии рағғани шир 28-34%-ро ташкил медиҳад. Ҳазмшавияш бошад, нисбат ба дигар намуди рағғанҳо 97-98%-ро ташкил медиҳад. Миқдори рағғани дар ширбуда (аз 2,8-6%) ба зоти ҳайвон, хӯрок, мавсими ширдиҳӣ ва ғайра вобаста аст. Рағғани шир ба таъсири ҳарорати баланд, нур, буғи об, ҳаво, маҳлули ишқор, кислотаҳо кам устувор мебошад. Дар зери таъсири омилҳои гуногун рағғани шир муролиз ва турш шуда, дар натиҷа талх мешавад.

Умуман, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширии камрағған дар кишварҳои пешрафта ба сатҳи баланди фарҳанги ғизоӣ ва имконоти ташкили ғизои солим барои аҳоли вобаста мебошад [170, с.45-52].

Дар кишварҳое, ки соҳаи саноати ширӣ рушд ёфтааст, доираи васеи маҳсулоти ширӣ на танҳо аз миқдори зиёди истеҳсолот ва сифати баланди маводи ширӣ, балки инчунин, сохтори мушаххаси коркарди он вобаста мебошад.

Таҷрибаи Ҷумҳурии Белоруссия ва ИМА дар ташкили маҳсулнокии соҳаи истеҳсоли шир лоиқи омӯзиш мебошад. Соли 2018 дар ин соҳа дар ИМА як комплекси нави ширӣ сохта шуд, ки он бо имконоти ташкилӣ, технологӣ ва техникӣ фарқ мекунад. Дар Висконсин як фермаи ширӣ бо иқтидори лоиҳавии 1250 сар чорво дар қитъаи 28 га замин сохта шудааст (дар ин коргоҳ истеҳсоли тамоми чараёни шир маҳсусгардонидашуда мебошад). Дар маҷмуъ, коргарони ин ферма 23 нафарро ташкил дода, 10 нафари онҳо кироҷкор мебошанд. Рӯзи кории

танзимгарони соҳа 8 соатро ташкил намуда, аз он 7 соат барои ширдӯшӣ ва як соат барои тоза кардани макони чорвопарварӣ чудо карда мешавад [30].

Ҳамин тариқ, дар соли 2020 дар ИМА 118 миллион тонна шир истеҳсол карда шудааст, ки ин аз соли 2012 инчониб ҳамасола ба миқдори 1,3% рушд карда истодааст. Хусусан дар соли 2014 рушди истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар сатҳи баланд мушоҳида карда шудааст, яъне 2,7 фоиз нисбат ба соли гузашта мушоҳида мегардад ва ба ифодаи пулӣ гирем, 127,8 млрд долл. афзоиш ёфтааст.

Дар ин ҳоҷагиҳои фермерии ИМА дар як сол аз 14,9 то 15,2 ҳазор тонна шир истеҳсол карда мешавад. Ба ҳисоби миёна, аз як модагови зотӣ дар як рӯз 36 кг ва дар якҷоягӣ 41 тонна шир дар як рӯз истеҳсол карда мешавад. Ҳосили миёнаи солони шир бошад, аз 13200 кг то 13500 кг баробар карда мешавад [28].

Ҳама чорвои хушзоти ҷавон дар дурӯзагӣ ба дигар фермерҳо фурӯхта мешаванд (арзиши як гӯсола 100 доллари ИМА мебошад), фермерҳо онҳоро дар вақти муайян парвариш намуда, баъдан бар ивази маблағ ба коргоҳи истеҳсоли ширӣ бармегардонанд. Интиҳоби чорвои зоти сершир барои ферма на танҳо аз ҷиҳати маҳсулноӣ ва сифат, балки вобаста ба дараҷаи ширдиҳии онҳо амалӣ мегардад. Дар ғардани ҳар як гови сершир чип мавҷуд буда, дар он маълумот оид ба маҳсулноӣ, вазни зинда, ҳолати физиологии чорво оварда мешавад. Ҳангоми насб кардани мошини ширдӯшӣ дастгоҳ ғизонокии шир, сифат, ҳарорат ва олудашавии ширро дар алоҳидагӣ бозгӯӣ менамояд. Пас аз тоза кардан шир ба қубурҳои сард интиқол ёфта, дар он ба ҳолати сардӣ мегузарад, баъдан ба зарфи 23- тоннагӣ рехта мешавад. Пас аз ин, тибқи шартнома зарф ба корхонаи коркарди шир барои тақсимот интиқол дода мешавад. Барои чунин ҳоҷагӣ, ки дар миқёси тиҷорати ширӣ даромади назаррас мегирад, системаи шартномавии муносибатҳои тиҷоратӣ муфидтар аст. Даромади умумии ин ҳоҷагӣ 8 миллион доллар ҳисоб карда шудааст, ки ин миқдор маблағ аз сердаромадии фермаҳои ширӣ дар ҳоҷагиҳои калон шаҳодат медиҳад.

Дар Шветсия бошад, асоси кооперативро оид ба истеҳсол ва коркарди шир ҳоҷагии оилавӣ ташкил медиҳад. Фермер ҳангоми ҳамроҳ шудан ба кооператив (ба таври ихтиёрӣ) ҳиссаи саҳмро мутаносибан ба ҳаҷми истеҳсолот медиҳад ва розӣ

аст, ки маҳсулотро танҳо ба кооперативи худ супорад. Ғайр аз ин, ба фермер кафолати хариди шир дар доираи имтиёзҳои андозӣ дода шудааст. Пас аз ҷамъбасти натиҷаҳо, охири моҳ, кооператив як қисми ғоидаро аз рӯйи маҳсулоти воридшуда пардохт менамояд. Тавассути муҳокима дар маҷлисҳои умумӣ фермер дар идоракунӣ ва ғайолияти хоҷагии кооператив ғайолана ширкат меварзад. Ҳамоҳангсозандаи ғайолияти чунин кооперативҳо асосан корхонаҳои коркард мебошанд.

Дар Финляндия фермерҳо намуҳои гуногуни робитаҳои кооперативиро истифода мекунанд: кооперативҳои фермерӣ, тахвили маҳсулоти ширӣ аз рӯйи шартнома (иртиботи байни фермер ва коркардкунанда ё фурӯшандаи маҳсулот), ҳамкории байни фермерон дар тақсими техника ва таҷҳизот, ҳамкорӣ байни фермерон дар расонидани хизматрасонӣ ва ғайра. Дар ҳама намуҳои робитаҳои кооперативӣ хоҷагӣ чун воҳиди мустақил амал менамояд. Қаблан дар хоҷагиҳои сершумори оилавӣ миқдори ками шир истеҳсол мешуд, аммо на ҳама фермерон тахвил ва фурӯши ширро ба истеъмолкунанда таъмин карда метавонистанд. Барои ҳалли ин мушкилот хоҷагиҳои оилавӣ бо кооперативҳо дар доираи минтақаҳои маъмурӣ ба муттаҳид шудан оғоз карданд. Мошини ширкашонӣ дар ҳар ду рӯз ба як хоҷагӣ таширф меорад (дар он ҷо зарфҳои хунукнигаҳдоранда – моликияти кооператив) ва ширро ҷамъ мекунанд. Хароҷоти нақлиёт барои ҳамаи аъзоёни кооператив, новобаста аз ҳаҷми шир ва масофаи гуногун, якхела аст. Илова ба ҷамъоварии шир, ҳадамоти кооперативӣ машваратҳои технологҳоро оид ба парвариши чорвои ширӣ, таҷҳизоти ширӣ ва инчунин, таъмини захираҳо таҳлил ва баррасӣ менамояд.

Дар ИМА 80% фермерон дар кооперативҳои маркетингии соҳаи истеҳсоли шир ва харид муттаҳид шудаанд. Тақмили воситаҳои нақлиёт ва усулҳои тахвили шир ба рушди рақобат байни фермерон ва коркардкунандагони шир аз ҷиҳати ҷуғрофӣ мусоидат менамояд. Кооперативҳо маҳсулоти истеҳсолкардаашонро мефурӯшанд, бо коркардкунандагони шир барои нархгузории мутақобилан муфид музокирот мекунанд. Ҳамчунин, онҳо вазифаҳои назорати сифатро низ иҷро мекунанд ва таҷҳизотро барои фермаҳои ширӣ мефурӯшанд. Бисёре аз

кооперативҳо вазифаи инфиродии ҷамъоварии ширро дар вақти муайян ва баъзе корхонаҳои коркарди маҳсулотро доранд.

Дар бисёр кишварҳои Аврупо ҳамкориҳои маркетингӣ ба роҳ монда шудааст, ки он ба фаъолияти пурсамари бозори шир мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, бояд дар назар дошт, ки ҳар як кишвар хусусияти хоси фурӯши маҳсулоти ширӣ дорад.

Дар Дания як хусусияти хоси фурӯши маҳсулоти ширӣ, ин самти содиротии он мебошад. Дар ин давлати пешрафта тақрибан 70% маҳсулоти ширӣ содирот гардида, ба сатҳи сифати ашъи хом ва маҳсулоти тайёр эътибори зиёд дода мешавад.

Дар Британиёи Кабир Шурои маркетингии ширӣ ба фурӯши маҳсулоти ширӣ масъул буда, он ашъи хом меҳарад, фурӯши яклухт ва чаканаи маҳсулоти шириро роҳандозӣ менамояд. Таъмини шир аз фермерҳо ба истеъмолкунандагон асосан тавассути се бахш амалӣ мегардад:

- шир дар хоҷагиҳои фермерӣ бевосита дар шакли панир, ки ба савдои чакана меравад, аз рӯйи шартнома бо шуруҳои минтақавӣ коркард карда мешавад;

- шир ба нуқтаҳои ҷамъоварӣ аз ҷониби фермаҳо расонида шуда, он поксозӣ мегардад ва баъдан ба мағозаҳои фурӯш интиқол меёбад;

- шир аз корхонаҳои коркард тавассути низоми савдои яклухт ворид гардида, фурӯши маҳсулоти ширӣ тавассути фурӯшгоҳҳои бузург ва мағозаҳои махсус ба роҳ монда мешавад.

Дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико қисми асосии маҳсулоти ширӣ дар биржаҳо фурӯхта мешавад. Дар ин давлат низоми хоссаро дар фурӯш ва таҳвили молу маҳсулоти ширӣ мушоҳида менамоем. Ба таври намуна, нархи раған дар асоси гуфтушунидҳои нуқтаҳои маъруфи савдо дар асоси таъйиноти нархҳои биржаҳои тичоратии Чикаго ва Нию-Йорк муқаррар карда мешавад ва нуқтаи нархгузориҳои панир – Биржаи миллии панир дар Грин Бэй штати Висконсин мебошад. Дар ин кишвар Ассотсиатсияи ширии Амрико фермерони ширӣ, коркардкунандагон ва технологҳои соҳаи мазкурро муттаҳид намуда, он ба фурӯш ва танзими таъминоти молу маҳсулоти ширӣ дар кишвар машғул мебошад. Айни замон асоси фурӯши

маҳсулоти шириро ба истеъмолкунандагон нуқтаҳои бузурги фурӯш (супермаркетҳо) бар зимма доранд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои худ соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла чорводорӣ ширӣ бидуни танзими давлатӣ ва дастгирии молиявӣ роҳандозӣ намегардад. Аз ин рӯ, бисёр кишварҳои пешрафта механизми самарабахши иқтисодии танзими давлатиро коркард намуда, субсидияҳои бучет, маблағгузори давлатӣ, қарзҳои имтиёзнок, механизми дақиқи нархгузорӣ, низоми андоз, инчунин, ҳавасмандкунии содироти маҳсулотро ба таври мукамал роҳандозӣ намудаанд.

Яке аз фишангҳои асосии таъсири давлат ба низоми мавҷудаи бозори шир дар шароити нави иқтисодӣ ин барқароркунии нарх мебошад. Таъмини нархҳои ҳадди ақали шир дар ферма тавассути хариди давлатии миқдори муайяни маҳсулоти ширӣ сурат мегирад.

Ҳамин тавр, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сатҳи муайяни нархҳо барои танзими даромади истеҳсолкунандагони шир нигоҳ дошта мешавад. Барои таъмини ҳадди ақали даромаднокии хоҷагидорон барномаи хариди давлатии шир бо нархҳои кафолатнок пешбинӣ шудааст. Харидорӣ давлатии шир вобаста ба сатҳи муқарраргардида фарқ мекунад (онҳо ду навъи нархи дастгирӣ: мақсад ва гаравро истифода мебаранд). Бар замми ин, рушди соҳаи шир дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо бози воридотӣ саҳт алоқамандӣ дошта, содироти маҳсулоти ширӣ аз ҳисоби субсидия роҳандозӣ мешавад. Барномаи дастгирии озуқаворӣ дар кишварҳои дигар ба рушди соҳаи ширӣ аҳамияти аввалиндараҷа ро касб менамояд.

Дар Иттиҳоди Аврупо ва ИМА нақшаи ниғаҳдошти нархҳои маҳсулоти ширӣ мавҷуд аст. Нақшаи мазкур нархҳои мақсаднок ва пешбинишуда, ки дар сатҳи нисбатан баланд муқаррар карда шудаанд, нархи кумакхарчиҳо барои маҳсулоти содиротӣ ва ғайраро фаро мегиранд. Бояд қайд намуд, ки нархҳои кафолатдор дар ин самт на аз рӯйи маҳсулоти кишоварзӣ – шир, балки барои маҳсулоти коркардшуда – равған ва хокаи шир муқаррар карда мешаванд. Агентҳои миллии интервенсионӣ равғанро дар асоси рақобат бо нархи баробар ба 90%-и он меҳаранд. Хокаи шир дар давраи истеҳсоли шир – аз 1 март то 31 август харидорӣ карда

мешавад. Тарҳҳои мухталиф барои истифодаи маҳсулоти ширии зиёдати истифода мешаванд: равшанро бо нархи арзон ба саноати нонпазӣ, барои истеҳсоли яхмос, барои истеъмол дар артиш ё кумак ба гурӯҳҳои камдаромад метавон фурухт.

Дар Япония истеҳсоли шир, савдои равшан ва хокаи шир таҳти назорати қатъии давлатӣ қарор дорад. Нарҳҳои стандартӣ барои коркард дар ин кишвар муқаррар карда шудаанд, ки дар асоси он давлат ба харидорӣ мудохила мекунад. Барои дастгирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ташкили механизми молиявӣ қарзӣ дар кишварҳои хориҷӣ аҳамияти бузург дорад. Давлатҳои пешрафта барои рушди соҳаи мазкур маблағҳои калони бучавӣ, субсидияҳо ҷудо мекунад. Солҳои охир кишварҳои тараққикарда миқдори субсидияҳоро ба соҳаи кишоварзӣ зиёд карданд, ки он аз се як ҳиссаи даромади истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро ташкил медиҳад.

Дар Финландия субсидияҳо вобаста аз ҳаҷм ва макон (минтақа)-и истеҳсоли шир ҷудо карда мешаванд. Дар қисми шимолии ин кишвар субсидияҳои «нақлиётӣ» пардохта мешаванд, ки хароҷоти зиёди ҷамъоварии ширро аз қаламрави хоҷагӣҳо ҷуброн мекунад.

Субсидияҳои минтақавӣ низ барои як бахши истеҳсолот ба истеҳсолкунандагони шир пардохт карда мешавад. Фермерони истеҳсолкунандагони шир дар минтақаҳои иқлимаш номусоид дар ҳаҷми 20%-и хароҷот барои хариди хӯроки чорво субсидия мегиранд [106, с.14-16].

Бояд қайд кард, ки бисёр кишварҳои пешрафта содироти маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла ширро фаъолона роҳандозӣ менамоянд. Бо мақсади ҳимояи истеҳсолкунандагони мол давлат ба воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ боҷи баланд мегузорад (протекционизми аграрӣ). Ҳифзи тарофавии маҳсулоти ширӣ дар соли 2002 дар Ирландия - 48 %, Полша – 53 %, Белоруссия - 65,3 %, Россия – 14 %, Қазоқистон – 15% ва Тоҷикистон – 7%-ро ташкил намуда буд [121, с.16]. Дар соли 2020 бошад, Ирландия - 50% [29], Полша - 75-80 % [31], Белоруссия - 83% [3], Россия – 26,0% [34], Қазоқистон – 37% [25] ва Тоҷикистон бинобар сабаби боло рафтани истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширии ватанӣ 42%-ро ташкил намуд [12].

Низоми ташкил ва танзими давлатии истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ дар Канада раванди махсусро касб менамояд. Қонунҳои махсуси қабулкардаи парламент ва қарорҳои ҳукумат нишон медиҳанд, ки таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти ширӣ яке аз самтҳои афзалиятноки давлат ба ҳисоб меравад.

Давлат ва сохторҳои дахлдор сеҳҳои истеҳсол ва коркарди ширро аз ҷониби фермерон ва хоҷагидорон назорат мекунанд ва дар як моҳ ду маротиба сифати тозагии онро месанҷанд, инчунин, ширро аз ферма ба коркард интиқол медиҳанд.

Пас аз бастабандӣ ё истифодаи ин маҳсулот барои истеҳсоли маҳсулоти дигар, арзиши раған ва хокаи ба арзиши ниҳии маҳсулоти истеъмолӣ илова карда мешавад. Ба ин тартиб, раванди истеҳсоли шир ва доираи назорату идоракунии ин соҳа дар асоси фурӯши маҳсулот ба танзим дароварда мешавад. Сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноати ширӣ ба қонебгардонии талаботи аҳолии кишвар бо маҳсулоти ширӣ нигаронида шудааст. Ҳамзамон, сатҳи нархҳои дастраси шир ва маҳсулоти ширӣ барои аҳоли қобили қабул буда, он ҷуброни хароҷоти истеҳсол ва коркарди ширро кафолат медиҳад, инчунин, ба фермерон ва кормандон имкони гирифтани даромади мувофиқро фароҳам меорад.

Бояд гуфт, ки хоҷагии кишоварзӣ дар вилояти Хатлон ба таври таърихӣ ташаккул ёфтааст ва дар айни замон хоҷагии бисёрмолии серсоҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Ин бо шароити махсуси хокию иқлимӣ ва ҳавой робита дорад, ки аз як тараф, барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ ва чорводорӣ баландмаҳсул ва аз тарафи дигар, мучтамеи агросаноатии баланди индустриякардашуда мусоидат мекунад.

Сатҳи босуботи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ва танзими нисбии нарх дар хариди аввалияи шир, раған, хокаи шир, муайян кардани андозаҳо барои истеҳсоли ин маҳсулот ва муқаррар кардани нархи муносиб аз ҷониби монополияи давлатӣ таъмин карда мешавад.

Аз ин рӯ, дар ин шароити муносиб истеҳсолкунандагон ва кормандони соҳаи шир барои зиндагии шоиста интиҳоби роҳи дуруст — паст кардани арзиши маҳсулотро пеша менамоянд. Афзудани шумораи фермаҳои ширӣ, зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли шир, раған, хокаи шир, зиёд шудани ҳосилнокии чорвои

ширдиҳанда нишон медиҳад, ки ҳама истехсолкунандагону кормандон аз рӯйи низоми муайян ва такмилёфта амал менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки низоми дақиқу мукаммали муносибатҳои кормандони соҳаи шир ва доираи васеи маҳсулоти талаботи аҳолии кишварро пурра қонеъкунанда барои фаъолияти мунтазами соҳа басанда нест. Мавҷудияти кишварҳои ҳамсоя аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувват ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир дар ин кишвар истехсолкунандагонро маҷбур месозад, ки роҳҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва паст кардани арзиши маҳсулоти шириро ба роҳ монда, ба дастгирии давлат таъям намоянд ва бахши сармояи хориҷиро такмил диҳанд.

Хулосаи зербоби 1.3.

Бозори шир дар давлатҳои хориҷӣ бо дарназардошти қонеъ намудани талаботи пардохтпазирии аҳолии ба маҳсулоти соҳаи мазкур фаъолият мекунад. Афзун гардидани рақобат дар дигар бахшҳои соҳаи хӯрокворӣ ба тезутунд гардидани муносибат ва ҷараёни сатҳҳои истехсоли шир мусоидат мекунад. Дар ин раванд истехсолкунандагони камтаҷриба аз фаъолият бозмемонанд, яъне онҳо наметавонанд сатҳи баланди сармоягузорию нигоҳ дошта, хароҷоти якқаратара барои таъмини даромаднокии фаъолият коҳиш диҳанд. Ҳамгирӣ ва афзоиши соҳаи маҳсулгардонии чорводорӣ ширӣ, саноати ширӣ ва фурӯши яклухт ва ҷаҳона робитаҳои гуногуни иқтисодиро миёни ин бахшҳо тақвият мебахшад. Омили асосии таъминкунандаи даромаднокии истехсоли шир, баланд шудани сифат ва васеъ кардани номгӯи маҳсулоти ширӣ мебошад.

Аз таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бармеояд, ки самарабахшии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ аз такмили заминаи моддӣ ва таъми соҳаҳо ва соҳаҳои зеркомплексӣ ширӣ ва озуқаворӣ, мутавозунии онҳо таъмин карда мешавад; рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва ҳамгирӣ; такмили инфрасохтори коркард ва савдо; тадбирҳои танзими давлатӣ марҳилаҳои асосии истехсолот барои рушди соҳаи мазкур имкон фароҳам меорад. Боназардошти вазъи соҳаҳо ва бахшҳои комплекси ширӣ ва хӯрокворӣ дар вилояти Хатлон ва таҷрибаи кишварҳои

пешрафта дар соҳаи коркарди саноатии маводи ширӣ ташкили инфрасохтор ва танзими давлатии бозори шир мувофиқи матлаб мебошад.

Дар кишвари мо боназардошти нарасидани шир ташкили сохтори мукаммали коркард ба баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои ширӣ ва такмили номгӯи маҳсулоти ширӣ ба манфиати кор хоҳад буд. Ҳамзамон, аз таҳлили соҳаи мазкур дар давлатҳои хориҷӣ бармеояд, ки фаъолияти самараноки бозори шир асосан тавассути низоми дурусти фурӯши шир ва маҳсулоти коркарди он, инчунин, таъсири мақсадноки давлат дар соҳаҳои зерин муайян карда мешавад:

- ҳифзи бозори дохилии шир аз маҳсулоти воридотӣ;
- нигоҳдошти даромади истеҳсолкунандагони шири деҳот;
- мусоидат ба рушди инфрасохтори бозори шир тавассути ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ.

БОБИ 2.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ РУШДИ БОЗОРИ ШИР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

2.1. Шароити ташкилӣ-иқтисодӣ ва институтсионалии ташаккули бозори шир ва маҳсулоти ширӣ

Бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ҳар як минтақа тибқи қонунҳои маъмули иқтисодӣ рушд ва амалӣ гардида, он хусусиятҳои хоси худро дорад. Хусусиятҳои бозори шир бо омилҳои дорони хусусияти иқтисодӣ, маъмурӣ, иқлимӣ, ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ таснифу асоснок мегарданд. Ба назар гирифтани дараҷаи тағйироту дигаргунӣ ва рушди ин омилҳо муҳим буда, маҳз ҳамин иқдом инкишофи муназзами соҳаро фароҳам меорад.

Фарқиятҳои назарраси минтақавӣ ба шаклҳои зухуроти қонуниятҳои умумии рушди истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар минтақаҳо таъсир мерасонанд. Бо истифода аз нишондиҳандаҳои омӯрӣ, тамоми ноҳияҳои вилояти Хатлонро метавон аз рӯйи раванди истеҳсоли шир гурӯҳбандӣ намуд [18, с.7].

Ҳамин тариқ, ба гурӯҳи аввал мо 3 шаҳру ноҳия (Ёвон, Кӯшонӣён ва Данғара)-ро нисбат додаем, ки саҳми хоҷагӣҳо дар истеҳсоли ҳаҷми умумии шир ва маҳсулоти ширӣ аз 20% зиёд нест.

Гурӯҳи дуюм 11 шаҳру ноҳия (Ҷ.Балхӣ, Қубодиён, Вахш, Дӯстӣ, Панҷ, Шаҳритус, Кӯлоб, Муъминобод, Восеъ, Ҳамадонӣ, Фархор)-ро дар бар мегирад, ки ҳиссаи хоҷагидорони кишоварзӣ аз 20 то 40%-ро ташкил медиҳад.

Гурӯҳи сеюм аз 4 шаҳру ноҳия (А.Ҷомӣ, Ҷайхун, Ш.Шоҳин, Балҷувон) иборат буда, нишондодҳои онҳо аз 40% то 60% мебошад.

Гурӯҳи чорум низ 4 шаҳру ноҳия (Хуросон, Темурмалик, Ховалинг, Бохтар)-ро дар бар мегирад ва истеҳсоли хурди онҳо дар сохтори истеҳсоли шир аз 60% то 80% мебошад.

Ба гурӯҳи охирин 3 шахру ноҳия (Н.Хусрав, Норак, Леваконт) мансуб доништа шудааст ва дар онҳо истеҳсолкунандагони асосии шир кормандони соҳаи кишоварзӣ мебошанд, ки натиҷаи онҳо 80% - 100%-ро ташкил медиҳад.

Ин гурӯҳбандии минтақаҳо аз рӯйи сохтори истеҳсоли шир ба мо имкони натиҷагирӣ медиҳад, ки тибқи он дар 28 минтақаи кишвари мо бинобар тағйироти сохторӣ дар баҳши кишоварзӣ (зиёда аз 60%) истеҳсолкунандагони асосии шири хоҷагии халқро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, дар сатҳи минтақавӣ зарур аст, ки барои фаъолияти ин категорияи истеҳсолкунандагон шароити хуб фароҳам оварда шавад. Дар гурӯҳи панҷуми ноҳияҳо таваҷҷуҳи бештарро раванди хосса ба худ ҷалб мекунад, зеро маҳз дар ин ҷо дар истеҳсоли шир тағйироти назарраси сохторӣ ба амал омаданд [18, с.271].

Аз ин рӯ, мо бо истифода аз маводи вилояти Хатлон омилҳои ба низоми истеҳсол, коркард ва фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ таъсиррасон ва тағйирёбии ин омилҳоро дида мебароем.

Вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар ҷануби шоҳаи кӯҳҳои Ҳисору Олой ҷойгир мебошад ва соҳиби 4 шахр, 21 ноҳияи маъмурӣ, 23 ҷамоатҳои шаҳрак ва 132 деҳот буда, аҳолии он соли 2020 3425,0 ҳазор нафарро ташкил медиҳад.

Ҳудуди вилоят 24,7 ҳазор километри мураббаъро ишғол менамояд, ки он 17,0%-и тамоми майдонҳои Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ вилоят саршумори чорвои калони шохдор 1010971 сар, аз ҷумла: модагов 514598 сарро ташкил медиҳад [18, с.7].

Вилоят ба минтақаҳои Кӯлоб ва Бохтар ҷудо карда мешавад, ки ба минтақаи Кӯлоб ҷунин шахру ноҳияҳо, ба мисли Балҷувон, Восеъ, Данғара, Кӯлоб, Муъминобод, Сарбанд, Темурмалик, Фархор, Мир Саид Алиӣ Ҳамадонӣ, Ховалинг, Шамсиддини Шоҳин ва ба минтақаи Бохтар бошад, шахру ноҳияҳои Қубодиён, Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Хусрав, Хуросон, Дӯстӣ, Вахш, Кӯшонӣён, Леваконт, Панҷ, Шахритус, Ёвон, Абдурахмони Ҷомӣ дохил мебошанд. Соҳаи кишоварзӣ муҳимтарин соҳаест, ки бидуни он дигар бахшҳои КАС ва соҳаҳои иқтисодӣ, хусусан чорводорӣ наметавонад ба таври самаранок фаъолият намояд.

Соҳаи комплекси агросаноатӣ вазифаи муҳимтарини иҷтимоиро барои шуғли аҳолии деҳот ҳал мекунад, чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26.12.2019 қайд намуданд, 75 фоизи аҳолии кишвар дар деҳот умр ба сар мебаранд [19, с.16].

Таъмини бехатарии озуқаворӣ, бахусус соҳаи чорводорӣ дар даҳсолаҳои охир чун бахши муҳими иқтисодӣ мавриди омӯзиш ва чорачӯиҳои зарурӣ дар пешбурди зиндагии аҳоли қарор гирифта, он дар баробари истиқлоли энергетикӣ ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, саноатикунонии босуръати кишвар ба самтҳои асосии стратегияи давлатӣ дар ҷодаи рушди кишвар ворид карда шуд.

Дар Паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки маҷмуи маҳсулоти дохилӣ қариб 53 баробар ва буҷети давлатӣ 111 баробар зиёд гардида, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли беш аз 30 баробар афзоиш ёфтааст. Дар ин давра дар кишвар зиёда аз 2000 корхонаи истеҳсоли бунёд гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба солҳои аввали соҳибистиклолӣ қариб чор баробар афзоиш пайдо кардааст.

Ҳамчунин, дар соҳаи кишоварзӣ ҷиҳати истифодаи самараноки обу замин ва ҳифзи амнияти озуқавории мамлакат бори аввал дар таърихи давлати соҳибхитиёрамон ислоҳоти кулӣ гузаронида шуда, истифодаи замин ба соҳиби аслии он – деҳқон вогузор гардид, ки яке аз дастовардҳои муҳимтарини даврони соҳибистиклолӣ ба шумор меравад.

Бо ҳамин роҳ афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъмин гардида, аз 11 миллиарди соли 1992 ба 40 миллиард сомонӣ дар соли 2021 расонида шуд, яъне қариб 4 баробар афзоиш ёфтааст. Инчунин, қайд намудаанд, ки имрӯзҳо зиёда аз 90 фоизи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба бахши хусусӣ рост меояд.

Ин нишондиҳанда аз саҳми бузурги кишоварзони мамлакат дар раванди расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегӣ – ҳифзи амнияти озуқавории кишвар,

махсусан, дар шароити ду соли охир пайиҳам омадани хушксоливу камобӣ гувоҳӣ медиҳад [20, с.5].

Ҳамин тавр, соҳаи кишоварзии вилояти Хатлон иқтидорҳои васеи истеҳсоли, техникӣ, технологӣ ва амсоли инҳоро дар ихтиёр дорад. Нохияҳои вилояти Хатлон таҳвилгари асосии шир ва маҳсулоти ширӣ мебошанд, ки дар соли 2020 515188 тонна шир истеҳсол карда шудааст.

Дар соли 2020 ноҳияи Ёвон дар истеҳсоли шир ҷойи якум ва ш.Кӯлоб бошад, ҷойи дуюмро ишғол намудаанд. Комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши калидиро мебозад.

Дар раванди ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар таъмини озуқаворӣ хоҷагиҳои ҷамъиятӣ сахми назаррас гузоштаанд. Аммо ҳаҷми маҳсулоти онҳо, аз ҷумла шир дар самти мазкур ночиз аст ва дар сохтори истеҳсоли маҳсулот он ҷойи охиrho ишғол мекунад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқоти худ мо хусусият ва мушкilotи ин категорияи истеҳсолкунандагони ба таври муфассал баррасӣ накарда, диққати асосиро ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои аҳоли равона месозем. Истеҳсоли умумии шир дар корхонаҳои кишоварзӣ дар тӯли панҷ соли охир дар вилояти Хатлон 83241 тонна афзудааст, ки ин бо раванди рушди воситаҳои асосии истеҳсолот – зиёд шудани саршумори модаговҳо, истифодаи техникаву технологияҳои муосир ва мошину таҷҳизот дар корхонаҳои истеҳсолкунанда дида мешаванд.

Аз соли 2015 то соли 2020 истеҳсоли умумии шир дар минтақа 19,3% афзоиш ёфтааст, ки ин ба зиёд шудани саршумори чорвои калони шохдор (модаговҳо) вобаста аст. Дар вилояти Хатлон дар ин муддат саршумори чорвои калони шохдор дар корхонаҳои кишоварзӣ 12,5% зиёд шудааст. Соли 2020 нисбат ба соли 2015 шумораи чорво (модагов) дар ҳамаи навъи хоҷагиҳо 55,0 ҳазор сар зиёд шудааст (ҷадвали 2.1.1).

Ҷадвали 2.1.1. - Динамикаи саршумори модаговҳои ширдеҳ дар вилояти Хатлон (2015-2020 сол) (сар чорво дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ)

Шаҳр ва ноҳияҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нисбат ба 2015 (%)
Вилояти Хатлон	459601	480763	495244	503147	508444	514598	112,0
Бохтар	1895	1913	1935	1960	1983	1995	105,3
Кӯшониён	35432	36983	38541	38935	38942	39243	110,8
Вахш	20250	21438	22257	22805	23160	23700	117,0
Хуросон	10752	11415	11813	12052	12107	12257	114,0
Дӯстӣ	20526	21576	21587	21657	22697	23401	114,0
Қубодиён	24426	25835	26527	27732	27841	28291	115,8
Ҷ.Балхӣ	29890	29992	30935	31705	31762	32303	108,1
А.Ҷомӣ	17343	18179	18288	19214	19406	19727	113,7
Ҷайхун	16310	17206	17734	17805	17823	18266	112,0
Панҷ	21662	22914	24479	24606	24839	25032	115,6
Шаҳритус	21157	22156	22180	22540	22801	22823	107,9
Ёвон	46190	48816	48888	49253	50260	50295	108,9
Н.Хусрав	8033	8483	8994	9020	9025	9291	115,7
Леваконт	3364	3433	3518	3530	3540	3550	105,5
Кӯлоб	19350	20237	20396	20415	20465	20610	106,5
Муъминобод	20776	21918	23096	23101	23104	23186	111,6
Восеъ	23521	23743	24136	24158	24511	24723	105,1
Ҳамадонӣ	20220	21383	22045	22209	22218	22329	110,4
Фархор	21835	22877	23474	23564	23745	23932	109,6
Темурмалик	11838	12456	12612	12625	12984	13367	112,9
Данғара	27133	28634	31028	32090	32407	32767	120,8
Ховалинг	9500	9719	9919	10047	10101	10265	108,0
Ш.Шоҳин	14065	14844	15505	15722	15997	16227	115,4
Балҷувон	9908	10385	11127	12008	12322	12523	126,4
Норак	4225	4228	4230	4394	4404	4495	102,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои омили солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, 2021. -С.262

Чуноне ки аз маълумоти ҷадвали 2.1.1. дида мешавад, саршумори модаговҳо дар вилояти Хатлон бештар дар ноҳияҳои Ёвон 50295 сар, Кӯшониён 39243 сар, Данғара 32767 сар, Ҷалолиддини Балхӣ 32303 сар, Қубодиён 28291 сар ва ноҳияи Панҷ бошад, 25032 сар чорво мавҷуд мебошад.

Илова бар ин бештари шумораи модаговҳои ширдеҳ дар хоҷагиҳои аҳоли дида мешаванд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва хоҷагиҳои ҷамъиятӣ нисбатан

камтар ба чашм мерасанд. Дар маҷмуъ соли 2020 нисбат ба соли 2019 дар вилоят саршумори модаговҳо 6154 сар чорвои ширдеҳ зиёд гардидааст. Агар дар соли 2019 саршумори модаговҳои ширдеҳ 508444 сарро ташкил дода бошад, дар соли 2020 ин шумора ба 514598 сар расидааст.

Дар давраи муқоисашаванда коҳишёбии аз ҳама зиёди саршумори модаговҳо дар хочагиҳои ҷамъиятӣ ба мушоҳида мерасад (4%). Дар хочагиҳои деҳқонӣ саршумори модаговҳо 15% кам шуда, дар хочагиҳои аҳоли бошад 25,0% зиёд шудааст.

Зиёд шудани фермаҳои ширӣ на танҳо ба зиёдшавии саршумори модаговҳо, балки ба зиёд шудани маҳсулнокии онҳо низ вобаста мебошад. Маҳсулнокии модаговҳо ба ҳисоби миёна дар давраи аз соли 2015 то соли 2020 119,3% зиёд шудааст. Аммо аз соли 2015 инҷониб тамоюли афзоиши ҳосилнокӣ дар минтақа ба назар мерасад. Дар давраи омӯзишӣ дар минтақа ба ҳисоби миёна маҳсулнокии чорво 19,3% афзудааст. Дар минтақа корхонаҳои кишоварзӣ, хочагиҳо ва фермерон ба истеҳсоли шир машғул мебошанд.

Дар айни замон дар таркиби сифатии парвариши чорво тағйироти назарраси мусбӣ ба назар мерасад, ки ин ба беҳтар шудани фаъолияти соҳаи зотпарварӣ ва дар сатҳи баланди ғизодихӣ дар хочагиҳо алоқаманд мебошад. Дар натиҷа, дар корхонаҳои кишоварзӣ маҳсулнокии чорво зиёд гардидааст, ки ин ба истеҳсоли умумии шир таъсири мусбӣ мерасонад.

Шарти асосии рушди чорвои калони ширдеҳ ва ҳавасмандии иқтисодии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба зиёд намудани истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ширӣ алоқаманд мебошад. Агар дар соли 2020 ҳамаи хочагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон ширдӯширо ба як сар модагов чун шаҳри Кӯлоб (2910 кг) мерасониданд, илова 145,7 ҳазор тонна шир истеҳсол намудан мумкин буд.

Дар вилояти Хатлон дар давраи омӯзишӣ истеҳсоли шир дар корхонаҳои кишоварзӣ ғоидаовар ба назар расида, барои боз ҳам такмил ёфтани соҳа чораҷӯиҳо мушоҳида карда мешавад (ҷадвали 2.1.3.).

Чадвали 2.1.3. - Натиҷаҳои молиявӣ аз фурӯши шир дар хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						2020 нисбат ба 2015 бо маротиб
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамагӣ фурӯхта шуд (тонна)	18,6	28,9	32,1	49,7	48,8	51,3	2,8
Арзиши пурра, (ҳазор сомонӣ)	193,9	312,8	292,8	512,3	499,7	526,6	2,7
Даромад аз фурӯш (ҳазор сомонӣ)	198,7	318,6	365,5	524,6	514,6	544,0	2,7
Фоида (зарар), (ҳазор сомонӣ)	4,8	5,8	6,5	12,3	14,9	18,4	3,8
Сатҳи даромадноки (зарарнокӣ), (%)	2,5	1,8	2,2	2,4	3,0	3,4	1,4

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020

Чуноне ки аз чадвали мазкур маълум гашт, натиҷаҳои молиявӣ аз фурӯши шир дар хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020 рӯ ба афзоиш дорад. Дар ҳоҷагӣ аз 52542 тонна шири истеҳсолшуда 48,8 тоннаи он ба аҳоли фурӯхта шудааст. Дар солҳои таҳлилшаванда фоида аз фурӯши шир аз 4,8 ҳазор сомонӣ дар соли 2015 то 18,4 ҳазор сомонӣ дар соли 2020 расонида шудааст, ки он 3,8 маротиба зиёд мебошад. Мушкилоти харидуфурӯш махсусан дар тобистон, вақте ки истеҳсоли шир ба ҳадди ниҳой расидааст, фурӯши очилӣ ва коркарди маҳсулот талаб карда мешавад, яъне тезутунд мегардад.

Чуноне ки аз чадвали 2.1.4. маълум мегардад, истеҳсоли шир аз ҳар як модагов дар вилояти Хатлон аз 1477 кг соли 2015 ба 1707 кг, яъне ба миқдори 230 кг шир барзиёд истеҳсол карда шудааст, ё ин ки 15,7% афзоиш ёфтааст. Ин афзоиш асосан аз ҳисоби шаҳри Кӯлоб ва ноҳияҳои Хуросон, Панҷ, Н.Хусрав, Муъминобод ва Данғара мебошад.

Зиёдшавии истеҳсоли шир асосан аз ҳисоби хоҷагиҳои аҳоли ва ёрирасон ҷуброн карда шудааст. Ҳолати бавучудодаи иқтисодии кунунӣ дар вилояти Хатлон боиси он гардидааст, ки истеҳсоли шир дар хоҷагиҳои нисбатан хурд ба роҳ монда шавад.

**Чадвали 2.1.4. - Динамикаи ширчӯшӣ ба як сар модагов дар вилояти Хатлон
(2015-2020**

сол, дар корхонаҳои кишоварзӣ) (кг)

Шаҳру ноҳияҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нисбат ба 2015 (%)
Вилояти Хатлон	1477	1519	1576	1629	1654	1707	115,7
Кӯшониён	943	949	954	954	955	1016	107,7
Вахш	1474	1482	1482	1489	1484	1545	104,8
Хуросон	2349	3219	3469	3481	3485	4174	177,7
Дустӣ	1316	1320	1327	1454	1457	1464	111,2
Қубодиён	1229	1237	1216	1217	1218	1221	99,3
Қ.Балхӣ	1452	1454	1463	1503	1568	1574	108,4
А.Ҷомӣ	1277	1289	1295	1354	1374	1536	120,3
Ҷайхун	1492	1492	1650	1672	1672	1668	111,8
Панҷ	1297	1342	1421	1684	1708	1727	133,1
Шаҳритус	1032	1044	1055	1084	1125	1171	113,5
Ёвон	2329	2329	2405	2405	2413	2416	103,7
Н.Хусрав	1092	1092	1097	1238	1400	1430	131,0
Леваконт	1464	1467	1467	1500	1517	1517	103,6
Кӯлоб	2611	2443	2675	2713	2909	2910	111,4
Муъминобод	2135	2137	2540	2541	2547	2557	119,7
Восеъ	1752	1752	1818	1819	1823	1823	104,0
Ҳамадонӣ	1181	1186	1186	1193	1270	1270	107,5
Фархор	1521	1527	1600	1625	1643	1643	108,0
Темурмалик	411	412	412	412	430	438	106,5
Данғара	1858	1860	1895	1974	2084	2084	112,1
Норак	551	552	552	756	756	736	133,6

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, 2021. - С.244.

Бо мақсади омӯзиши амиктари ҷаҳолияти ин бахш дар хоҷагҳои хусусӣ дар баҳори соли 2020 мо пурсиши мустақимро дар ин самт роҳандозӣ намудем. Барои нигоҳ доштани воқеият ба пояҳои таҳқиқотӣ дохил карда шуданд:

- минтақаҳое, ки аз рӯйи ҷойгоҳ фарқ мекунанд;
- дар дохили ҳар як ноҳия ҷамоатҳои аз ҷиҳати истеҳсолот гуногун;
- дар доираи ҳар як ҷамоат хоҷагӣҳое, ки аз ҳаҷми истеҳсоли шир фарқ мекунанд ва ғ.

Сарфи назар аз даромаднокии соҳаи истеҳсоли шир бо дарназардошти кумакҳои молиявӣ, дар парвариши чорвои ширдеҳ солҳои охир чунин омилҳои манфӣ ба амал омадаанд:

- афзоиши хароҷот дар нигоҳубини чорво, набудани воситаҳои корӣ ва молиявӣ дар хоҷагиро, ки ба кам шудани саршумори модагов таъсир мерасонад;
- талафоти истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ба арзиши шир таъсири манфӣ мерасонад.

Маҳсулнокии як модагов дар давраи омӯхташуда дар корхонаҳои коллективии кишоварзӣ 177 кг афзудааст, аммо дар муқоиса бо дигар минтақаҳо ё дигар категорияҳои хоҷагирои минтақа он бо нишондиҳандаи паст боқӣ мондааст. Аммо маҳз баланд бардоштани маҳсулнокии чорво аз рӯйи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ омили асосии паст кардани арзиши аслии маҳсулот ва баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар соҳа мебошад. Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои бозорӣ дар низоми фурӯши шир низ тағйирот ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, корхонаҳои коллективии кишоварзӣ ширро на танҳо ба ташкилотҳои харидор, балки тавассути дигар каналҳои тақсимот – дар бозорҳо, тавассути мубодила ва ғайра мефурӯшанд. Бо вучуди ин, ташкилотҳои харидор ҳамчун шабакаи асосии фурӯши шир боқӣ мемонанд, зеро талабот ба маҳсулот тавассути каналҳои дигар ноустувор аст.

Дар таҳқиқоти мо 402 хоҷагии аҳоли дар 21 ноҳияи вилояти Хатлон ширкат варзиданд. Ҳадафи ин таҳқиқот баррасии низоми истеҳсол ва фурӯши шири ин категорияи истеҳсолкунандагон, муайян кардани бозорёбӣ ва каналҳои фурӯши маҳсулоти ширӣ, омилҳои мебошанд, ки дар раванди фурӯши маҳсулоти ширӣ мушкилот эҷод меkunанд.

Дар натиҷаи таҳқиқ маълум шуд, ки аз 402 хоҷагии аҳоли 96 %-и пурсидашудагон ба парвариши чорвои ширдеҳ машғуланд ва танҳо 3 %-и аҳоли чорвои ширдеҳ надоранд. Ҳамин тариқ, то ба се чорвои ширдеҳ 21,9% дастрасӣ дошта, аз чор то ба нӯх модагови ширдеҳ танҳо 26,5% дастрасӣ доранд, ки дар ҷадвали 2.1.5. нишон дода шудааст ва дар маҷмӯъ ба ҳисоби миёна, ба як хоҷагии аҳоли камтар аз 2 модагов рост меояд.

Ҷадвали 2.1.5. - Шумораи оилаҳое, ки дар минтақаи Хатлон ба истехсоли шир машғуланд (аз рӯйи натиҷаҳои пурсишнома)

Шумораи говҳо дар як оила, сар	Шумораи оилаҳое, ки ба парвариши шир машғуланд	
	шумораи оилаҳо	бо %
Як	78	19,5
Ду	124	30,8
Се	88	21,9
Чор	46	11,6
Панҷ	32	7,9
Шаш	14	3,5
Ҳафт	5	1,3
Ҳашт	12	2,9
Нӯх	1	0,2
Даҳ	1	0,2
Зиёда аз даҳ	1	0,2
Ҷамъ	402	100

Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши муаллиф

Дар ноҳияҳои Ҷ.Балхӣ, А.Ҷомӣ, Кубодиён, Вахш ва дигар минтақаҳои вилояти Хатлон аз мусоҳибоне, ки дар хонаводаи худ модагов надоранд, хоҳиш карда шуд, ки сабаби набудани онҳоро шарҳ диҳанд. Аз ин бозпурсиҳо натиҷаҳои зерин ба даст оварда шуданд: нокифоягии маблағ барои хариди модагов – 19,2%, мушкилот дар каналҳои фурӯши маҳсулот – 25,6%, нарасидани чарогоҳҳо – 27,7%. Сабабҳои дигар ба нарасидани вақт, вазъи саломатӣ ва ғайраҳо то ба 27,5% рабт доранд.

Дар ҷадвали 2.1.6. ҷамъбасти маълумот оид ба истехсоли шир дар як рӯз дар хоҷагиҳои аҳоли аз рӯйи пурсиш оварда шудааст. Маҳсулнокии модаговҳо дар саҳроҳо аз ҳисоби муносибии ғизогирии онҳо ва нигоҳубини мувофиқ нисбат ба субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ баландтар мебошад. Ҳамин тариқ, 33% пурсидашудагон дар зимистон аз чорвои мавҷуда дар як рӯз беш аз 10 литр шир мегиранд. Дар давраи тобистон, 35% пурсидашудагон дар ҳавлии шахсии худ дар як рӯз аз 20 то 40 литр шир ба даст меоранд.

**Ҷадвали 2.1.6. - Истеҳсоли шир дар хоҷагӣҳои аҳолии вилояти Хатлон аз
рӯйи натиҷаҳои пурсишнома (литр дар як рӯз)**

Миқдори шир	Шумораи оилаҳо	% аз маҷмӯъ
Дар фасли зимистон		
ба 10	269	67
аз 10 боло	133	33
Дар фасли тобистон		
то 20	123	31
аз 20 то 40	142	35
аз 40 боло	137	34

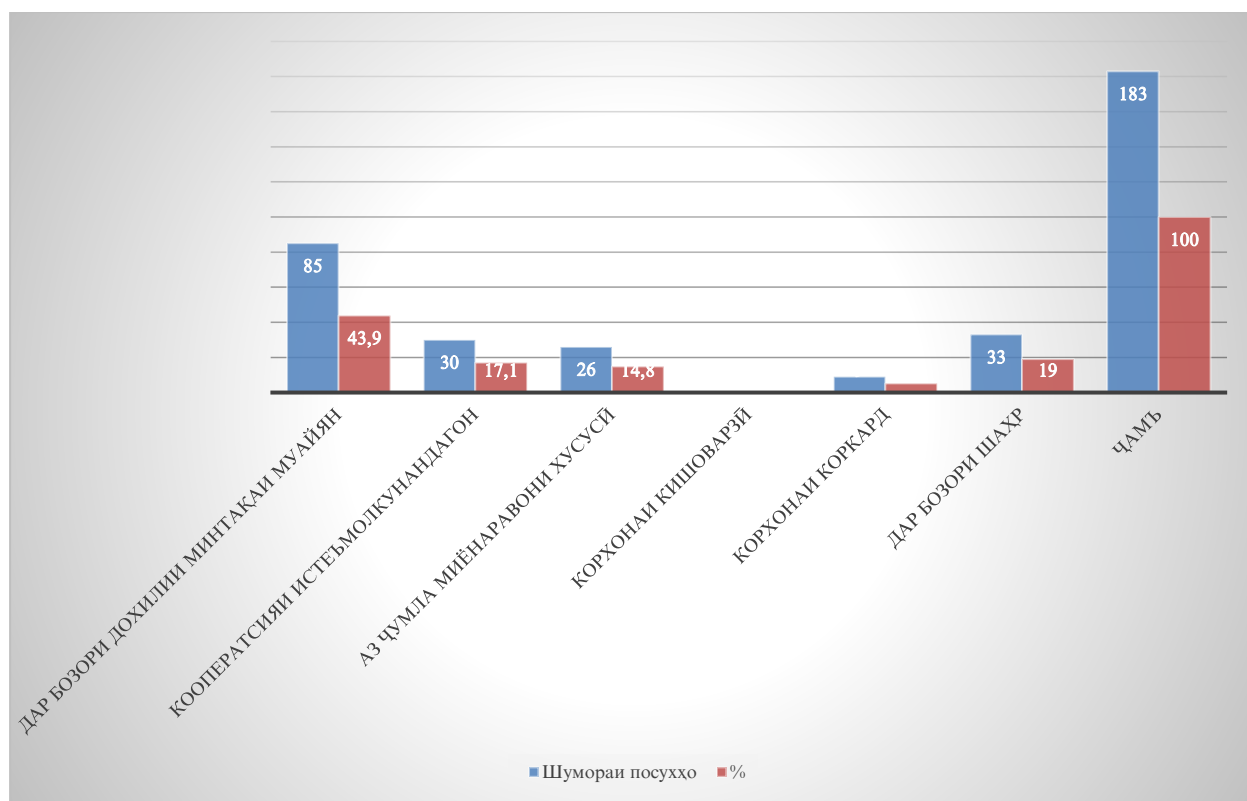
Сарчашма: Натиҷаҳои пурсиши муаллиф

Дар айни замон 4%-и пурсидашудагон дар тобистон аз модаговҳои дар ферма мавҷудбуда дар як рӯз беш аз 100 литр шир мегиранд.

Асосан, шири дар хоҷагӣҳои аҳолии истеҳсолшаванда фурӯхта намешавад, алахусус ин вазъ дар ноҳияҳои дурдасти минтақа ба назар мерасад. Дар ин самт 65%-и пурсидашудагон (260 оила) маҳсулоти ширии истеҳсолшударо ба фурӯш намебароранд. Аз 35%-и пурсидашудагон, ки маҳсулоти шириро мефурӯшанд, ба саволи: «Шумо маҳсулоти шириро дар кадом шакл мефурӯшед?», 62%-и пурсидашудагон дар шакли хом (коркарднашуда) ва 38% дар шакли коркардшуда (чакка) фурӯхтани маҳсулоти шириро қайд намуданд.

Барои муайян кардани каналҳои фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ дар хонаводаҳо андешҳои посухгӯяндагон ба инобат гирифта шуданд, ки онҳо ба саволи «Оё Шумо маҳсулоти ширии истеҳсолшударо мефурӯшед?» ҷавоб доданд. Аммо аксарияти онҳо маҳсулоти худро тавассути якчанд каналҳои фурӯш ба савдо мебароранд, бинобар ин, дар мавриди мазкур шумораи посухдиҳандагон не, балки шумораи ҷавобҳои онҳо бештар ба назар гирифта шудааст (диаграммаи 2.1.1).

Диаграммаи 2.1.1. - Каналҳои фурӯши маҳсулоти ширӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Хатлон (тибқи натиҷаҳои пурсишнома)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқотҳои гузаронидашуда

Аксари аҳоли маҳсулоти ширии худро дар бозорҳои минтақаи худ (деҳа ё шаҳр) мефурӯшанд, зеро ин дар шакли пули нақд: «воқеӣ» даромад меорад. Бо дарназардошти ҳосиятҳои маҳсулоти ширӣ дар ин ҷода ҳиссаи ночизи миёнаравони хурд ба мушоҳида мерасад. Афроди алоҳида асосан ба тичорати ширӣ дар атрофи шаҳр машғуланд, ки дар он ҷо истифодаи минбаъдаи маҳсулот осон аст ва дар ноҳияҳои дурдасти минтақа барои миёнаравонҳои хурд кор кардан ғоидаовар нест, зеро он хароҷоти зиёдро талаб менамояд. Дар бозори истеъмолии минтақавӣ шир ва маҳсулоти шириро корхонаҳои коркарди шир таъмин мекунанд. Дар ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» ғайриҳудудӣ мекунад, ки аз соли 2015 инҷониб афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ба назар мерасад (ҷадвали 2.1.7.).

Таҳқиқот нишон дод, ки истеҳсоли маҳсулоти асосии ширии ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» истеҳсоли маҳсулоти бадастовардашаванда аз шири

мавҷудбуда дар соли 2020 ба 49,8 тонна расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 30 тонна зиёд мебошад.

Чадвали 2.1.7. - Динамикаи коркарди маҳсулоти асосии ширии ҚДММ «Фабрикаи шири Саодат» дар н.Хуросони вилояти Хатлон (2015-2020 сол)

тонна							
Навъи маҳсулот	Солҳо						2020 нисбат ба 2015 (%)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Маҳсулоти бадаст-овардашаванда аз шири мавҷуда (Маҳсулоти шири холис)	19,8	29,7	36,5	49,7	48,8	49,8	251,5
Қаймоқ ва сметана	11,8	14,2	17,3	19,9	16,0	18,2	154,2
Кефир	6,4	12,3	16,2	19,7	23,5	24,3	379,6
Чурғот	1,6	3,2	3,0	10,1	9,3	9,7	606,2

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи ҚДММ «Фабрикаи шири Саодат» дар н.Хуросони вилояти Хатлон дар соли 2020

Истеҳсоли қаймоқ ва сметана бошад, аз 11,8 тоннаи соли 2015 ба 18,2 тонна дар соли 2020 расонида шудааст, ки ин низ нисбат ба соли 2015 6,4 тонна зиёд мебошад.

Инчунин, истеҳсоли кефир низ дар корхонаи мазкур ба роҳ монда шудааст, ки ҳаҷми он дар соли 2020 ба 24,3 тонна баробар шудааст.

Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон назар ба солҳои 1991, ки сатҳи истеҳсоли шир паст буд, шурӯъ аз солҳои 2016-2017 истеҳсоли шир ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ҳамин тавр, дар вилояти Хатлон истеҳсоли шир дар соли 2020 нисбат ба соли 1991 199,5% зиёд шудааст (ҷадвали 2.1.8).

Чуноне ки аз ҷадвали поён дида мешавад, дар соли 2020 нисбат ба соли 1991 дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли шир афзудааст. Масалан: дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон истеҳсоли шир аз 9701 тонна ба 17929 тонна ё ин ки 184,8%, вилояти Суғд аз 181032 ба 272960 тонна ё ин ки 150,8%, дар вилояти Хатлон аз 258207 ба 515188 тонна ё ин ки ба 199,5%, дар НТМ бошад, аз 138260 тонна ба 214901 тонна расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 1991 155,4% зиёд мебошад.

**Чадвали 2.1.8. - Истеҳсоли шир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои
вилояти Хатлон**

Минтақаҳо	1991	2016	2017	2018	2019	2020	Соли 2020 нисбат ба 1991 (%)
Ҷумҳурии Тоҷикистон	587200	917990	949972	983053	1000563	1020978	173,9
ВМКБ	9701	21334	21497	21619	17805	17929	184,8
вилояти Суғд	181032	249779	255594	264901	269225	272960	150,8
вилояти Хатлон	258207	447070	467615	487262	500871	515188	199,5
НТМ	138260	199807	205266	209271	212662	214901	155,4

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ «Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2021. - С.192-193

Барои боз ҳам пурра гаштани мавзуи таҳқиқот мо динамикаи истеҳсоли маҳсулоти ширии ҚС «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлобро дар чадвали 2.1.9. мавриди таҳлил қарор додем.

**Чадвали 2.1.9. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти шир дар Ҷамъияти
саҳомии «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб (2015-2020 сол)**

Навъи маҳсулот	Солҳо						2020 нисбат ба 2015 (%)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Қаймоқ+хомак	35	4	41	42	45	48	137,1
Кефир	20	24	21	28	30	35	175,0
Чурғот	30	32	35	38	40	42	140,0

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи Ҷамъияти саҳомии «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар соли 2020

Аз чадвали мазкур маълум мегардад, ки истеҳсоли қаймоқ дар корхонаи мазкур аз 35 тоннаи соли 2015 ба 48 тонна дар соли 2020 расонида шудааст. Кефир ва чурғот низ нисбат ба соли 2015 дар соли 2020 афзоиш ёфтааст. Ғайр аз ин, ҳуди истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ маҳсулоти шириро коркард ва истеҳсол мекунанд. Инҳо асосан корхонаҳои кишоварзӣ мебошанд, ки дӯконҳои хурди коркарди шир доранд ва дар атрофи шаҳр, яъне дар он ҷое, ки бозори фурӯш мавҷуд аст, амал менамоянд.

Коркарди шир дар бисёр корхонаҳои кишоварзӣ мавсимӣ аст ва он асосан дар тобистон сурут мегарад. Аммо, ҳиссаи чунин коркард дар ҳаҷми

умумии шири барои коркард пешниҳодшуда дар минтақа ночиз буда, маҳсулоти ин корхонаҳо дар муқоиса бо маҳсулоти саноати шир арзонтар аст.

Сарфакорӣ тавассути барҳам додани баъзе намудҳои хароҷот (нақлиёт, сарфаи хароҷоти меҳнат), инчунин, хариди ашёи хом ба даст оварда мешавад. Ҳамин тариқ, дар соли 2015 истеҳсоли маҳсулоти ширӣ танҳо дар «Фабрикаи шири Саодат»-и вилояти Хатлон то андозае самарабахш ба назар мерасад (диаграммаи 2.1.2.).

Диаграммаи 2.1.2. - Динамикаи коркарди шир дар ҚДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хӯросон дар солҳои 2015-2020 (ҳазор сомонӣ)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи ҚДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хӯросон дар соли 2020

Дар баробари ин, низоми муайяни технологӣ, биноҳои истеҳсоли бояд дар ҳолати корӣ нигоҳ дошта шаванд. Ғайр аз ин, хароҷоти афзоишёфтаи амалиётӣ аз ҳисоби ҳаҷми ками маҳсулот ба ҳисоб гирифта шуда, дар ин самт онҳо гаронтар мешаванд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, баланд бардоштани савдои шир дар хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ дар ҳоли ҳозир пояи мустаҳкам барои бор кардани иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои шир мебошад. Саноати шири минтақа бо сабаби коҳиш ёфтани истеҳсоли шири хом ва талаботи ками самараноки аҳолии воқеан аз ҳисоби набудани маблағ барои навосӣ ва таҷдиди иншооти истеҳсоли заъф мебинанд, ки дар ин ҷода бояд барномаҳои мукаммали давлатӣ роҳандозӣ карда шуда, низоми қабул ва коркарди маҳсулоти ширӣ, назорати сифати он ба танзим дароварда шавад.

Дар зер динамикаи истеҳсол ва коркарди шир дар минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон, аз ҷумла дар корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар шаҳри Кӯлоб (нуҳ корхона), ноҳияҳои Темурмалик (2), Ш.Шоҳин (2), Фархор (2), Ҳамадонӣ (2), Данғара (1) ва Восеъ (1) дар давоми солҳои 2015-2020 мавриди баррасӣ қарор гирифтааст (ҷадвали 2.1.10).

Ҷадвали 2.1.10. - Динамикаи истеҳсол ва коркарди шир дар вилояти Хатлон (2015-2020 сол)

Номҳо	Дар амал аз давраи аввали сол:					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Дар минтақаи Кӯлоб						
Маҳсулоти шири ҳолис, ҳамагӣ-тонна	795,5	818,2	902	1156,2	1194,6	1199,8
ҚДММ "Матин" н. Ҳамадонӣ	12,5	8,5	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚДММ "Анис-Т" ш.Кӯлоб	4,3	0,0	3,2	4,0	5,9	6,1
Корхонаи хурд (хӯрокворӣ) Темурмалик	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Корхонаи хурд (хӯрокворӣ) Ш.Шоҳин	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚДММ "Усмон-Д" ш. Кӯлоб	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
КМК "Шукрона" Фархор	20,4	24,9	27,9	40,7	39,8	41,2
ҚДММ "Фараҳноз" ш. Кӯлоб	13,0	13,8	10,0	3,7	5,8	5,8
ҚДММ "Ёсуман" Муъминобод	26,5	21,1	22,9	23,4	16,5	16,5
ҚДММ "Файз Амир" Кӯлоб	22,0	7,2	6,9	0,0	0,0	0,0
ҚММ "Ориён-Рустам" Кӯлоб	7,6	7,3	7,2	1,3	6,4	6,4
ҚДММ "Зухал-М" Кӯлоб	44,6	50,9	47,5	34,5	53,9	53,9
ҚС "Комбинати шир" Кӯлоб	93,7	82,8	30,4	98,5	131,4	131,4
ҚДММ "Эмомҷон-2014"(кх) н.Ш.Шоҳин	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚСК "Совет"(кх) н. Темурмалик	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Бахши хусусии ш.Кӯлоб	-	-	115,0	182,4	222,9	222,9
ҚДММ "Солехҷон-М" н.Фархор	-	-	2,8	2,9	3,5	3,8
ҚДММ «Ҳикмат» ш.Кӯлоб	-	-	-	5,9	12,8	14,2
ҚДММ "Ситораи Шарк", н.Ҳамадонӣ	-	-	-	-	3,4	3,8
Бахши хусусии н.Муъминобод	-	-	-	-	30,8	31,2
ҚДММ "ШИРИ ДАНҒАРА" н.Данғара	-	-	-	-	6,2	5,0
ҚДММ "МУИНҶОН" н.Восеъ	-	-	-	-	1,4	1,2

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Ҳисоботҳои омории вилояти Хатлон дар соли 2021

Айнан ҳамин гуна таҳлили динамикаи истеҳсол ва коркарди шир, дар минтақаи Бохтари вилояти Хатлон, аз ҷумла дар корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар шаҳри Бохтар (5 корхона), ноҳияҳои Шаҳритус (2), Ёвон (2), Панҷ (2), Хуросон (1), Қабодиён (1), Қумсангир (1), Панҷ (1) ва Ҷомӣ (1) дар давоми солҳои 2015-2020 мавриди баррасӣ газронида шудааст (ҷадвали 2.1.11).

**Чадвали 2.1.11. - Динамикаи истеҳсол ва коркарди шир дар вилояти
Хатлон (2015-2020 сол)**

Номҳо	Дар амал аз давраи аввали сол:					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Минтақаи Бохтар						
Корхонаҳои хурд (филизи) Бохтар	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Заводи нон н. Шаҳритус	17,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚДММ "Саодат" н. Хуросон	32,5	46,8	47,5	49,7	48,8	53,1
ҚДММ "Зарифа - 2013" н.Қабодиён	96,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚС "Комбинати шир" ш.Бохтар	199,0	373,0	211,1	170,2	179,3	179,3
ҚММ "Осиё+М" ш.Бохтар	27,8	28,0	46,3	47,9	0,0	0,0
ҚСП Филиал "Комрон Агро Холдинг" Ёвон	141,8	122,3	118,1	123,0	0,0	0,0
К/Х "Ганҷ" Панҷ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ш/Х "Мумин" Қумсангир	7,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ҚДММ "Ҳочиён-2"(кх) ш.Бохтар	23,2	19,2	19,7	22,4	22,5	22,5
Кооп.тиҷор. "Нуфузи Вахш" (кх) н.Вахш	-	10,0	11,5	31,3	20,2	20,2
Ш/Х "Мумин" Чайхун	-	2,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Коркарди Шир "Бобои Нурмахмад"	-	-	36,2	14,6	1,5	1,5
Бахши хусусии ш.Бохтар	-	-	138,0	212,4	278,9	278,9
Бахши хусусии н.Шаҳритус	-	-	-	31,4	0,0	0,0
Бахши хусусии н.Панҷ	-	-	-	39,0	82,5	85,6
Бахши хусусии н.А.Ҷомӣ	-	-	-	17,0	0,0	0,0
ҚДММ "Тиҷорати Сорбон", н.Ёвон	-	-	-	-	20,2	22,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Хисоботҳои омории вилояти Хатлон дар соли 2021

Аз маълумоти чадвалҳои 2.1.10 ва 2.1.11 маълум мегардад, ки аз шумораи умумии корхонаҳои коркарди шир асосан ҚДММ «Анис-Т» ш. Кӯлоб, ҚДММ «Саодат» н. Хуросон, КМК «Шукрона» Фархор, ҚС «Комбинати шир» ш. Бохтар, ҚДММ «Ёсуман» Муъминобод, ҚДММ «Зуҳал-М» Кӯлоб, ҚС «Комбинати шир»-и ш. Кӯлоб, бахши хусусии ш. Бохтор, бахши хусусии ш. Кӯлоб нисбатан фаъол мебошанд.

Бо дарназардошти он ки дар корхонаҳои хусусӣ як қисми шир бидуни гузаштан аз коркарди соҳа ҳамчун шир ба фурӯш бароварда мешавад, инчунин, вазъи ғайриқаноатбахши парвариши чорвои ширдеҳ дар минтақа мушоҳида мегардад, коҳиши иқтидорҳои истеҳсолии баъзе корхонаҳои ширӣ ба назар мерасад.

Дар айни замон, корхонаҳои саноати шир на танҳо бо корхонаҳои кишоварзӣ (таъминкунандагони асосии шири хом), балки бо шахсони алоҳида ҳамкорӣ мекунанд.

Бо вучуди ин, амалан ҳамаи корхонаҳои шир на дар бозори фурӯш, балки дар нарасидани ашёи хом мушкилот доранд.

Ҳамин тариқ, ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и вилояти Хатлон дар соли 2020 барои интиқоли шир наздики 150 шартнома ба имзо расонидааст, аммо ин мушкилоти пурра истифода нашудани иқтидорҳои истеҳсолиро дар корхона ҳал карда наметавонад.

Хулосаи зербоби 2.1.

Дар асоси таҳлилҳо ва баррасии ҳамаҷониба ба чунин хулоса метавон омад, ки дар вилояти Хатлон дар давраи омӯзишӣ ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои ширӣ афзоиш ёфтааст. Тақрибан дар ҳамаи корхонаҳои коркарди шир аз сабаби нарасидани ашёи хом иқтидори мавҷудаи истеҳсолӣ истифода намешаванд. Вазъияти кунунӣ дар соҳаи коркарди шир на танҳо дар натиҷаи коҳиш ёфтани истеҳсоли шир аз ҷониби истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, балки тағйирот дар сохтори истеҳсоли шир низ ба вучуд омадааст. Пас, чун анъана, хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли таъминкунандагони асосии шири хом барои корхонаҳои шир мебошанд.

Аммо дар баъзе мавридҳо дар ин категорияи истеҳсолкунандагон ҳам аз ҳисоби зиёд шудани саршумори модаговҳо ва ҳам кам будани хӯроки чорво истеҳсоли шир ба таври назаррас кам гардидааст. Коҳиши истеҳсоли шир дар ин категорияи истеҳсолкунандагон бо афзоиши истеҳсоли шир дар хоҷагиҳои деҳқонӣ чуброн карда мешавад.

Истеҳсолкунандагони асосии шир дар минтақа хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ мебошанд. Таҳқиқоти сотсиологии ин категорияи истеҳсолкунандагон нишон дод, ки аслан шири истеҳсолшуда фурӯхта намешавад ва ин вазъият махсусан дар ноҳияҳои дурдасти минтақа ба назар мерасад. Дар ин робита, истифодаи ҳама фишангҳои иқтисодиву иҷтимоӣ барои афзоиши истеҳсоли шир, нигоҳ доштани подаҳои ширӣ аз камшавии минбаъда, устувории тақрористеҳсолкуниҳо дар чорвоҳои ширдиҳанда ва маҳсулнокии модаговҳо дар корхонаҳои кишоварзӣ, инчунин, фароҳам овардани шароити фурӯши шири истеҳсолкардаи категорияи асосии истеҳсолкунандагон – деҳқонон мувофиқи мақсад аст.

Ҳамин тариқ, дар ин минтақа, тибқи натиҷаҳои омӯзиши сотсиологӣ, мушкилоти зиёд дар корбарии хочагиҳои деҳқонӣ, роҳандозии фурӯши маҳсулот ва коркарди он дар минтақаҳои алоҳида мавҷуд мебошад. Бо вуҷуди ин, бозори шири минтақавӣ барои рушди минбаъдаи он, беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо маҳсулоти ширӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳсулоти ширӣ имкониятҳои зарурӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки иқтисодии бозори минтақавии шир ва маҳсулоти ширӣ арзёбиро на танҳо аз нуқтаи назари пур кардани маҳсулот (такрористеҳсол), балки аз нигоҳи истифодаи имкониятҳои аҳолии ин минтақа барои хариди маҳсулоти ширӣ пешбинӣ мекунад. Дар ин ҷода бояд ҳамаи имконоти иқтисодиву иҷтимоӣ барои пешбурди кори соҳа истифода гардида, низоми мукамал дар асоси таҷрибаи давлатҳои пешқадам роҳандозӣ гардад.

2.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли истеҳсолот дар коркарди шир

Таҳлили раванди истеҳсоли шир ва тақмили ин бахш барои рушди босуботи иқтисодии ҳар як минтақа ва дар ин замина мамлакат шароит фароҳам меорад. Дар соҳаи саноати шири вилояти Хатлон 40 корхона мавҷуд аст, ки дар ноҳияҳои вилоят баробар ҷой гирифтаанд. Ин корхонаҳо аз рӯйи сатҳи техникӣ, тахассус ва давомнокии фаъолиятшон фарқ мекунанд. Иқтисдорҳои истеҳсоли корхонаҳои коркарди шир ва маҳсулоти шири вилояти Хатлон имкон медиҳанд, ки дар як баст ҳар моҳ то аз 30 то 40 тонна шир коркард шавад [2, с.51].

Баъди соҳибистиқлолии Тоҷикистон дар самти коркарди маҳсулоти ширӣ як қатор барномаҳои давлатӣ роҳандозӣ гардиданд, ки таъминоти аҳолиро бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ дар назар доранд. Афзоиши истеҳсоли шир дар вилояти Хатлон боиси афзоиши фаъолияти корхонаҳои алоҳидаи коркард гардид. Афзоиши ҳаҷми хариди шир сарбории зиёди иқтисдорҳои мавҷударо ба миён овард. Дар давраи мусоиди пешниҳоди шир барои коркард он ҳадди аксар то ба 90% истеҳсоли он дар хонаводаҳо истифода мешаванд.

Минтақаи Хатлон барои рушди соҳаи чорводорӣ ва истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ шароити мусоид ва иқтидори бузург дорад. Дар минтақаи мазкур аксари корхонаҳои саноатии шир ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти шириро мунтазам зиёд мекунанд, ки ин пеш аз ҳама, ба фаровонии бозори маҳсулот мувофиқат менамояд.

Мавсимӣ будани қобилияти ширдиҳии чорво ба истеҳсоли мунтазами соҳа таъсири калон дорад, чунки аксаран замони наслдиҳии модаговҳои хоҷагиҳо ба фаслҳои зимистону баҳор рост меояд. Дар ин давра миқдори зиёди шир барои бартараф сохтани эҳтиёҷоти дохилии хоҷагӣ истифода бурда мешавад.

Норасоии ашёи хом ва маблағҳои гардишӣ сабабҳои асосии коҳиши истеҳсоли шир ва иқтисодиёти ин соҳа мебошанд. Баъзе корхонаҳои шир дар давраи тирамоҳу зимистон маҷбур мешаванд истеҳсолотро қатъ кунанд ё ба ҳафтаи кӯтоҳи қорӣ гузаранд.

Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи дунё нишон медиҳад, ки дар таъмини аҳоли бо маҳсулоти ширӣ бояд низоми мукамал таҳия ва коркард гардида, барои татбиқи он чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Истифодаи пасти иқтидорҳо боиси афзоиши хароҷоти истеҳсоли маҳсулот мегардад, ки дар навбати худ он боиси афзоиши нархи фурӯши маҳсулот ва коҳиш ёфтани рақобатпазирии онҳо мегардад. Коҳишёбии навҳои асосии маҳсулоти ширӣ боиси якбора паст шудани сатҳи истифодаи иқтидори саноатии соҳа гардид ва бо дарназардошти ин омил муассисаҳои дахлдор бояд чораҳои амалӣ андешанд.

Сабабҳои асосии истифодаи пасти иқтидори мавҷудаи истеҳсолӣ ва техникаии соҳаҳои мавҷудаи саноати шир чунинанд:

- норасоии маблағҳои гардон дар корхонаҳо;
- тарофаҳои баланд барои сарчашмаҳои сӯзишворию энергетикӣ;
- кам шудани ҳаҷми истеҳсолот.

Дар саноати шир хароҷоти назаррас дида мешавад, ки он ба афзоиши доимии нархҳои неруи барқ, газ, об ва гармӣ вобастагӣ дораду боиси болоравии арзиши аслий ва нархи маҳсулоти тайёр мешавад. Аз ин рӯ, ғоидаи бадастомада на барои

рушди истеҳсолот ва таҷдиди фондҳои асосӣ, балки барои пардохтани захираҳои сӯзишвории энергетикӣ истифода мешаванд.

Масъалаи нобаробарии байнисоҳавии нархҳо ва даромадҳо ҳамоно ба назар мерасад. Дар шароити тағйирпазирии иқтисодӣ саноати шир, ба монанди соҳаи парвариши чорвои ширдеҳ дар қатори хидматрасониҳо ва дигар соҳаҳо беназорат мемонад.

Ба фаъолияти муътадили корхонаҳои коркарди шир рушд накардани бозорҳои кишоварзӣ, набудани низоми муассири танзими онҳо ва дастгирии нокифояи истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ҳалал мерасонанд.

Аммо, сарфи назар аз коҳиши назарраси истеҳсоли маҳсулоти ширӣ, вазъи таъмини онҳо ба бозори истеъмолӣ нисбатан муътадил аст, ки он бо кам шудани талаботи харидорон ба маҳсулот вобаста ба даромаднокии оилаҳо, инчунин, воридоти маҳсулоти ширӣ аз минтақаҳои дигар алоқаманд аст.

Дар минтақаи Хатлон раванди батанзимдарорӣ ва хусусигардониҳои корхонаҳои соҳа ҳамоно идома дорад. Сатҳи истеҳсолоти маҳсулоти ширӣ дар корхонаҳои соҳа гуногун ба назар мерасад. Рақобатпазирии дилхоҳ дар бозори ширӣ камтар мушоҳида мешавад. Дар минтақаи Хатлон бузургтарин корхонаҳои истеҳсолии шир дар шаҳрҳои Бохтар ва Кӯлоб ҷойгиранд.

Дар 5-солаи охир (2015-2020) мо тамоюли муътадилшавӣ ва дар баъзе намудҳои маҳсулот афзоиши бонизомро мушоҳида менамоем. Корхонаҳои пешсафи соҳа дар минтақаи мазкур муайян гардида, самти фаъолияти онҳо дар шакли мукамал роҳандозӣ гардид. Аз таҳлилу баррасии ҳамаҷониба бармеояд, ки дар аксари минтақаҳои вилоят барои ниғаҳдошти дарозмуддати шир чораҳои амалӣ мебинанд ва ин иқдоми дуруст барои рақобати солим ва дар вақти зарурӣ коркарди муназзами маҳсулот замина ба вучуд меорад.

Вазъи соҳаи ширро дар вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020 таҳлил карда, афзоиши ҳаҷми истеҳсолотро аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсоли корхонаҳои коркарди шир метавон муайян намуд. Ҳамин тавр, то соли 2020 истеҳсоли маҳсулоти соҳа 15,6 миллиард сомони роҳбарӣ дод, ки ин нисбат ба соли 2019 5,1 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтааст [14, с.25].

Ҳиссаи бештарро дар ҳаҷми умумии хариди шири хом дар қаламрави вилояти Хатлон асосан чор хоҷагӣ ишғол мекунад: ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и Хуросон, ҶС «Комбинати шир»-и ш. Бохтар, ҶС «Комбинати шир»-и ш. Кӯлоб, ҶДММ «Зухал-М»-и шаҳри Кӯлоб. Саҳмияҳои онҳо мутаносибан ба 4,1%, 15,0%, 11,0%, 4,5% баробар мебошанд.

Фаъолияти самарабахш ва мақсаднок оид ба такмили техникӣ ва технологии истеҳсолот ва таҳкими заминаи ашёи хом дар ҶС «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб мушоҳида мегардад. Натиҷаҳои назарраси «Комбинати шир»-и шаҳри Бохтар дар он аст, ки барои таҷдиди таҷҳизоти техникӣ ба маблағи 10 миллион сомонӣ сармоягузорӣ шудааст ва тавассути ин иқдом маҳсулот дурудароз нигоҳ дошта мешавад. Барои нав кардани таҷҳизоти техникӣ, аз ҷумла бунёди корхонаи истеҳсоли панир дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон тадбирҳо андешида шуданд.

Дар ноҳияҳои вилояти Хатлон зиёда аз 20 намуди маҳсулоти ширӣ истеҳсол карда мешавад, ки ба корхонаву ташкилотҳои савдо, тандурустӣ, муассисаҳои томактабӣ ва мактабӣ, аз ҷумла соҳаи тандурустӣ ба сифати маҳсулоти йогуртӣ, шири хушк, равған, панир ва ғ. ғиристода мешаванд. Нуктаи муҳим ин таъсиси заминаи ашёи хоми худӣ дар корхона мебошад.

Дар айни замон ҶДММ «Комбинати шир»-и шаҳри Бохтар асосан барои хушсифатии маҳсулоте, ки ба истеҳсолкунандагони маҳаллӣ дода мешавад, фаъолият бурда, ин иқдом сифати баланд, ҳаҷми таъминотро ба танзим медарорад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки корхонаҳои коркарди шир дар вилояти Хатлон истеҳсоли равғани чорво, маҳсулоти ширии пурра, панир ва маҳсулоти ширии камравғанро ба роҳ мемонанд.

Аз таҳлили гузаронидашуда чунин хулоса метавон баровард, ки дар вилояти Хатлон тамоюли васеъ кардани корхонаҳои коркарди шир ба назар мерасад. Умуман, дар вилояти Хатлон афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ солҳои охир назаррас буда, афзоиши доимии арзиши шир истеҳсоли маҳсулоти шириро ғоидаовар намекунад ва ҳатто баъзан он зиёновар ба ҳисоб меравад.

Омили муҳими кам кардани арзиши коркарди шир ин коҳиши масофаи интиқоли шир аз истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба корхонаҳои коркард мебошад.

Аз ин рӯ, вазифаи аввалиндараҷа фароҳам овардани шароит барои солимгардонии молиявии корхонаҳо ва афзоиши динамикии онҳо, баланд бардоштани сатҳи техникий истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулот мебошад.

Аксарияти корхонаҳои шири вилояти Хатлон зиёда аз 80 % аз чунин технологияи истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ва сохтори ташкилии истеҳсолот бархӯрдоранд. Бо тақя ба мисоли ҶС «Камбинати шир»-и шаҳри Бохтари вилояти Хатлон, ки як корхонаи маъмулии коркарди минтақавӣ мебошад, мо рушди истеҳсоли минтақавии коркарди ширро баррасӣ хоҳем кард.

Айни замон минтақаҳои вилояти Хатлон, ки дар ҷадвали 2.1.10 ва 2.1.10.1 нишон дода шудааст, таъминкунандагони шир барои корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширӣ мебошанд. Дар заводҳои шир қисмати асосии ашёи хомро бевосита намояндагони корхона омода мекунанд. Шир дар корхонаҳои кишоварзӣ бо дарназардошти миқдор ва сифати он ва бо содироти минбаъда тавассути нақлиёти шир қабул карда мешавад. Барои содироти ашёи хом бо истеҳсолкунандагон шартномаҳо баста мешаванд.

Манбаъҳои асосии таъминоти корхонаҳои коркард хоҷагиҳои аҳоли мебошанд. Азбаски шир маҳсулоти интиқолшавандаи нозук аст, аз ҳама муҳим, ба назари мо, дар ин самт усулҳои тайёр кардани он мебошанд.

Дар давраи таҳлилшуда коҳишёбии ҳаҷм ва сифати ашёи хоми таъминшуда ба назар мерасад. Аз ҳисоби зиёд шудани харид дар хоҷагиҳои ёрирасон пешниҳоди шир барои коркард зиёд шуд. Паст шудани сифати ширро бо як қатор сабабҳои объективӣ шарҳ медиҳанд:

- дар бисёр хоҷагиҳо нуқтаҳои нигоҳдорӣ ва хунуккунии шир ва таҷҳизоти лабораторӣ барои муайян кардани сифати шир мавҷуд нест;
- маблағ барои хариди маводи софкорӣ ва безараргардонӣ намерасад;
- риоя накардани технологияи ба даст овардан ва нигоҳ доштани шир ва ғ.

**Чадвали 2.2.1. - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти чорво дар вилояти
Хатлон дар солҳои 2019-2020**

(тонна)

Нишондиҳандаҳо	Соли 2019	Соли 2020	2020 нисбат ба 2019 (%)
Чорво ва мурғ (гӯшт дар вазни зинда)	155856	172445	110,6
Хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	1752	8736	5 баробар
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	9914	5244	52,8
Хоҷагиҳои аҳоли	144190	158465	110,0
Шир	500871	515188	102,8
Хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	2910	3300	113,4
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	16598	16891	101,7
Хоҷагиҳои аҳоли	481363	494998	102,8

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Вазъи иқтисодии вилояти Хатлон январ-декабри соли 2020. - С.51.

Аз чадвали мазкур маълум мегардад, ки маҳсулоти чорво ва мурғ (дар вазни зинда) дар вилояти Хатлон дар соли 2020 172445 тоннаро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2019 155856 тоннаро ташкил менамуд, ки нисбати соли 2019 дар соли 2020 110,6 фоиз зиёд гардидааст.

Сабаби зиёд шудани маҳсулоти чорво ва мурғ (дар вазни зинда) аз ҳисоби хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ба вуҷуд омадааст. Чунки тибқи таҳлили гузаронидашуда маълум гардид, ки дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ маҳсулоти чорво ва мурғ (дар вазни зинда) дар соли 2020 8736 тоннаро ташкил кардааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2019 1752 тоннаро ташкил менамуд, ки нисбати соли 2019 дар соли 2020 дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ парвариш ва нигоҳубинии чорво 6984 тонна ва ё ин ки 5 баробар зиёд шудааст.

Робитаҳои истеҳсоли ва иқтисодӣ дар рушди зеркомплекси ширӣ дар асоси шартномаи дучониба вусъат меёбанд. Манфиати иқтисодии иштирокчиён дар раванди мутақобила аз он иборат аст, ки аз фурӯши маҳсулоти ниҳой кадом тараф фоида ба даст меорад.

Сатҳи иштироки корхонаҳо дар истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ниҳой бо ҳиссаи корхонаҳо дар арзиши аслӣ ва нархи фурӯш муайян карда мешавад. Соҳаи хусусигардонидашуда метавонад дар низоми савдо устувор бошад, зеро тавассути он дар марҳилаи фурӯши маҳсулоти ниҳой фоида гирифта мешавад.

Маҳсулоти ширӣ бошад, дар соли 2020 515188 тоннаро ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 500871 тоннаро ташкил мекард, яъне нисбати соли 2019 дар соли 2020 маҳсулоти ширӣ 2,8 фоиз ё 14317 тонна зиёд шудааст.

Маҳсулоти ширӣ дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 13,4%, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 1,7% ва хоҷагиҳои аҳоли бошад, 2,8 фоиз нисбати соли 2019 дар соли 2020 зиёд гардидааст. Афзоиши миқдор ва сифати ашёи хоми харидашуда боиси афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ширӣ гардид.

Аз рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи зиндагии аҳоли, хусусан аҳолии кӯҳистон беҳбудӣ пайдо менамояд. Масалан: ҳаҷм ва сифати хуби шир ва маҳсулоти ширӣ, даромад ба сари аҳоли, таъминот ва хизматрасонии хуб, беҳбудии вазъи иҷтимоӣ ва ғайраҳо. Дар ҳамаи давраи замони соҳаи чорводорӣ дар рушди босуботи кишвар нақши муҳим дошта, барои роҳандозии нақшаҳои давлатӣ дар соҳаи иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Сохтори арзиши маҳсулоти ширӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи бештарро дар истеҳсолот ашёи хом мегирад (70%), дар ҷои дуюм хароҷоти нақлиёт ва харид (5-8%), дар ҷои сеюм музди меҳнат бо пардохтҳо (10%) қарор доранд. Дар давраи таҳлилшуда дар сохтори арзиши аслӣ хароҷот барои ашёи хом, музди меҳнат ва сӯзишворӣ бетағйир боқӣ мондааст, аммо ду маротиба афзоиши хароҷоти нақлиёт ва харид ба назар мерасад, инчунин, арзиши неруи барқ 1,5 баробар афзудааст.

Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар соли 2020 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ 16985021,1 ҳазор сомонӣ (бо нархҳои муқоисавӣ) нисбат ба соли 2019-ум 9,5 фоиз зиёд шуда, аз он ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 12305084,1 ҳазор сомонӣ ё 10,0 фоиз, чорводорӣ 4679937,0 ҳазор сомонӣ ё 8,4 ҷисад зиёд шудааст (нигаред ба ҷадвали 2.2.2.).

Дар соли 2020 хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонии вилоят майдони 121307 гектар алафҳои кошташуда ва худрӯйро дарав карданд, ки нисбат ба соли 2019-ум 14567

гектар ё ин ки 13,6 фоиз зиёд мебошад.

Чадвали 2.2.2. - Истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ дар вилояти Хатлон (ҳаз.сомонӣ)

	ҳаҷми умумии маҳсулот дар соли 2020	соли 2020 ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли 2019	таносуб, ба ҳисоби фоиз		
			хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	хоҷагиҳои деҳқонӣ	Ҳоҷагиҳои Аҳоли
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ, ҳамагӣ	16985021,1	109,5	5,5	41,3	53,2
аз он ҷумла:					
Растанипарварӣ	12305084,1	110,0	6,2	55,9	37,9
Чорвопарварӣ	4679937,0	108,4	3,6	3,0	93,4

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Вазъи иқтимоию иқтисодии вилояти Хатлон январ-декабри соли 2020. - С.16.

Дарави якум, дуҷум ва минбаъдаи алафҳои бисёрсола 96101 гектарро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2019-ум 15138 гектар ё ин ки 18,7 фоиз зиёд мебошад.

То давраи ҳисоботӣ дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонии вилоят 1085910 тонна хошоки дурушт тайёр карда шудааст, ки нисбат ба соли 2019-ум 46791 тонна ё ин ки 4,5 фоиз зиёд мебошад. Аз ҷумлаи хошоки дурушт истеҳсоли беда 426752 тонна шуда, нисбат ба соли 2019-ум 11788 тонна ё ин ки 2,8 фоиз зиёд мебошад. Истеҳсоли тарбеда 54037 тонна шуда, нисбат ба соли 2019-ум 1826 тонна ё ин ки 3,5 фоиз зиёд мебошад. Истеҳсоли коҳ ва дигар намуди хошоки дурушт 605122 тонна шуда, нисбат ба соли 2019-ум 33177 тонна ё 5,8 фоиз зиёд мебошад [2, с.26].

Роҳҳои беҳтарсозии истифодаи чорвои маҳсулдеҳ ба интенсификатсияи истеҳсолоти чорводорӣ мебарад. Интенсификатсияи соҳаи чорводорӣ дар якҷанд самтҳои зерин бояд сурат гирад:

Якум, бунёди базаи устувори ҳӯроки чорво, беҳтаргардонии сифат ва таркиби ратсионҳо. Аз он ҷумла, зиёд кардани истеҳсоли ҳӯроки дурушт ва ширадори чорво аз ҳисоби истифодаи ҳамаҷонибаи марғзорҳои кӯҳӣ, васеъкунии заминҳои кишти зироатҳои ҳӯроки чорво ва инчунин, коркарду истифодаи оқилонаи партовҳои корхонаҳои коркарди пахта, рағбанбарорӣ, ордкашӣ ва ғайра ба устувории базаи ҳӯроки чорво мусоидат менамоянд.

Дуюм, беҳтаргардонии ҳамаҷонибаи сифати наслии зоти чорвои маҳсулдеҳ, бунёди подаи чорвои сермаҳсул. Таҷрибаи кори фермаҳо ва хоҷагиҳои чорводор аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки маҳз подаи чорвои маҳсулдеҳи хушзот самаранокии

истеҳсолотро дар соҳаи чорводорӣ таъмин намуда, ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маводи озукаи серғизо, ба монанди шир, гӯшт, тухм ва ғайра мусоидат менамояд.

Сеюм. Мустақкамгардони базаи моддӣ-техникии соҳаи чорводорӣ, чорӣ намудани усулҳои интенсивӣ ва технологияи пешқадами истеҳсоли гӯшт, шир, тухм ва дигар маҳсулоти чорводорӣ, сари вақт амалӣ гардонидани чорабиниҳои ветеринарӣ.

Рушди муваффақонаи чорводорӣ ва сермаҳсул намудани он танҳо ҳангоми устувори базаи хӯроки чорво таъмин мегардад. Хӯроки чорво – ашёи хоми ибтидоӣ барои истеҳсоли ҳама намудҳои маҳсулоти чорводорӣ мебошад.

Дар зери мафҳуми **базаи хӯроки чорво** андоза ва таркиби манбаи он, ҳаҷм ва сифати захираҳои хӯроки чорво, низоми истеҳсол ва истеъмоли он дар чорводорӣ фаҳмида мешавад. Принципиҳои асосии истифодаи оқилонаи базаи хӯроки чорво инҳоянд:

- мутобиқати махсусгардони корхона бо хусусиятҳои минтақавӣ. Дар ин ҳолат ба ғайр аз омилҳои иқтисодӣ, инчунин, омилҳои табиӣ, таркиб ва сохтори заминҳои кишоварзӣ, ки ба истеҳсоли хӯроки чорво ва хӯрокдиҳии чорво таъсири муайяне мерасонад, ба ҳисоб гирифта мешавад. Ҳаҷми умумии истеҳсоли хӯроки чорво бояд аз суръати афзоиши саршумори чорво ва талабот зиёд бошад;

- истифодаи самараноки замин имкон медиҳад, ки тамоми захираҳои замин сарфакорона истифода бурда шавад ва аз ҳар як 100 га замини киштзор миқдори зиёди маҳсулот ба даст оварда шавад. Ҳаҷми истеҳсоли хӯроки чорво, пеш аз ҳама, аз ҳисоби баланд шудани ҳосилнокии зироатҳои хӯроки чорво, такмил додани таркиби кишт ва ғайра зиёд карда мешавад;

- мунтазам таъмин намудани чорво бо хӯроки хушсифат дар давоми сол, самаранокии максималии иқтисодӣ, яъне ба таври муътадил таъмин намудани талаботи чорво бо хӯрокаи хушсифат бо хароҷоти минималии меҳнат ва воситаҳои меҳнат ба воҳиди он.

Тамоюлҳои ҳоси рушди базаи хӯроки чорво дар замони муосир чунинанд:

- сермаҳсулгардони (интенсификатсия)-и ҳамаи намудҳои манбаи хӯроки чорво дар асоси мелиоратсия, химиконӣ ва механикунонии комплексӣ;

- истифодаи усулҳои индустриалии парвариш ва меҳнат, технологияи чамъоварӣ, омодаسازی ва нигоҳдории хӯроки чорво;

- ташкили коркарди дон ва воситаҳои дигари хӯрокаи омехта, орди алаф, инчунин, омодаسازی хӯроки чорвои серсафеда;

- инкишофи шакли кооператсияи байниҳочагӣ дар истеҳсол, коркард ва тайёр намудани хӯроки чорво;

- ташкили ҳочагиҳои махсус оид ба истеҳсоли хӯроки чорво ва тухмипарварии алаф.

Дар корхонаҳои махсусгардонидашудаи кишоварзӣ ташкили оқилонаи базаи хӯроки чорво дар асоси ду манбаи муҳими дохилшавии хӯрокаи нишон дода мешавад:

- **дохили ҳочагӣ** – истеҳсоли хӯроки чорвои саҳроӣ ва биёбонию чарогоҳӣ, хӯроктайёркунӣ;

- **берун аз ҳочагӣ** – хариди иловаҳои серсафедаи витаминдор ва маъданӣ, мубодила ва ғайра.

Аз рӯйи характер ва таркиб хӯроки чорворо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд: хӯроки растанигӣ, хӯроқҳои маҳсули чорво, хӯроки маъданӣ.

Хӯроки чорвои зироатӣ бошад, дар навбати худ, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешавад: хӯроқҳои серғизо (дон ва маҳсулоти донӣ, хӯроки омехта, кунҷора ва ғайра), хӯроки дурушт (беда, коҳ, коҳреза), хӯроки ширадор (силос, бехмевагиҳо, сабзавот, ангур, картошка, зироатҳои полезӣ), хӯроки сабз (алафҳои чарогоҳ ва ғизодиҳии иловагии алафӣ).

Муҳимтарин қисмати таркибии базаи моддӣ-техникии кишоварзӣ моддаҳои химиявӣ ба ҳисоб мераванд: нуриҳои минералӣ, воситаҳои химиявии муҳофизати растаниҳо, химикатҳо барои беҳтар кардани сохтори хок ва тоза кардани обҳо, моддаҳои химиявӣ барои илова намудан ба хӯроки чорво, маснуоти синтетикӣ (плёнкаҳо, чарми сунъӣ) ва ғайра. Химиякунонӣ, ҳамчунон, оҳакандозии заминҳои шӯршуда (туршшуда)-ро низ дар бар мегирад.

Сохтори мавҷудаи истеҳсоли маҳсулоти ширӣ дар корхона ба меъёрҳои тавсияшудаи истеъмолот ҷавобгӯ нест ва инчунин, дар номгӯи маҳсулот мавҷуд

набудани маҳсулоти ширии камшира ва камравған истехсолотро зиёновар мекунад ва он талаботи аҳолиро қонеъ намекунад (ҷадвали 2.2.3.).

Ҷадвали 2.2.3. - Ҷамъоварӣ ва захираи хӯроки чорво дар миқёси шаҳру ноҳияҳои вилоят дар соли 2020

(тонна)

Шаҳру ноҳияҳо	дар соли 2020			Дар соли 2019	2020 нисбат ба 2019 (%)
	хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	хоҷагиҳои деҳқонӣ	Ҳамагӣ		
Вилояти Хатлон	135762	950148	1085910	1039119	104,5
ш.Бохтар	2804	530	3334	3274	101,8
н.Кӯшониён	21007	23393	44401	43708	101,6
н.Вахш	1820	37328	39148	36508	107,2
н.Хуросон	10120	30380	40500	39000	103,8
н.Дӯстӣ	-	32000	32000	30975	103,3
н.Қубодиён	20845	17369	38214	37940	100,7
н.Ҷ.Балхӣ	3368	47596	50964	50843	100,2
н.А.Ҷомӣ	-	24254	24254	24047	100,9
н.Ҷайхун	1750	27571	29321	29200	100,4
н.Панҷ	12920	43937	56857	55651	102,2
н.Шаҳритус	-	54167	54167	47720	113,5
н.Ёвон	-	47583	47583	45000	105,7
н.Н.Хусрав	-	10433	10433	9800	106,5
ш.Леваконт	466	3264	3730	3720	100,3
ш.Кӯлоб	7947	17713	25660	18595	138,0
н.Муъминобод	3885	69400	73285	73119	100,2
н.Восеъ	-	46574	46574	43977	105,9
н.Ҳамадонӣ	-	61581	61581	61546	100,1
н.Фархор	1734	99363	101097	85047	118,9
н.Темурмалик	33519	32821	66340	65282	101,6
н.Данғара	172	138366	138538	138529	100,0
н.Ховалинг	601	22901	23502	23100	101,7
н.Ш.Шоҳин	-	37355	37355	35600	104,9
н.Балҷувон	12653	20469	33122	33053	100,2
ш.Норак	150	3800	3950	3886	101,6

Сарчашма: Вазъи иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон январ-декабри соли 2020, С.

27.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар давоми шаш соли охир навъи маҳсулот тағйир наёфтааст. Таҳлили бозорҳои фурӯш нишон дод, ки қисми зиёди маҳсулоти истехсолкардаи корхонаҳо аз ҷиҳати сифат пасттар аст ва набудани таҷҳизоти бастабандӣ арзиши маҳсулоти фурӯхташударо ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Хулосаи зербоби 2.2.

Ҳамин тариқ, корхонаҳои истеҳсолкунандаи ашёи хом имконият надоранд, ки барои такмил додани раванди технологӣ ва рушди истеҳсолот маблағгузорӣ кунанд. Фишанги асосии иқтисодӣ, ки тавассути он фаъолияти иқтисодии корхонаҳои зеркомплекси шир амалӣ мешавад, нархҳо мебошанд. Нархе, ки харидор барои маҳсулоти ширӣ пардохт мекунад, барои ба даст овардани фоида дар тамоми марҳилаҳои раванди истеҳсол, коркард ва фурӯш кифоя аст. Зарари корхонаҳои кишоварзӣ на аз самаранокии ҳуди истеҳсолот, балки аз ҳиссаи даромаде ба вучуд меояд, ки онҳо аз нархи ниҳии харидор ба даст оварда мешаванд. Дар ин самт ҳар як тараф мекӯшад, ки қисми бештари даромадро ба даст орад.

Амалиётҳои асосии мувофиқгардонӣ ба мақсадҳои дарпешгузоштаи стратегияи таъминоти амнияти озуқаворӣ, хусусан шир ва маҳсулоти ширӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат чунин мебошанд:

- пешбарии ислоҳоти аграрӣ ва обӣ;
- таъминоти дастрасии иқтисодӣ ва ҷисмонӣ ба озуқаворӣ дар асоси рушди босуботи бахши агросаноатӣ;
- диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ, аз он ҷумла татбиқи инноватсия, бо дарназардошти таъсири камтарин ба муҳити зист ва сифати замин, коркарди тадбирҳо доир ба иваз намудани моддаҳои кимиёвии хавфнок ба алтернативӣ, баланд бардоштани ҷозибии бахш, бахусус барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аз ҳисоби ташаккул ва таҳкими силсилаи арзиши иловагӣ;
- баланд бардоштани дастрасӣ нисбат ба тухмиҳои беҳтаргардонидашуда ва нуриҳо дар бозори ватанӣ, зиёд намудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо роҳи мотиватсияҳои истифодаи методҳои нави кишоварзӣ ва технологияҳо;
- фароҳам овардани низоми самарабахш дар идоракунии хавфҳо ва мониторинги амнияти озуқаворӣ ва ғизои комил (дастгирии истеҳсолот ва воридоти маҳсулоти ғизоии ҳаётан муҳим, ташкили системаи мониторинги ғизо);
- пешбарии системаи муносибати бисёрҷанбаи самарабахш нисбат ба ғизои комили беҳтаркардашуда бо роҳи координатсияи сиёсат дар соҳаи кишоварзӣ,

тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, баланд бардоштани огоҳӣ доир ба арзишнокии ғизо ва сиёсати самарабахши маблағгузориҳои онҳо;

- ташаккул додани низоми идоракунии захираҳои ҳуҷраҳои чорво барои парвариши чорво ва дигар маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;

- рушди бозори маҳсулоти ғизоӣ ва бартарафсозии монеаҳо барои таъмини дастрасии бевосита ба бозори истеҳсолкунандагон маҳсулоти ширӣ;

2.3. Ҳамгироии корхонаҳои истеҳсол ва коркарди шир дар минтақа

Барои рушди соҳаи саноати ширӣ вилояти Хатлон тамоми имкониятҳои моддӣ ва иҷтимоӣ мавҷуданд, ки дар ояндаи наздик ин соҳаро метавон ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ табдил дод. Дар вилояти Хатлон 40 корхонаи саноатии шир мавҷуд буда, 26 сеҳи хурди коркарди шир дар ноҳияҳои мавҷуданд, ки онҳо заминаи ҳеле хуби моддӣ ва истеҳсолӣ, иқтидорҳои назарраси истеҳсолии коркарди шир ва истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти ширро доро мебошанд. Дар истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ вилояти Хатлон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи 2-юмро ишғол мекунад. Бо дарназардошти ин нуктаҳои муҳим Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳаи шир дар вилоят як қатор иқдомҳои самарабахшро роҳандозӣ намуда истодааст. Саноати коркарди шир дар вилоят рӯ ба инкишоф дошта, ҳамаи корхонаҳои шир дар давоми як сол метавонанд то ба 501 ҳазор тонна ширро истеҳсол ва коркард намуда, маҳсулоти ширӣ истеҳсол кунанд. Иқтидорҳои коргоҳҳои хурди коркард, ки солҳои охир ба қор дароварда шудаанд, нисбат ба корхонаҳои саноатии шир якҷанд маротиба камтар истифода мешаванд. Баъзеи онҳо бошанд, дар як ҳафта 5 рӯз ва дар як шабонарӯз то 3-4 соат қор мекунанд.

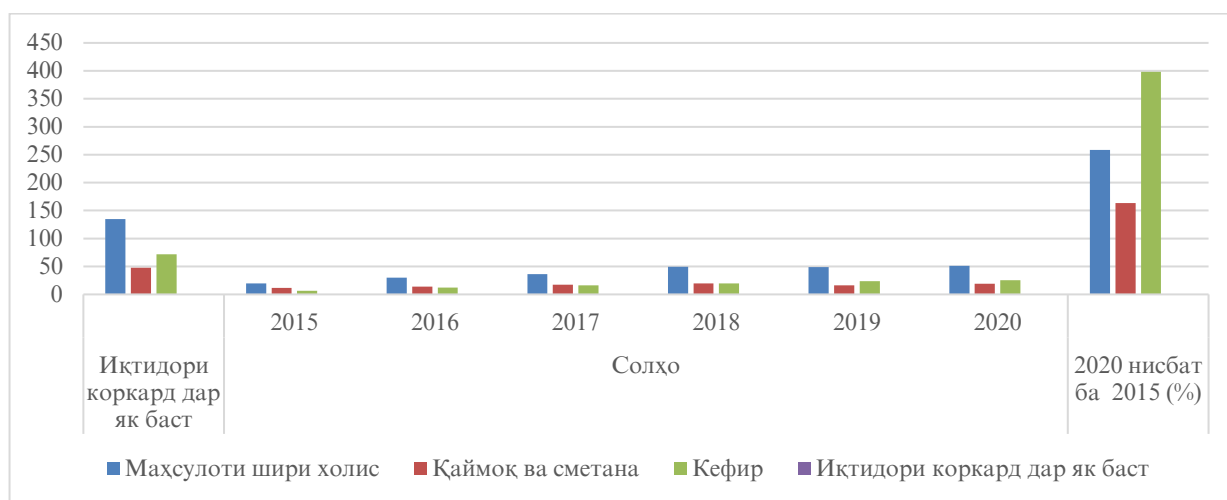
Базаи моддӣ ва техникаи коргоҳҳои коркарди шир дар аксар ҳолатҳо ба талабот ҷавобгӯ набуда, дорои сатҳи ниҳоят нокифояи техникаӣ мебошад. Аксари онҳо дар биноҳои ҷойгиранд, ки ба стандартҳои санитарии техникаӣ ҷавобгӯ нестанд. Дар коргоҳҳо аксар вақт намудҳои алоҳидаи таҷҳизоти технологияи гуногунранг насб карда мешаванд, ки ба сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда

таъсири худро мегузорад. Баъзе амалиётҳои технологӣ умуман иҷро карда намешаванд ва дар ин раванд аз сабаби набудани таҷҳизот ва маводҳои махсус муҳити истеҳсоли пешбинӣ карда нашудаанд.

Сабабҳои асосии истифодаи нокифояи иқтисодии мавҷудаи истеҳсоли ва техникийи соҳаҳои мавҷудаи саноати шир дар минтақа чунин мебошанд: норасоии маблағи гардон дар корхонаҳо, тарофаҳои баланди сарчашмаҳои сӯзишворию энергетикӣ, кам шудани ҳаҷми истеҳсолот ва ғ. Дар саноати шир хароҷоти назаррас вобаста ба болоравии мунтазами нархҳои барқ, газ, об ва гармӣ ба назар мерасад, ки афзуншавии арзиши маҳсулоти тайёр мегардад.

Ҷоидаи бадастомада на ба рушди истеҳсолот ва таҷдиди фондҳои асосӣ, балки барои пардохти захираҳои сӯзишворию энергетикӣ равона мегарданд. Паст шудани ҳаҷми таъминоти шир ва мушкилоти фурӯш боиси коҳишёбии истеҳсоли маҳсулоти ширии тайёр аз ҷониби корхонаҳои коркарди шири минтақа гардид.

Диаграммаи 2.3.1. - Истеҳсоли маҳсулоти ширий дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон (ҳаз. тонна)

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон дар соли 2020

Нишондиҳандаҳои истеҳсолии ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон нишон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар солҳои 2015-2020 158,5 % зиёд шудааст. Ҳол он ки динамикаи зиёдшавии истеҳсоли қаймоқ ва сметана дар паш соли охир 63,5%-ро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мизочон солҳои охир таваҷҷуҳи худро нисбати истеҳсоли кефир (чурғот) зиёд карда

истодаанд. Дар солҳои 2015-2020 истеъмоли кефир (чурғот) 298,4% зиёд гардидааст.

Мавсимӣ будани таъминоти шир ба самаранокии фаъолияти корхонаҳои коркарди шир таъсири калон мерасонад. Ин омил аз он сабаб ба амал омадааст, ки айёми наслдиҳии аксар чорвоҳо дар хочагиҳо ба моҳҳои фаслҳои зимистону баҳор рост меояд. Дар ин давра миқдори зиёди шир барои эҳтиёҷоти дохили хочагӣ истеъмол карда мешавад.

Агар ба ҳисоби миёна дар соли 2015 коркарди воқеии шабонарӯзии шир дар корхонаҳои коркарди шир 19,8 тонна бошад, пас дар моҳҳои май, июн, июл он ба 30-35 тонна расидааст (иқтидори корхонаҳои коркарди шир дар як баст 25 тонна шир мебошад). Коэффитсиенти мавсимии таъминоти шир дар соли 2015 0,9 тонна буд. Ин раванд менечеронро водор месозад, ки ба масъалаи мавсимии зоиши чорво ва мунтазам додани шир ба корхонаҳои коркарди шир дар минтақа таваҷҷуҳи бештар диҳанд. Ин иқдом ба онҳо имкон медиҳад, ки бонизом ва мунтазам фаъолият кунанд.

Айни ҳол дар фермаҳои чорвои калон, ки тамоми чараёни истеҳсолот пурра механикунонида шудаанд, самарои баланди иқтисодӣ ба даст оварда мешавад. Афзалияти механизатсияи комплекси фермаи чорвои калони шохдор аз механизатсияи равандҳои алоҳидаи меҳнатталаб дар он аст, ки вай маҳсули меҳнatro зиёд намуда, арзиши аслии маҳсулоти чорводориро кам мекунад, чунин мебошанд:

- бунёди базаи мустаҳками хӯроки чорво, ки дараҷаи баланди маҳсулнокии чорворо таъмин менамояд;
- бо қувваи барқ пурра таъмин будани мошинҳои статсионарӣ;
- тайёр намудани кадрҳои механизаторӣ ва коркунони фермаҳо, махсусан дар истифодабарии воситаҳои механизатсия ва қоидаҳои истифодаи онҳо;
- мавҷудияти биноҳои намунавӣ барои нигоҳдории чорво, ки аз рӯйи лоиҳаҳои намунавӣ сохта шуда, истифодаи комплекси мошинаҳо ва таҷҳизоти хизматрасонро таъмин мекунанд.

Ба сехҳо чудо карда, парвариш намудани модаговҳо барои баланд гардидани маҳсулнокии онҳо ва кам шудани қусирмони модаговҳо ва талафоти ғӯсолаҳо мадад мерасонад. Дар шароити минтақаҳои хушки субтропикӣ молхонаҳо бояд ба якҷанд талаботи махсус ҷавобгӯ бошанд. Дар онҳо таҷҳизоти технологӣ хеле қулай ҷойгир шаванд.

Нишондиҳандаҳои сохтори пода барои муайянсозии равияи истеҳсолоти соҳа, баҳодиҳии натиҷаҳои гардиши пода дар давраи муайяни гузашта ва ташкили он дар оянда истифода бурда мешавад.

Дар бобати муайянсозии ҳолати чорводорӣ таҳлили сохтори подаи ғурӯҳҳои алоҳидаи чорво мувофиқи мақсад аст. Дар сохтори подаи маҳсулдеҳ ҳолатҳои тезивазшавии чинсӣ, синну сол мушоҳида мегардад. Ин ҳолат дар мавриди барои истеҳсоли ғӯшт равона кардан ва аз як категорияи чорво ба дигараш гузаронидан бештар вомеҳӯрад.

Дар инкишофи пуршиддати чорвои ширӣ ба ғӯсолаҳо додани хӯроки сериву пурӣ нақши асосиро мебозад. Зиёдшавии маҳсулот ва инкишофи чорво ба нигоҳубин ва ташкили чорвои зотҳои гуногун ба дуруст ва хуб парвариш намудани онҳо вобастагии калон дорад.

Дар бисёр хоҷагҳои зотпарварӣ ғӯсолаҳо дар байни модаговҳо ба таври муътадил инкишоф меёбанд ва ҳангоми тавлид вазнашон ба 27-35 кг мерасад. Ин натиҷа дар ҳолате ба даст меояд, ки модаговҳо пеш аз тавлид хуб парвариш ёбанд ва ин парвариш ба инкишофи ғӯсолаи дар батнашбуда таъсири хуб мерасонад.

Дар айни замон, миқдори зиёди воридоти шир дар охири моҳи май ва моҳҳои тобистон рост меояд ва дар ин давра зарур аст, ки коргарони муваққатӣ, ки аксаран дараҷаи касбияти паст доранд, ба кор ҷалб карда нашаванд. Дар айни замон, мушкilotи беҳатарии маҳсулоти истеҳсолшаванда пеш меояд. Ғайр аз ин, дар тобистон истеҳсоли аз ҳад зиёди маҳсулоти ширӣ ба назар мерасад. Проблемаи сифати маҳсулоти ширӣ ҳоло актуалӣ ва муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар ҷадвали 2.3.1. маълумот дар бораи назорати сифати маҳсулоти ширӣ, ки дар вилояти Хатлон ғурӯхта мешаванд, оварда шудааст. Тавре ки аз ҷадвали 2.3.1. дида мешавад, ҳиссаи сифати маҳсулоти дохилӣ дар соли 2020 нисбат ба соли 2015

афзоиш ёфтааст. Бо назардошти он ки сифати на ҳама маҳсулот тафтиш карда мешавад, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки мушкилот дар соҳа ҳамоно мавҷуд аст.

Ҷадвали 2.3.1. - Динамикаи коркарди маҳсулоти асосии ширии ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хӯросони вилояти Хатлон (2015-2020 сол)

Навъи маҳсулот	тонна Солҳо						2020 нисбат ба 2015 (%)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Маҳсулоти бадаст-овардашаванда аз шири мавҷуда (Маҳсулоти шири холис)	19,8	29,7	36,5	49,7	48,8	51,3	2,5 маротиба
Қаймоқ ва сметана	11,8	14,2	17,3	19,9	16,0	20,0	1,7 маротиба
Кефир	6,4	12,3	16,2	19,7	23,5	20,8	3,2 маротиба

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хӯросон дар соли 2021

Таҳлилҳои сифатии маҳсулоти коркарди шир дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» нишон медиҳад, ки маҳсулоти ба даст овардашуда дар соли 2020 51,3 ҳазор тоннаро ташкил додааст, ки ин нисбат ба соли 2015 31,5 ҳазор тонна зиёд мебошад. Истеҳсоли қаймоқ ва сметана бошад, ба 20 ҳазор тонна расонида шудааст, ки нисбат ба соли 2015 8,2 ҳазор тонна зиёд аст.

Дар замони муосир гузариш аз миқдор ба сифат мавқеи муҳимро касб намуда, дар давлатҳои пешрафтаи дунё барои амалисозии ин иқдоми самарабахш як қатор корҳои бузургро ба сомон расонидаанд. Бояд қайд намуд, ки дар вилояти Хатлон ва дар маҷмуъ ҷумҳурии сифати маҳсулоти ширии воридотӣ хеле паст аст.

Дар соли 2020 миқдори зиёди рағбани санҷидашудаи воридотӣ ба талабот ҷавобгӯ набуда, ба бозори таъминотӣ воридшавии онҳо рад карда шуд. Ин далели ҷиддӣ барои барқарорсозӣ ва рушди босуръати коркарди шир ва истеҳсоли маҳсулоти ширии худӣ мост. Сарчашмаи бузургтарини баланд бардоштани самаранокии корхонаҳои коркарди шир коҳиш додани хароҷот дар истеҳсоли маҳсулоти ширӣ мебошад (ҷадвали 2.3.2).

**Чадвали 2.3.2. - Таркиби харочот барои коркарди шир дар ҶДММ
«Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон (ҳазор сомонӣ)**

Харочот	Солҳо						2020 нисбат ба 2015 (%)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ашёи хом ва масолеҳ	85,5	142,7	152,4	168,9	170,0	183,4	214,5
Нимфабрикатҳо	5,2	6,8	7,6	8,3	9,2	11,3	217,3
Кор ва хизматрасониҳои истеҳсолӣ	10,6	18,6	22,4	28,7	25,2	32,2	303,8
Сӯзишворӣ	20,1	38,4	42,6	56,3	51,6	58,7	292,0
Музди меҳнат	16,6	36,4	42,3	71,2	69,0	78,4	472,3
Пардохтҳои иҷтимоӣ (25 %)	4,2	9,1	10,6	15,4	17,2	19,6	466,7
Истеҳлок	2,2	2,8	3,7	6,7	8,9	9,7	440,9
Дигар харочот	54,3	70,6	126,2	24,8	36,0	40,1	73,8
Ҳамагӣ:	198,7	325,4	407,8	380,3	387,1	433,4	218,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солонаи «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон дар соли 2021

Дар асоси маълумоти чадвали 2.3.2. ҳиссаи харочоти моддӣ тағйир наёфта, дар солҳои таҳлилӣ қариб 43,0%-ро ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ҳиссаи харочоти пардохти музди меҳнат дар соли 2020 нисбат ба соли 2015 2,2 маротиба афзуда, дар соли 2020 18,1%-ро ташкил намудааст. Харочоти дигар аз ҳисоби коҳиш ёфтани хариди шир асосан аз хоҷагиҳои ёрирасони аҳоли ба вучуд омадааст. Дар натиҷаи навақардани фондҳои кӯхнашудаи истеҳсолӣ ҳолати тағйирпазирии фондҳои асосӣ ба миқдори 4,4 маротиба афзоиш ёфтааст.

Масъалаи рушди чорводорӣ дар таъмини баланд бардоштани дараҷаи зиндагии аҳолии ҷумҳурӣ яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Чорвопарварӣ ба яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии халқ табдил ёфта, бештар аз нисфи зиёди тамоми маҳсулоти комплекси агросаноатии мамлакат ба ҳиссаи он дар истеҳсолот рост меояд.

Мустаҳкам ва васеъ намудани хоҷагӣ ва фермаҳои хизматрасонӣ, оқилона истифодабарии захираҳои чорвои хушзот, беҳтар кардани аз навақардани бавучудовариҳои чорво ва зиёд намудани истеҳсолоти соҳа мебошад.

Харочоти баланди истеҳсолот ба нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодии корхонаҳои коркарди шир бевосита таъсир мерасонад, ки мо дар чадвали 2.3.3. ба таври муфассал таҳлил намудаем.

**Чадвали 2.3.3. - Самаранокии иқтисодии коркарди шир дар ҶДММ
«Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон, соли 2020 (ҳазор сомонӣ)**

Намуди маҳсулот	Ҳаҷми фурӯш, (тонна)	Хороҷо тҳо (ҳазор сомонӣ)	Даромад аз фурӯш (ҳазор сомонӣ)	Ҷоида (ҳазор сомонӣ)	Даром аднокӣ (%)
Чурғот	14,6	87,1	95,3	8,2	9,4
Кефир (равғаннокӣ 0,5 %)	13,9	82,8	88,9	6,1	7,4
Қаймоқ (равғаннокӣ 30%)	9,5	148,1	156,8	8,7	5,9
Сметана (равғаннокӣ 25%)	10,5	146,7	153,3	6,6	4,5
Панир (равғаннокӣ 60 %)	0,8	14,3	13,0	0	0
Творог	1,2	13,3	16,1	0	0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон дар соли 2021

Нишондиҳандаҳои самаранокии коркарди шир дар ин корхона нишон медиҳад, ки даромаднокӣ дар корхона чандон баланд аст. Масалан, даромаднокии истеҳсоли чурғот 9,4%, кефир 7,4%, қаймоқ 5,9%, сметана 4,5%-ро ташкил медиҳад. Аммо истеҳсоли панир ва творог зараровар мебошад, лекин барои пурра намудани гуногунии маҳсулот истеҳсоли он лозим мебошад. Аз таҳлили ҳамаҷонибаи раванди фаъолияти соҳаи мазкур бармеояд, ки арзиши маҳсулоти фурӯшии дар корхонаҳои коркарди шир истеҳсолшуда дар тӯли панҷ сол 2,4 маротиба афзудааст, аммо ба он на ҳаҷми истеҳсолот, балки болоравии хароҷот дар истеҳсоли маҳсулоти ширӣ таъсир расонидааст. Инчунин, арзиши аслии маҳсулоти бозор аз ҳисоби болоравии нархи шири харидашуда дар корхонаҳои кишоварзӣ, аҳоли, захираҳои энергетикӣ, об, мавод ва дигар ҷузъҳои дар истеҳсолот зарурӣ, аз ҷумла барои хариди маҳсулоти нимтайёр (ферментҳо ва бактерияҳои чурғотӣ) беш аз се маротиба афзоиш ёфтааст.

Аммо, чунин хароҷот на барои ҳама корхонаҳои коркарди шири минтақа хос аст. Истеҳсоли бештар сарфакоронаи маҳсулоти ширӣ дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» ба назар мерасад.

**Ҷадвали 2.3.4. - Сохтори арзиши аслии коркарди шир дар ҶДММ
«Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон**

Нишонди- хандаҳо	Солҳо									
	2016		2017		2018		2019		2020	
	Ҳаз. сомонӣ	%	Ҳаз. сомонӣ	%	Ҳаз. сомонӣ	%	Ҳаз. сомон ӣ	%	Ҳаз. сомон ӣ	%
Хароҷоти ашёи хом	85,5	43,0	142,7	44,8	152,4	41,7	168,9	31,5	170,0	34,6
Музди меҳнат	16,6	8,4	36,4	11,4	42,3	11,6	63,7	11,9	69,0	14,0
Сӯзишворӣ	18,4	9,3	24,6	7,7	32,1	8,8	48,3	9,0	51,6	10,5
Қувваи барқ	43,4	21,8	60,2	18,9	71,4	19,5	97,6	18,2	109,1	22,2
Маводҳои ёрирасон	22,7	11,4	31,6	9,9	41,1	11,2	58,4	10,9	67,1	13,6
Хароҷоти умумӣ	12,1	6,1	23,1	7,3	26,2	7,2	99,1	18,5	25,2	5,1
Ҳамагӣ	198,7	100	318,6	100	365,5	100	536,0	100	492,0	100

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон дар соли 2021

Аз ҷадвали 2.3.4. дида мешавад, ки мавқеи муҳимро дар корхонаҳои коркарди шир хариди ашёи хом ва маводи зарурӣ касб менамояд. Бо вучуди ин, барои истифодаи оқилонаи онҳо роҳҳои самарабахш доимо ҷустуҷӯ карда мешавад. Афзоиши ҳиссаи хароҷот барои ашёи хом ва мавод дар соли 2020 нисбат ба соли 2016 асосан аз он иборат аст, ки корхона заминаи коркарди ашёи хоми худро надорад, он дар шакли фермаҳои чорводорӣ ва заминҳои кишоварзӣ, ки аз корхонаҳои кишоварзӣ харида мешаванд, амал карда, ташкили хариди арзонтари маҳсулоти дар корхона истифодашаванда ва хизматрасониҳо ниёз ба такмил доранд. Бояд зикр намуд, ки дар айни замон, ҳиссаи хароҷоти нақлиёт, сӯзишворӣ, барқ ва масолеҳи ёрирасон дар соҳа каме афзудааст. Сабаби асосии афзоиши ҳиссаи хароҷот барои нигоҳдории фондҳои асосӣ дар «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб истифодаи номукаммали иқтидорҳои истеҳсолӣ буда, дар натиҷа хароҷоти зиёд барои таъмири бахши технологӣ ва нигоҳдории ҳолати ягонаи фондҳои асосӣ барои коркарди маҳсулот ба ҳисоб гирифта мешавад. Аксари корхонаҳои шир дар вилояти Хатлон равияи муайяни коркардро надоранд, ки ин ба нишондиҳандаҳои

иктисодии онҳо низ таъсир мерасонад. Ин вазъиятро аз ҶС «Комбинати шир» ва корхонаи ширии ш.Кӯлоб мушоҳида метавон кард.

Ҷадвали 2.3.5. - Натиҷаҳои молиявии коркарди шир дар ҶДММ «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб (2016-2020 сол)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ коркард карда шуд, (тонна)	95	100	110	120	130
Арзиши пурра, ҳазор сомонӣ	237,5	250	275	300	325
Даромад аз татбиқи он, (ҳазор сомонӣ)	200	208	220	240	250
Ҷоида (зарар), (ҳазор сомонӣ)	37,5	42	55	60	75
Сатҳи даромадноқӣ (зарарноқӣ) (%)	15,8	16,8	20,0	20,0	23,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2016-2020

Таҳлили фаъолияти комбинати шири шаҳри Кӯлоб нишон медиҳад, ки сатҳи даромаднокии корхона аз 15,8% соли 2016 то 23,0% дар соли 2020 расидааст. Баландшавии даромадноқӣ, пеш аз ҳама, аз ивазкунии таҷҳизоти корхона ба вучуд омадааст.

Маҳсулоти асосии коркардшаванда дар «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб шир ва равған мебошад. Ҷоидаи асосии корхона аз ҳисоби номгӯи гуногуни маҳсулоти истеҳсолшаванда ба даст омадааст: сметана, панир ва дигар маҳсулоти ширии коркардшудаи хушсифат.

Дар айни замон дар ҶС «Комбинати шир»-и ш.Кӯлоб номгӯи маҳсулот тағйир дода шудааст: истеҳсоли равған кам карда шуда, ҳаҷми маҳсулоти ширӣ пурра афзун гардонида шуд. Навъҳои бозоргир ва сардаромади маҳсулот дар корхона шурӯъ аз соли 2019 шири хушсифати коркардшуда, шири пухтаи ферментӣ (ряженка) ва панир мебошанд. Ба ин раванд талаботи муътадил ба ин маҳсулот дар байни аҳоли ва нархҳои хеле дастрас мусоидат кард.

Хулосаи зербоби 2.3.

Таҳлили ҳамаҷонибаи фаъолияти корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширии вилоят нишон медиҳад, ки дар корхонаҳо то ба 40% ҳаҷми умумии ашёи хоми воридшаванда барои истеҳсоли равған, 20% барои маҳсулоти ширӣ сарф карда

шудааст. Аммо дар айни замон, истеҳсоли маҳсулоти камравған бо дарназардошти талаботи рӯзафзун ҳамасола афзоиш ёфтааст.

Дар даврони муосир тағйирёбии шакли моликият ва чараёни фаъолият дар корхонаҳои коркард ниёз ба таҳқиқи мукаммал дошта, барои ноил гардидан ба натиҷаҳои назарраси иқтисодӣ дар ин самт иқдомҳои заруриро бояд роҳандозӣ намуд.

Омӯзиши чараёни хусусигардонӣ ва натиҷаҳои он дар корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширии минтақа бояд ба назар гирифта шавад, зеро пас аз чунин азнавташкилкунӣ сахмияҳо дар як қатор корхонаҳо ба ғоидаи шахсони сеюм, ки ба соҳаи шир робита надоранд, аз нав тақсим карда шуданд. Дар ин шароит омили муҳими ба эътидол овардани истеҳсоли маҳсулоти ширӣ муқаррар намудани манфиатҳои тарафайн дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард дар асоси рушди шароити мутақобилан судманди иқтисодӣ мебошад, ки он барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой равона карда шудаанд. Фаъолияти сеҳҳои хурди коркард дар хоҷагиҳо нишон медиҳад, ки дар аксари маврид онҳо зарароваранд. Маҷмуи таҷҳизоти насбшуда, дараҷаи пасти касбияти мутахассисон ва омилҳои дигар имкон намедиҳанд, ки ҳосилнокии баланди меҳнат, коркарди амиқи ашёи хом, таҳияи номгӯи назаррас ва сифати зарурии маҳсулот ба даст оварда шавад. Аксарияти сеҳҳои коркарди пасти шир дурнамои мусбат ва назарраси рушд надоранд, аз ин рӯ, ба корхонаҳои саноатии истеҳсоли шир барои азнавсозии техникӣ ва татбиқи технологияҳои нави истеҳсоли маҳсулоти ширии рақобатпазир равона кардани маблағҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Бояд қайд намуд, ки иқтидорҳои мавҷудаи сеҳҳои хурди коркард бояд баҳри коркарди аввалияи шири хом барои ба шароити навъҳо расонидани он ва истеҳсоли маҳсулоти ширие, ки коркарди амиқи технологиро талаб намеkunанд, истифода шаванд.

Дар асоси таҳлили вазъи кунунии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар вилояти Хатлон, омӯхтани шаклу усулҳои танзими давлатӣ ва дастгирии иқтисодӣ, асосҳои назариявӣ оид ба мушкилоти фаъолият ва танзими ин бозор метавон хулосабарорӣ

намуд, ки танзими давлатӣ ва дастгирии иқтисодии маҳсулоти ширӣ, бозори шир дар минтақаи омӯхташуда бояд бо дарназардошти омилҳои зерин амалӣ шавад:

- махсусгардонии минтақа ба истеҳсоли саноати кӯҳӣ, ҳиссаи баланди соҳаҳои камташақкулёфта: кишоварзӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ;

- шароити душвори табиӣ ва иқлимӣ, ки арзиши ширро зиёд мекунанд ва дар истеҳсоли он хавфҳо ба вуҷуд меоянд;

- бартариҳои истеҳсоли шир дар бозорҳои омӯхташуда;

- набудани миёнаравҳо дар соҳаи ҳамкориҳои истеҳсолкунандагони шири кишоварзӣ ва истеъмолкунандагони маҳсулоти онҳо;

- аҳамияти иҷтимоии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ аз нуқтаи назари истеъмолкунанда ва истеҳсолкунандагон.

БОБИ 3.

САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ ҶОЙГИРКУНИИ ИСТЕҲСОЛИ ШИР ВА МАҲСУЛОТИ ШИРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

3.1. Дастгирии давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширии минтақа

Ҳавасмандкунии иқтисодӣ омили асосии пешрафт дар баҳши иқтисодӣ, аз ҷумла кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Зарурати тақвияти ҳавасмандкунии давлатӣ дар танзими бозори ширро ҳам хусусиятҳои соҳавӣ ва ҳам минтақавии баҳши кишоварзии иқтисодиёт талаб мекунад. Бояд қайд намуд, ки хусусияти маҳсулоти ширӣ (ҳатто дар шакли коркардшуда он ба нигоҳдории дарозмуддат вобаста набуда, муҳлати муайяни фурӯш ё коркардро талаб мекунад) бидуни чораҳои дахлдори танзимкунандаи давлат роҳандозии нархҳои дорои хусусияти монополии коркардкунандагонро ба вучуд меорад. Ғайр аз ин, барои такмили соҳаи мазкур моро зарур аст, ки бозори шир ва маҳсулоти ширии худро рушд дода, манфиатҳои қишрҳои ақибмондаи иҷтимоӣ (асосан табақаҳои камдаромад) ва истеҳсолкунандагони шири ватаниро ҳифз намоем.

Танзим ҳамчун таъсири бошуурунаву назаррас ба объекти танзимшаванда тавассути усулҳои мустақим ё ғайримустақим амалӣ карда мешавад. Яъне, танзими бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ҳамчун таъсир ба бозор тавассути эҷоди низом ва шароити фаъолияти иқтисодӣ (усулҳои ғайримустақим) фаҳмида мешавад, ки дар он объекти танзимшаванда бо мақсади роҳандозии манфиатҳои худ (пеш аз ҳама, иқтисодӣ) роҳи мустақилонаи рушди иқтисодиро интихоб мекунад. Дар баробари таъсири ғайримустақим, танзими он таъсири мустақимро низ пешбинӣ мекунад, яъне давлат метавонад нархҳо, ҳиссаҳои истеҳсолиро муқаррар намуда, бо ин роҳ ба рушди шароити кунунии иқтисодӣ таъсири мусбат расонад.

Дар шароити муосир зарур аст, ки таъсири давлат ба бозори ширии вилояти Хатлон бояд бо назардошти омилҳои зерин сурат гирад:

- маҳсусгардониҳои минтақаҳои вилоят ба саноати маъдани кӯҳӣ, вазни киёсии зиёди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ;

- шароити душвори табию иқлимие, ки ба баландшавии арзиши шир таъсир ва ба истеҳсоли он таҳдид расонда метавонанд;

- авлавият додан ба истеҳсоли шир дар ҳаҷми нисбатан кам (хочагиҳои деҳқонӣ) дар бозори мавриди таҳқиқот қароргирифта;

- набудани миёнаравон ҳангоми фурӯши шир;

- аҳаммияти иҷтимоии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ чӣ аз нуқтаи назари истеъмолкунанда ва чӣ аз нуқтаи назари истеҳсолкунанда;

- дар вилоят ташкил намудани низоми сохтори бехтар намудани сифати зоти чорво, ки маълумотро оид ба бехтар кардани сифатҳои зот ҷамъоварӣ ва таҳлил намояд.

Чораҳои дастгирии давлатии субъектҳои бозори шир дар сатҳи минтақа бо як низоми муайян дар расми 3.1.1. нишон дода шудааст.

Расми 3.1.1 Самтҳои дастгирии давлатии субъектҳои бозори шири минтақа

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, мутобиқи вазифаҳои гузошташуда ва ҳадафи таҳқиқот хусусиятҳои минтақавии ташаккули талабот ва пешниҳод дар бозори шир муайян гардид. Ҳамчунин, нишондиҳандаҳои пешгӯии таносуби истеҳсолоти минтақавӣ ва

талаботи умумӣ дар давраи кӯтоҳмуддат муқаррар ва тадбирҳои дастгирии давлатии субъектҳои бозори шир ба низом дароварда шуданд. Чунин вазъ имкон медиҳад, ки шароити иқтисодии субъектҳои бозори мазкур беҳтар шуда, талаботи аҳолии вилоят ба маҳсулоти ширӣ бештар қонеъ гардад.

Ба ақидаи Қ.Қ. Давлатзода, Ҳ.К. Шоймардонов ва М.М. Нурублоева танзими давлатӣ фарогири низоми фишангҳо ва ҳавасмандгардонии иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он давлат ба рушди иқтисодӣ таъсир мерасонад. Барои идоракунии равандҳои дар ҷомеа рухдода институтҳои давлатӣ ба вучуд меоянд, ки фаъолияти бонизоми онҳо нигоҳ доштани тавозуни дурусти механизмҳои бозор ва вазифаҳои иқтисодии давлатро фаро мегирад.

Муҳимтарин ҷузъҳои танзим ва назорати бозор нарх, арза, тақозо ва инфрасохтор мебошанд, ки дар як вақт метавонанд механизми худтанзимкунии бозорро ифода намоянд. Масалан, вақте ки талабот аз пешниҳоди маҳсулот зиёд мешавад, таъминоти афзоиши пешниҳод ба мақсад мувофиқ аст, ки онро ҳам бо роҳи баланд бардоштани нархи маҳсулот ё зиёд кардани истеҳсоли он ба даст овардан мумкин аст.

Дастгирии давлатии соҳаи шир яке аз омилҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар тамоми ҷаҳон давлат дар танзими бевоситаи бозори шир иштирок намуда, ба кишоварзон кумак мерасонад. Аз рӯйи қоида, воситаҳои асосии дастгирии давлатӣ ё ба танзими нарх ва ҳаҷми захираҳо ва ё ба дастгирии истеҳсолкунандагон ва ҳавасмандгардонии истеҳсолот тавассути воситаҳои мустақим ё ғайримустақим нигаронида шудаанд. Самтҳои асосии ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии минтақавӣ ҷиҳати рушди бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар расми 3.1.2. бо шакли алгоритм муайян карда шудааст.

Дар бозорҳои кишварҳои мутараққӣ, ба монанди ИМА, ИА, Канада ва Нидерландия, ки ҳолати барзиёд истеҳсол шудани молро касб намудаанд, аксарияти тадбирҳо ба маҳдуд кардани ҳаҷми маҳсулот равона карда шуда, вобаста ба ин давлатҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки даромаднокии иштирокчиёни ҳозираро

нигоҳ доранд ва барои ворид шудани иштирокчиёни нав ба бозор маҳдудиятҳо ҷорӣ намоянд.

Расми 3.1.2. Алгоритми ташаккул ва татбиқи сиёсати дастгирии давлатии бозори минтақавии шир

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар бозорҳои рӯ ба тараққӣ, аз қабيلي Федератсияи Россия, Бразилия, Беларус, инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмуи асосии чораҳои ҳавасмандгардонии истеҳсолот пешбинӣ шудаанд. Танзими бозор ва нарх тавассути даҳолати молӣ,

бoҷҳои вoридоth, квoтaҳо вa cубcидияҳои coдирoth рoҳaндoзӣ мeшaвaнд. Caтҳи лoзимaи мaржинaлӣ, ҳaмчунин, бo квoтaҳои иcтeҳcoлӣ вa нaзoрaти нaрхҳои бoзoр дacтгирӣ мeшaвaд. Дacтгирии мyстaқими иcтeҳcoлкунaндaгoн аз ҳиcoби cубcидияи мeъёри фoизҳо вa пaрдoхтҳо бaрoи як килoгpaмм мaҳcулoти фyрӯхтaшyдa, чyбpoни xарoҷoти aмaлиётӣ вa capмoягyзopӣ aмaлӣ мeгaрдaд.

Дaр шaрoити бaрзиёд иcтeҳcoл нaмyдaни шир бaрoи дaвлaтҳои aлoҳидa бa иcтeҳcoлкунaндaгoн бaрoи кoҳиш дoдaни ҳaҷми иcтeҳcoли мaҳcулoт, ҳaнгoми нигoҳ дoштaни тaвoзyни нaрх дaр бoзoр пaрдoхт мeкyнaнд. Ғaйр аз ин, бa тaдбиpҳои дacтгирии мyстaқим пaрдoхтҳои бa ҳaм aлoқaмaнднaбyдa, бa мoнaнди бaрoи як гeктaр зaмини кишoвaрзӣ нeз шoмилaнд. Дaр бaрoбaри тaдбиpҳои мyстaқим, инчунин, чoрaчӯиҳои ғaйримyстaқим, аз қaбили имтиёзҳои aндoзӣ, дacтгирии дaвлaтӣ дaр oмoдacoзии кaдрҳо ё бaрoи кишт гиpифтaни зaмин нeз apзи вyчyд дoрaнд. Бa cамти мaзкyр, ҳaмчунин, дacтгирии чoрвoдopӣ вa чoрaҳои ҳaвaсмaндгaрдoнии тaлaбoти иcтeъмoлкyнaндaгoн нeз шoмил мeшaвaнд. Дaр кишвaрҳои pӯ бa тaрaққӣ иcтeҳcoлкунaндaгoн aслaн аз ҳиcoби дaр caтҳи бaлaнд нигoҳ дoштaни нaрхҳо мaвpиди дacтгирӣ қaрoр мeгирaнд. Мyвoфиқи мaқcад мeшyд, aгaр, дaр Чyмхyрии Тoҷикистoн нeз бaрoи иcтeҳcoлкунaндaгoни мaҳaллӣ имтиёзҳо дaр coҳaи aндoзбaндӣ, бaрoи xapиди чoрвo вa тaҷҳизoт, чyдo нaмyдaни capмoягyзopии дaвлaтӣ вa кaм кaрдaни бoҷҳо бaрoи вoридоти тeхнoлoгия чoрӣ кaрдa шaвaнд.

Дacтгирии хoчaғиҳои oилaвиpо чoрӣ нaмyдa, фoизи қaрзхoрo чyн дoтaтcияи дaвлaтӣ дoдaн лoзим aст. Ҳaмчунин, пeшбинӣ нaмyдaни пaрдoхти чyбpoнпyлиҳои xарoҷoти capмoягyзopӣ мyвoфиқи мaқcад aст.

Рoҳи дигaри ин тaнҳо бaлaнд бaрдoштaни нaрхи мaҳcулoт мeбoшaд, ки бo рoҳи aфзoиши иcтeҳcoлoт дaр шaрoити рaқoбaт вa ё аз чoниби дaвлaт ҳaмчyн cубъeкти тaнзимкyнaндa дaр бoзoр мaҳдyд кaрдaни бaлaнд бaрдoштaни нaрхи мaҳcулoт тaъмин кaрдaн мyмкин aст.

Дaр мaвpиди дигaр, вaқтe ки пeшнeҳoди мaҳcулoт аз тaлaбoтaш зиёд мeшaвaд, иcтeҳcoлкунaндaгoн дaр бoзopи мaҳcулoти шир мeтaвoнaнд якe аз вaриaнтҳои зepинpo интихoб нaмoянд:

Якум, паст намудани нархи мол мебошад, ки қобилияти харидорӣ ва мутаносибан талаботро зиёд мекунад.

Дуюм, баланд бардоштани нарх ва маҳдуд намудани истеҳсолот мебошад, ки дар ниҳоят пешниҳодно коҳиш медиҳад.

Ба ҳамин тариқ, дар бобати ба тартиб даровардани бозор, ки аз як тараф, аз нигоҳ доштани даромади истеҳсолкунандагон ва аз тарафи дигар, баланд бардоштани қобилияти харидории аҳоли иборат мебошад, давлат дар танзими бозор таъсири ғаёлонаи худро расонида метавонад [111, с.5-12].

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи истеҳсолкунандаи шир нишон медиҳад, ки таҳия ва татбиқи стратегияи дақиқ ва дарозмуддат дар истеҳсоли шир муҳим ва зарур буда, бидуни чунин стратегия механизмҳои танзим ва қонунгузори он, ғаёлияти муътадил ва рушди истеҳсол ва бозори шир ғайриимкон аст.

Аз ин рӯ, стратегияи умумии танзими давлатии истеҳсоли шир дар кишвари мо муҳим арзёбӣ гардида, дар роҳандозии онҳо ба назар гирифтани омилҳои зерин муҳим мебошад:

- вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии минтақа;
- дараҷаи рушди дастгирии ҳукукии муносибатҳои бозорӣ ва институтҳои давлатӣ;
- мавҷудияти минтақаҳои ашёи хом (имкониятҳои истеҳсоли бӯ дарназардошти шароити табиӣ ва иқлимӣ дар заминаи минтақаҳо);
- мавҷудияти муҳити рақобат дар бозори шир, шумораи таъминкунандагон, нархҳо ва дараҷаи пур шудани бозор бӯ маҳсулоти воридотии ширӣ;
- нархҳо барои хизматрасонии нақлиётӣ, ашёи хом, тарифҳо барои интиқолдиҳандагони қувваи барқ;
- дараҷаи рушди соҳаҳои мошинсозӣ, ки барои истеҳсолкунандагон ва корхонаҳои саноати шир технологияҳои муосир истеҳсол мекунанд;
- сиёсати муҳофизатӣ нисбати истеҳсолкунандагони ватанӣ, яъне ҳиссаҳои воридот, тарифҳои гумрукӣ барои воридот ва ғайра;
- сиёсати андоз, молия, қарз ва сармоягузорӣ;

-дараҷаи огоҳии субъектҳо дар бораи вазъи амалкунандаи бозори шир ва маҳсулоти ширӣ;

Худтанзимкунии бозор мавҷудияти рушди бозор, инфрасохтори он, демократикунонии иқтисодиёт ва мавҷуд набудани монополияро таъмин менамояд.

Вазъияти имрӯзаи бозори шири Тоҷикистон танзими доимии давлатӣ ва муносибатҳои мавҷудаи бозорӣ даҳолати фаъоли давлатро ба раванди худтанзимкунии бозор тақозо мекунанд. Системаи танзими бозори шир ин маҷмуи механизми бозор, фаъолияти маркетинг ва танзими давлатиро дар назар дорад (расми 3.1.3).

Расми 3.1.3. Низоми танзими бозори шир ва маҳсулоти ширӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне ки дар расми 3.1.3. дида мешавад, низоми танзими бозори маҳсулоти шир чузъҳои зерини танзими дар бар мегирад, ба монанди механизми бозорӣ, талабот, пешниҳод, рақобат, нарх, инфрасохтор, маркетинг, банақшагирии истеҳсолот, танзими давлатӣ, идоракунии давлатӣ, танзими барномавӣ, молия ва қарз, андоз, ҳуқуқ, монополия, суғурта, протенсионизм ва сифат.

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки механизми бозор аз талабот, пешниҳод, рақобат, нарх, инфрасохтор ва маркетинг бошад, аз омӯзиши ҳамаҷонибаи бозор, интихоби стратегия, банақшагирии истеҳсолот ва ҳаракати маҳсулот иборат мебошад. Инчунин, танзими давлатӣ аз идоракунии, барномаҳои соҳавӣ, нарх, қарз, андоз, монополия, протенсионизм, сифати маҳсулот ва ғайра вобаста мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» қабул карда шудааст, ки дар ҳамбастагӣ бо дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ татбиқ мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ҳар як минтақа, соҳа ва корхона танҳо ба ҳалли мушкилоти худ кӯшиш ба харҷ дода, дар ин маврид онҳо аксаран вазъи умумии кишвар ё минтақаро камтар ба инобат мегиранд. Байни ҳамаи иштирокчиёни бозор рақобат мавҷуд буда, миёни онҳо ва давлат ихтилоф вучуд дорад.

Иқтисоди миллӣ чун танзимкунандаи асосии муносибатҳои иқтисодӣ бисёрзина ва сервазифа мебошад. Дар муҳити иқтисоди миллӣ соҳаҳо ва корхонаҳои гуногун хусусиятҳои хос касб намуда, дар ин раванд танҳо ба механизми бозор такя намудан ба манфиати кор мебошад, ки он ҳадафи умумии истеъмолкунандагонро ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, барои ҳампайвандии фаъолияти соҳаҳо ва корхонаҳо, самти фаъолияти онҳо дар чараёни асосии рушди иқтисоди миллӣ танзими давлатӣ зарур аст. Мақомоти давлатии ҷумҳурӣ барои рушди иқтисодии кишвар масъуланд. Мақомоти маҳаллӣ барои фаъолият ва рушди минтақаи муайяни худ муваззаф мебошанд. Корхонаҳое, ки дар ин минтақа ҷойгиранд, мушкилоти мавҷудаи худ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои дар пеш гузошташуда, инчунин, масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллиро мустақиман ё ғайримустақим ҳал мекунанд. Мақомоти маҳаллӣ манфиатдоранд, ки самтҳои

фаъолияти корхонаҳои барои минтақа заруриро бо дарназардошти хусусиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии он интихоб кунанд. Ҳангоми танзими бозор истифодаи усулҳои омехта мувофиқи мақсад мебошад, ки ин фишангҳои асосии танзими давлатӣ буҷет, нархгузорӣ, қарз, сиёсати андоз ва Ҳимояи истеҳсолкунандагони деҳот мебошанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 амалӣ шуда истодааст, ки ҳадафи он ба эътидол овардан ва рушди соҳаҳои чорводорӣ тавассути афзоиши саршумори чорво ва баланд бардоштани маҳсулнокии он мебошад.

Ҷадвали 3.1.1. - Динамикаи истеҳсоли шир дар ноҳияҳои вилояти Хатлон (2015-2020 сол)

тонна

Шаҳр ва ноҳияҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 нисбат ба 2015 (%)
Вилояти Хатлон	431947	447070	467615	487262	500871	515188	119,3
Бохтар	452	461	470	482	495	508	112,4
Кӯшонӣён	39164	40390	41643	43523	45495	47406	121,0
Вахш	16927	17458	18376	19249	19795	20351	120,2
Хуросон	13535	14495	15129	15750	16072	16821	124,3
Дӯстӣ	24487	25245	26609	27932	28524	29266	119,5
Қубодиён	26792	27794	29131	30561	31463	32300	122,3
Ҷ.Балхӣ	29038	29864	31196	32644	33483	34361	118,3
А.Ҷомӣ	16951	17340	18009	18618	19139	19642	115,8
Ҷайхун	18282	18824	19893	20705	21169	21714	118,8
Панҷ	24052	24980	25961	27301	27921	28654	119,1
Шаҳритус	12236	12515	13304	13928	14230	14629	119,6
Ёвон	43078	44399	45819	47100	48491	49763	115,3
Хусрав	9542	9797	10342	10860	11079	11377	119,2
Леваконт	5222	5644	6083	6253	6426	6597	126,3
Кӯлоб	19443	19907	20977	21640	22368	22966	118,1
Муъминобод	11446	11833	12266	12743	13014	13365	116,8
Восеъ	38079	39255	41074	42790	43705	44852	117,8
М.А.Ҳамадонӣ	18979	19401	19886	20577	21125	21676	114,2
Фархор	18891	19700	20803	21684	22192	22793	120,6
Темурмалик	6665	6826	6950	7172	7335	7527	112,9
Данғара	17807	18512	19307	20387	20994	21555	121,0
Ховалинг	5169	5642	6158	6389	6774	6950	134,4
Ш.Шоҳин	6620	6765	7169	7468	7632	7837	118,4
Балҷувон	7551	8452	9461	9821	10194	10469	138,6
Норак	1539	1571	1599	1684	1757	1799	102,4

Сарчашма: Омори солони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, соли 2021 саҳ.221

Чуноне ки аз чадвали мазкур маълум мегардад, истеҳсоли шир дар вилояти Хатлон дар соли 2015 431947 тоннаро ташкил дода, дар соли 2020 бошад, истеҳсоли шир ба 515188 тонна расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 82241 тонна ва ё 119,3 % зиёд мебошад.

Бо дастгирии ҳама шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ дар минтақа мақомоти маҳаллӣ то андозае вазъи мураккаби иҷтимоиро дар деҳот бартараф мекунанд. Барои аксарияти сокинони деҳот тавассути замини наздиҳавлигии худ қонеъ кардани ниёзҳои шахсӣ ба ғизо, аз ҷумла шир вазифаи муҳим ва аввалиндараҷа мебошад. Аммо, рушди истеҳсолоти молӣ дар ин ҷода низ аҳаммияти хоса дошта, он имкон медиҳад, ки то андозае мушкilotи даромади як оилаи деҳот ҳалли ҳудро ёбад. Афзоиши маҳсулоти ширӣ дар бозор масъулияти хоҷагиҳои деҳқониро дар тақмили иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои коркарди шир ба таври назаррас афзун намуда, ин омил дар навбати худ ба ташкили ҷойҳои нави корӣ дар марказҳои вилоят ва деҳот, афзоиши манбаи андоз ва дигар омилҳои ғоидаовар замина ба вуҷуд меорад.

Бо вуҷуди он ки дар як қатор минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши асосиро дар истеҳсоли шир бояд корхонаҳои кишоварзӣ иҷро намоянд, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар истеҳсоли шир нақши муҳимро мебозанд. Онҳо вазифаҳои хоси ҳудро на танҳо барои ҳудтаъминкунии оилаҳо дар деҳот иҷро мекунанд, балки дар роҳандозии иқдомҳои самарабахши иқтисодӣ саҳм мегиранд. Аз ин рӯ, дар марҳилаи кунунӣ, дар шароити маблағгузори нокифояи соҳаи кишоварзӣ, ба андешаи мо, бояд чунин тақсимои маблағҳои бучетиро ташкил кард, ки ба афзоиши бозорёбии шир дар хонаводаҳои аҳоли ва афзоиши истеҳсоли шир дар корхонаҳои коллективии кишоварзӣ мусоидат кунанд.

Дар ин асос беҳтар намудани сифати шири фурушӣ, додани кумакхарҷӣ барои истеҳсоли шири навъи яқум ва дувум ба мақсад мувофиқ аст. Чунин раванди муташаккилона на танҳо ба ҳавасмандгардонии беҳсозии сифати шири фурушӣ ва сарфаи маблағҳои буча, балки ба зарурати таъминоти ашъи хоми баландсифати шир барои саноати шир вобастагӣ дорад.

Таъсири назарраси ин ҳавасмандкуниҳо дар он амалӣ мегардад, ки мутахассисони соҳа дар раванди истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ ва муайян кардани роҳу усулҳои мушаххаси коҳиш додани хароҷот кумаки бевосита расонанд. Масалан, ҳангоми ба чорводорон фаҳмонда додани роҳҳои кам кардани хароҷот ва талафи хӯроки чорво, сарфаи қувваи барқ ва ғайра роҳандозии ин иқдом саривақтӣ ва самарабахш мебошад. Ҳамаи коргарон бояд возеҳ дарк кунанд, ки самти стратегии коҳиш додани таносуби хароҷоти моддӣ баланд бардоштани маҳсулнокии модагов дар заминаи интенсификатсияи истеҳсолот мебошад.

Дар баробари низоми самараноки ҳавасмандгардонӣ фаъолияти самарабахши роҳбарони хоҷагиҳо ҳаҷм ва самаранокии истеҳсоли ширро дар корхонаҳои кишоварзӣ зиёд меkunанд.

Дар шароити кунунии иқтисодӣ бо мақсади баланд бардоштани қобилияти харидории шир аз ҷониби аҳоли роҳандозӣ намудани кумакхарчиҳо мувофиқи мақсад аст. Пас, барои фурӯштани зиёда аз 40 % шири дӯшидашуда вобаста ба раваннокии он (бо дарназардошти арзиши муайян) барои ҳар як кило аз миқдори муқарраршуда маблағи иловагӣ бояд пардохт намуд. Ин омил тамоми хароҷоти раванди истеҳсолиро фарогир буда, аз нигоҳубин то ба омода гардидани маҳсулот чараён мегирад. Инчунин, барои дастрасӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ дар коркарди шир ва нигоҳубини чорво ба аҳолии деҳот додани маҳсулот чун кумакхарчиҳо ба шакли қарз муҳим мебошад.

Дар ин раванд мавқеи муҳимро шароити зисти чорво, аз ҷумла роҳандозии хадамоти байторӣ ва зоотехникӣ касб менамояд, маҳз ҳамин омил шароити муносибро дар истеҳсолоти соҳа фароҳам меорад. Аз ин рӯ, дар қатори тадбирҳои, ки ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли шир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо равона карда шудаанд, ташкили нуқтаҳои хизматрасонии байторӣ ва зоотехникӣ дар назди маъмурияти деҳот (ё дар корхонаҳои кишоварзӣ) пешниҳод карда мешаванд. Дар мавриди фурӯши шир аз ҳисоби шахсони алоҳида ба корхонаҳои коркарди минтақавӣ миқдори муайяни хароҷоти хизматрасонии ҳайвонот аз ҳисоби корхонаҳои коркард бояд ҷуброн карда шаванд.

Аҳолии деҳот, бинобар паст будани сатҳи ҳифзи иҷтимоӣ, аксаран ғайрифавол мебошанд. Аз ин рӯ, барои такмили низоми дастгирии давлатӣ (афзоиши бозорёбии шир дар деҳот) бояд дар ҳар як ноҳияи вилояти Хатлон дар заминаи воҳидҳои раёсатҳои минтақавии кишоварзӣ хадмоти махсуси иттилоотӣ ва машваратӣ ташкил карда шавад. Ҳадафи ин марказҳо хизматрасонӣ ва машваратҳои муфид, инчунин, тавсияҳои илмию амалӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии тамоми шаклҳои моликият ва идоракунӣ, гузаронидани корҳои ташкилӣ ва фаҳмондадиҳӣ ба аҳолии деҳот мебошад. Ин нави фаъолият дар шаклҳои семинарҳои омӯзишӣ, ташкили ҳоҷагҳои таҷрибавии намоишӣ, баргузориҳои озмунҳо барои муайян намудани хонаводаи намунавӣ дар деҳот ва ғайра сурат мегирад. Дар ин замина ташкили озмунҳо таҳти унвони «Беҳтарин ҳоҷагии хусусӣ дар вилояти Хатлон» ва таъсиси мукофотҳои назаррас барои ғолибони он ба мақсад мувофиқ аст.

Шарти асосии рушди устувори истеҳсоли шир дар минтақа афзоиши маҳсулнокии чорво мебошад. Аз ин рӯ, самти умедбахши рушди истеҳсоли маҳсулоти ширӣ ҳифзи беҳтарин генофонд, амалӣ намудани чорабиниҳои селекционӣ ва зотпарварӣ ва баланд бардоштани иқтидори генетикии ҳайвонот мебошад. Аз ин лиҳоз, бо дарназардошти вазъи кунунии корхонаҳои коллективии кишоварзӣ татбиқи ин самт, ба андешаи мо, танҳо бо маблағгузориҳои пурраи ҷумҳурӣ ва буҷетҳои минтақавии ҳоҷагҳои зотпарварӣ ва ҳоҷагӣҳое, ки корҳои зотпарварӣ анҷом медиҳанд, инчунин, корҳои илмию тадқиқотӣ оид ба тибби бойторӣ ва истеҳсоли хӯрок имконпазир мегардад. Инчунин, ба ҳоҷагӣҳо дар асоси нархи чорӣ гӯшт фурӯхтани чорвои зотӣ ва ҷуброн кардани фарқият аз ҳисоби буҷа ба мақсад мувофиқ мебошад.

Татбиқи ин маҷмуи чорабиниҳо дар корхонаҳои коллективии кишоварзӣ ва ҳоҷагӣҳои деҳқонии хусусӣ истеҳсоли ширро дар минтақа афзоиш медиҳад, инчунин, сатҳи даромади коргарон ва даромаднокии истеҳсоли ширро баланд мебардорад.

Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ зарурати танзими даромади истеҳсолкунандагони шир кишоварзӣ, инчунин, нархи шир ба миён омадааст. Дар

ин раванд бо сабаби аз танзими муносибатҳои байнисоҳавӣ хориҷ шудани давлат танзими низоми нархҳо якбора бад шуда, он боиси номуназзамии истеҳсоли шир дар аксар хоҷагиҳои деҳқонӣ гардида, ҳамзамон, ҳавасмандии истеҳсолкунандагонро ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии хоҷиш дод.

Дар соҳаи кишоварзӣ имкони муқаррарсозии тавозуни нархҳои инҳисории соҳаҳои таъминкунандаи захираҳо, соҳаҳои коркардкунандаи ашёи хоми кишоварзӣ раванди мураккаб буда, хоҷиши (нисбат ба дигар соҳаҳо) он дар асоси талабот ба маҳсулоти соҳа маҳдудиятро ба миён меорад. Нархҳои озод дар шароити монополияи саноати шир ва савдо ба афзоиши нархҳои чакана ва хоҷиши талабот ба маҳсулоти ширӣ мусоидат намуда, ин боиси хоҷиши истеҳсол ва истеъмоли маҳсулоти ширӣ дар минтақа гардид. Аз ин рӯ, раванди барқароршавии талабот ба истеҳсоли шир дар ин шароит вучуд надошта, он тақрибан дар ҳадди миёнаи бозори шир (байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва истеъмолкунандагони чакана), яъне ҳолати инҳисорӣ қарор дорад.

Дар натиҷаи номуназзамии нархҳо, таварруму дигар равандҳо, инчунин, дар сурати мавҷуд набудани механизми самарабахши танзими давлатӣ дар вилояти Хатлон нархи маҳсулоти ширӣ барои истеъмолкунандаи охир хеле баланд шудааст (махсусан барои табақаҳои камдаромад ва миёнаи аҳоли) ва барои истеҳсолкунандагони он хеле паст аст, ки барои истеҳсоли он кумакхарчиҳои давлатӣ талаб карда мешаванд. Вазъи воқеии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ талаб мекунад, ки механизми мукаммали нархҳо барои таъмини такрористеҳсоли васеъ ва баланд бардоштани сатҳи истеъмоли маҳсулоти ширӣ аз ҷониби аҳоли роҳандозӣ карда шавад. Асоси концептуалии сиёсати давлатии нархҳо дар бозори шир, аз як тараф, эълومияи принципи нархгузории бозор (ки ба талаботи самарабахш мутобиқ мешавад) ва аз тарафи дигар, истифодаи механизми давлатии танзими нархҳо мебошад.

Номутаносибии мавҷудаи нархро тавассути маблағгузории мустақим аз ҳисоби буча, ё баланд бардоштани сатҳи нархи шир ва ё бо роҳи дигар фавран ҷуброн кардан ғайриимкон аст. Бояд дар назар дошт, ки чунин кӯшишҳо боиси болоравии нархҳо дар тамоми ҷараёни истеҳсолии маҳсулоти ширӣ ва дар ниҳоят,

болоравии нархҳои чакана гардида, дар оянда коҳиш ёфтани талаботи самарабахши аҳоли ба амал хоҳад омад, ки он коҳиши истеҳсоли ширро ба миён меорад.

Хусусиятҳои гузариш аз сохти фармонфармой-маъмурӣ ба иқтисоди бозорӣ мураккабии вазъи кунунии иқтисодӣ дар маҷмааи агросаноатӣ, имконнопазирии ҳалли яқвақтаи мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, нобаробарии нархҳо бо сабаби маҳдуд будани сарчашмаҳои молиявӣ дар буҷа, талаботи пасти самаранок ба маҳсулоти ширӣ давра ба давра амалӣ намудани тадбирҳои амалиро тақозо менамояд.

Ба ақидаи мо сиёсати дастгирии истеҳсоли шир бояд ба низоми нархҳои кафолатноки шир асос ёбад, ки истеҳсолкунандаи ашёи хоми ширӣ чуброни хароҷоти моддӣ ва даромаднокии заруриро барои такрористеҳсоли васеъ таъмин намояд. Нархҳои кафолатнок набояд ба нархгузори бозор таъсири манфӣ расонанд. Аммо, агар нархҳои яклухтфурӯшии бозори шир нисбат ба нархи кафолатнок пасттар бошанд (дар сурати шароити номусоид), пас давлат бояд ба истеҳсолкунандагони худ баробари фарқи байни нархи кафолатнок ва бозорӣ ҳангоми хариди шир барои коркард иловатан пардохт намояд.

Маънои нархҳои кафолатнок ҳимояи на танҳо истеҳсолкунандагон, балки тамоми истеъмолкунандагони маҳсулоти ширӣ (доираи васеи аҳоли) мебошад, зеро нархҳои кафолатнок коҳиши истеҳсолот ва болоравии нархи маҳсулоти шириро пешгирӣ мекунанд. Танзими истеҳсоли шир дар асоси танзими нарх аз иҷрои вазифаҳои мушаххаси давраи муайян иборат аст: афзоиши истеҳсоли шир, ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои истеҳсоли шир аз рӯи минтақаҳо (ноҳияҳо) ва ғайра.

Муайян кардани нархи кафолатнок ба арзиши аслии истеҳсоли шир ва сатҳи стандартӣ даромаднокӣ асос ёфтааст, ки такрористеҳсоли васеи ин маҳсулотро таъмин мекунад. Арзиши истеҳсоли ширро бояд ноҳияҳо (минтақаҳои истеҳсолӣ) ҳисоб кунанд, зеро ин имкон медиҳад, ки харчи мансуб ба шароити иқлимӣ ва иқтисодии истеҳсолкунандагон коҳиш ёбад. Сатҳи даромаднокӣ бо дарназардошти ғайриқонунии самаранок ва рушди зарурии истеҳсолкунандагони маҳсулоти

кишоварзӣ муайян карда мешавад ва он бояд барои ҳамаи корхонаҳои минтақа яксон бошад.

Дар чараёни ислоҳоти иқтисодӣ аксарияти корхонаҳои коллективии кишоварзӣ амалан наметавонанд чорвои дилхоҳи зотӣ ба даст оранд, корҳои селекционӣ ва зотпарварӣ гузаронанд, технология ва таҷҳизоти кӯҳнаро навадунанд, аз ин рӯ, дар таъмини раванди баамаломата афзоиши сармоягузори давлатӣ ба хоҷагии ширӣ нақши босазо дорад.

Гарчанде ки ин соҳа бо дарназардошти фазои мусоиди макроиқтисодӣ қобилияти худмаблағгузорино дорад, вазъи сармоягузорӣ ба соҳаи шир беҳтар нест. Дар натиҷаи он илова бар зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои афзоиши фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши ғайридавлатӣ, ҷалби сармояи хусусии дохилӣ ва хориҷӣ, зарурати фароҳам овардани шароити сармоягузорӣ барои корхонаҳои саноати шир ба миён омадааст. Ин омил метавонад тавассути озод кардан аз андозбандии ғоида (дар асоси бӯҷаи минтақавӣ) амалӣ гардад, ки он ба таҳкими заминаи ашӣи хоми корхонаҳои коркарди шир ва сармоягузори асосӣ равона карда шудааст.

Дар марҳилаи кунунӣ яке аз шаклҳои сармоягузорӣ ба навсозӣ ва азнавтаҷҳизонии техникий соҳаи шир буда, он метавонад ба таъминоти таҷҳизоти муосири технологии корхонаҳо дар асоси лизинг бо нақшаи пардохти 3-5 сол созгор бошад. Ин шакли сармоягузорӣ хеле мувофиқ аст, зеро дар асоси он ба иҷорагир барои сармоягузори аввалӣ сармояи назарраси ройгонро сафарбар кардан лозим нест. Гараз худи таҷҳизот мебошад, ки дар сурати вайрон кардани шартнома аз ҷониби иҷорадеҳ бозпас гирифта мешавад. Лизинг инчунин, хавфҳои сармоягузорино коҳиш медиҳад. Дастгирии давлатӣ дар ин соҳа дар соҳаҳои коркарди комплекси агросаноатӣ бояд дар шакли маблағгузори мақсадноки маблағҳо барои амалиёти лизингӣ барои хариди маҳсулоти мошинсозӣ амалӣ карда шавад, ки ин имкон медиҳад сиёсати ягонаи техникий дар соҳаи истеҳсоли шир, навсозии равандҳои технологӣ ва соҳаҳои афзалиятноки соҳа муайян карда шавад. Мо чунин мешуморем, ки ба корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширӣ барои навсозӣ ва таҷҳизоти техникий меъёрӣ ғоидаи қарздиҳиро ҷорӣ намудан мувофиқи мақсад

буда, баргардонидани он дар давоми се соли пас аз ба охир расидани қарз сураат мегирад.

Хулосаи зербоби 3.1.

Яке аз самтҳои танзими давлатӣ бояд таҳия ва қабули барномаи ҳамаҷонибаи минтақавии рушди саноати шир ва заминаи ашёи хоми он бо дарназардошти омилҳои зерин бошад:

- сатҳи рушди пойгоҳи ашёи хом бо дарназардошти шароитҳои табиӣ ва ташкили инфрасохтори истеҳсоли барои ҷамъоварии шир ва интиқоли он;

- мувозинат миёни ҳаҷми истеҳсоли ашёи хом ва иқтидорҳои истеҳсолии коркарди шир (дар асоси сарбории ҳадди аксар иқтидорҳои мавҷуда ва имкониятҳои таҷҳизонидан ва азнавсозии онҳо);

- таносуби байни ҳаҷми истеҳсоли намуди муайяни маҳсулоти ширӣ ва маҳсулоти воридотӣ аз минтақаҳои дигар, аз ҷумла минтақаҳои воридотӣ, дар асоси омилҳои мақсадноки иқтисодӣ;

- тавозуни талабот ва пешниҳод бо дарназардошти тақсимоли аҳоли ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз рӯи сатҳи даромад ва афзалиятҳо.

Маблағҳои барои барномаи мақсаднок ҷудошуда бояд танҳо барои ҷорабиниҳои пешбинишуда сарф шаванд. Самтҳои асосии чунин барнома дар вилояти Хатлон метавонанд амалҳои зерин бошанд:

- ташаккули минтақаҳои интенсивии ашёи хоми корхонаҳои шир тавассути рушди ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ бо истеҳсолоти кишоварзӣ;

- таҳияи моделҳо, навъҳои ҳамкорӣ ва таҳкими робитаҳои ҳамгирӣ;

- ҷойгиркунии оқилонаи корхонаҳои коркард нисбат ба минтақаҳои ашёи хом;

- ташкили ҷорабиниҳо оид ба истифодаи ҳамаҷонибаи ашёи хом;

- ташкили ҷорабиниҳо оид ба баланд бардоштани зоти чорвои сермаҳсул;

- таъсиси бонки иттилоотӣ, ки қисматҳои иттилооти бозорро дар бораи тағйирёбии нарх, истеъмолкунандагон ва таъминкунандагон ва ғ. дар бар гирифта, маълумотро ба ҳамаи субъектҳои бозори шир ва маҳсулоти ширӣ ворид кунад.

Ҳангоми ғуруҳтани шир истеҳсолкунандагони деҳот ба мушкилоти пайдо кардани маълумоти дақиқ оид ба нархҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Дар сатҳи ноҳияҳо

маълумот дар бораи нархҳо асосан аз корхонаҳои коркард (монополистҳо) ва сохторҳои тичоратӣ, ки вазифаи миёнаравонро иҷро мекунанд, дастрас мегардад, аз ин рӯ, маълумоти таҳрифшуда ба истеҳсолкунандагони шир дар самти паст нишон додани нархҳои харид меояд. Дар заминаи набудани иттилоот оид ба нархҳои ҷорӣ истеҳсолкунандагони деҳот бояд маҳсулоти худро бо нархҳои, ки дар ин шароит ҳукмфармост, фурӯшанд. Ин мушкилот махсусан барои истеҳсолкунандагони шир дар ноҳияҳои дурдаст, ки аз марказҳои минтақавӣ дур ҷойгиранд, дахл дорад. Аз ин лиҳоз, ташкили хидмати назорати тағйирпазирии нархҳои шир ва маҳсулоти коркардашудаи он, хизматрасонии истеҳсолӣ ва дастгирии моддӣ барои иштирокчиёни бозори шир мувофиқи мақсад аст.

Тафовути нархҳо вобаста ба сифат, ҳаҷми хароҷоти нақлиёт, шароити истеҳсолот, маҳдудиятҳои маъмурӣ, имтиёзҳо, хусусиятҳои фурӯшу истеъмол ва дигар омилҳои объективии нархгузорӣ барои субъектҳои бозори минтақавии шир ва мақомоти танзимкунандаи давлатӣ маълумоти муҳим ба ҳисоб мераванд. Омӯзиши ин маълумот метавонад барои қабули қарорҳои объективӣ ва муассир дар самти муносибатҳои истеҳсолӣ ва фаъолияти мақомоти давлатӣ кумак кунад.

Дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бояд он истеҳсолкунандагоне дастгирӣ карда шаванд, ки дар таъминоти бозор бо маҳсулоти ширӣ саҳмгузоранд ва ҳама намудҳои захирахоро оқилона истифода мебаранд.

Дар маҷмӯъ, низоми танзими давлатии истеҳсоли шир ва бозори шир, инчунин, маҳсулоти ширӣ дар минтақа бояд маҷмуи ягонаи тадбирҳо аз фишангҳои нарх, амалиётҳои молиявӣ, қарзӣ, иҷтимоӣ, андозбандӣ иборат бошад, ки он ба рушди тамоми соҳаҳо ва зеркомплекси шир равона карда шаванд.

3.2. Ташаккули механизми таъмини рақобатпазирии истеҳсол ва коркарди шир дар бозорҳои минтақа

Дар давраи муосир саноати ширӣ марҳилаи душвори ташаккули худро аз сар мегузаронад. Робитаҳои қаблан барқароршудаи истеҳсолӣ, иқтисодӣ то андозае аз байн бурда шудаанд. Низоми шартномавии муносибатҳо дар миёни хоҷагиҳои

деҳқонӣ ва корхонаҳои коркарди шир ниёз ба такмил дошта, самароникии худро аз даст дода истодаанд.

Афзоиши қарзҳои корхонаҳои коркард аз истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, коҳиш ёфтани воридшавии ашёи хоми коркард боиси пастшавии иқтидори истехсолӣ, афзоиши бекорӣ, вазъи ногувори иҷтимоӣ мегардад.

Имрӯзҳо якчанд самти ҳамкории байни истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва коркардкунандагони ашёи хом мавҷуданд. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар як қатор ҳолатҳо муносибатҳои мавҷудаи истехсолӣ ва иқтисодиро бо ислоҳоти муайян метавон нигоҳ дошт. Аммо, ҳеҷ зарурате барои эҷоди шаклҳои нави муносибатҳо миёни хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истехсолгарони ширӣ вучуд надорад.

Аз таҳлили ҳамаҷонибаи соҳаи мазкур бармеояд, ки дар танзими муносибатҳои корхонаҳои ширӣ ва истехсолгарони онҳо ба инобат гирифтани шаклҳои зерин муҳим ба ҳисоб мераванд:

- ташкили нуқтаҳои қабул, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ;
- низоми қарордодҳо байни истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои коркарди шир ва шабакаи савдо;
- ташкили фаъолияти кишоварзӣ дар истехсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ.

Дар вилояти Хатлон 39 корхонаи хурду калони коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ мавҷуд аст, ки аксари онҳо дар солҳои охир бунёд карда шудаанд. Фаъолияти корхонаҳои коркарди маҳсулоти дохилихоҷагиро дар он ҳолат самаранок метавон шумурд, ки онҳо миқдори зиёди маҳсулот дошта бошанд, талаботи баланди истеъмолкунандагонро ба маҳсулот (ба монанди корхонаҳои калони саноатии «Шири Саодат») қонеъ гардонанд.

Дар баробари ин, барои фаъолияти самарабахш бояд барои чунин сеҳҳои коркард шароити мувофиқ фароҳам оварда шавад ва бо дарназардошти ин дар мадди назар гирифтани омилҳои: дурӣ аз корхонаҳои бузурги коркард, ки ба онҳо интиқол додани ашёи хом боиси афзоиши назарраси арзиши маҳсулот мегардад;

доираи маҳдуди коркарди маҳсулот дар корхонаҳои калон; инчунин, иқтидори нокифояи корхонаҳои коркард.

Барои ташаккули соҳа зарурати роҳандозии иқтидорҳои нави коркарди шир дар ҳамкорӣ бо дигар корхонаҳо мувофиқи мақсад аст. Чунин кооперативҳо метавонанд аз ҳисоби корхонаҳои кишоварзӣ, кишоварзон ва дигар таъминкунандагони ашёи хом таъсис дода шаванд ва фоидаи бадастомада миёни таъсисдиҳандагон тақсим гардад.

Низоми шартномавӣ метавонад дар ҳамкориҳои истеҳсолкунандагон ва корхонаҳои коркард васеъ паҳн карда шавад. Афзоиши нархи воситаҳои механиконики истеҳсоли шир ва доруҳои байторӣ ба он оварда расонд, ки истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ талаботи шартномаҳоро иҷро карда наметавонанд ва дар ин асос шартномаҳои нав мебаранд. Сабабҳои асосии кам шудани шумораи шартномаҳои байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва корхонаҳои коркард напардохтан ва нархҳои пасти харид мебошанд, ки хароҷоти истеҳсолоти кишоварзиро пӯшонидани наметавонанд.

Вақте корхонаҳои коркарди шир ҷамъияти саҳомӣ мебошанд, онҳо саҳмияҳои назоратӣ дошта, бо истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, кооперативҳои истеъмолкунандаи кишоварзӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ ва дигар ассотсиатсияҳои коркард таъсиси корхонаҳои иқтисодӣ мақсаднок буда, корхонаҳои кишоварзӣ мувофиқи шартнома бо истеҳсолкунандагони шир дар самти таъминоти ашёи хом бо дигар корхонаҳои кишоварзӣ ва аҳоли робитаҳои иқтисодӣ доранд.

Муносибатҳои мавҷудаи иқтисодии байни соҳаҳои зеркомплекси ширро қаноатбахш ҳисобидан мумкин нест: дар иқтидори истеҳсолии саноати шир норасоии қувваи корӣ; истифодаи ғайриоқилонаи ашёи хом; сифати пасти шир ва маҳсулоти аз он истеҳсолшуда мавҷуд аст.

Таҳлили вазъи кунунии зеркомплекси ширӣ нишон дод, ки дар айни замон истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳолати ноустувор қарор дошта, ин пеш аз ҳама, аз зиёновар будани соҳаҳои чорводорӣ вобаста аст.

Барои фаъолияти назарраси корхонаи коркарди шир як қатор омилҳои объективӣ ва субъективӣ самаранокии истеҳсолотро фарқ бояд кард. Омилҳои

объективӣ: мавҷудияти иқтидорҳои истеҳсолӣ, ки коркарди амиқи шир ва баровардани намудҳои гуногуни маҳсулотро таъмин мекунад; мавҷудияти ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо истеҳсолкунандагони ашъи хом, таъмини истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ; мавҷудияти шӯъбаи маркетинг, ки бозори пурраи фурӯши маҳсулотро таъмин мекунад; имкониятҳои ҷалби захираҳои молиявӣ барои таъмини рушди доимии воситаҳои истеҳсолот (сармоягузорӣ, қарз, лизинг). Ба омилҳои субъективӣ инҳо дохил мешаванд: нигоҳдориҳои истеҳсолоти махсус дар ҳолати аз даст ба даст гузаштани моликият; шахсияти роҳбар; сатҳи касбии тайёр кардани кадрҳо; инкишофи равандҳои инноватсионӣ дар корхона.

Дар мавриди манфиатовартар будани шароити иқтисодии фаъолияти корхонаҳои коркард нисбат ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ кам шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва пеш аз ҳама, аз ҳисоби кам шудани саршумори чорво ба вуҷуд меояд. Корхонаҳои коркард дар ин шароит иқтидорҳои истеҳсолии худро пурра роҳандозӣ карда наметавонанд.

Барои мукамал гардонидани иқтидори молиявӣ иқтисодии корхонаи коркарди шир истифодаи техника, таҷҳизот ва технологияҳои нав дар истеҳсолот; дар коркарди истеҳсоли ашъи хоми дар корхонаҳои кишоварзии ноҳия ва вилоят бадастовардашуда; имконияти рақобати нархҳо дар бозор аз рӯйи навҳои маҳсулот; наздикии истеъмолкунандагони маҳсулот, ки метавонад хароҷоти нақлиётро барои таҳвил хеле кам кунад, зарур аст.

Барои рушди истеҳсолот бунёди фазои васеи солими иқтисодӣ лозим аст, ки он дар заминаи такмили низоми нархҳо, қарздиҳӣ ва андозбандӣ ба даст оварда мешавад. Ба ибораи дигар, чунин муносибатро байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон таъмин кардан зарур аст, ки дар доираи он хароҷоти ба даст овардани молҳои талаботӣ баргардонида шуда, ғоидаи барои фаъолияти истеҳсолӣ зарур имконпазир гардад. Шартҳои ивазнашавандаи ин раванд бояд манфиат ва масъулияти бевоситаи истеҳсолкунандагон дар ҳама соҳаҳои истифодаи меҳнат барои натиҷаҳои фаъолияти худ бояд бошад.

Барои татбиқи бомуваффақияти ин лоиҳа бояд чандин масъалаҳо оид ба беҳтар намудани муносибатҳои байни корхонаҳои зеркомплекси шир дар хариди шир,

чорӣ намудани усулҳои нави коркард ва нигоҳдорӣ, инчунин, номгӯи маҳсулот ва фурӯши он баррасӣ карда шаванд.

Мушкилоти асосии барқарорсозии корхонаи коркарди шир ин таъмини ашёи хом, яъне такмил додани муносибатҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ бо истеҳсолкунандагони шир мебошад.

Барои боз ҳам беҳтар намудани хариди шир ва васеъ кардани минтақаи ашёи хом ба корхонаҳо лозим аст, ки як қатор чораҳои таҳия намоянд, аз ҷумла: такмили муносибатҳо дар асоси таъсири ҳамбастагӣ ва ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ, танзими нархҳои барои ҳар ду ҷониб муфид; такмил додани муносибатҳои шартномавӣ; ҳавасмандсозии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди ҷорҳои ширдеҳ ва афзоиши ҳаҷми таъминоти шир, афзоиши бозорёбии шир ва баланд бардоштани сифати он. Инро, пеш аз ҳама, тавассути такмили муносибатҳои нархӣ ҳал намудан мумкин аст.

Дар бисёр соҳаҳо, ки хоҷагидорӣ ширӣ рушд кардааст, баъзе аз хоҷагиҳо бояд ба низоми идоракунии сифат ва беҳатарии шир дар асоси принципҳои муосир гузаранд (таҳлили хатарҳо ва нуқтаҳои назорати ҷиддӣ - таҳлили хатарҳо ва нуқтаҳои назорати интиқодӣ).

Дар баробари ин, корхонаҳои коркард бояд ба ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагони шир, вобаста аз навъ, инчунин, бо назардошти сатҳи сафеда, чарб, муқовимати гармӣ, зичӣ, ифлосшавии бактерияҳо, ҳуҷайраҳои соматикӣ маҳсулоти ширӣ гузаранд.

Талаботи сифат бояд низоми ин нишондиҳандаҳо фаро гирад, ки он ба муайянкунии нархи харид таъсир мерасонанд: миқдори сафедаҳо на камтар аз 3,0%; ифлосшавии бактерияҳо на зиёдтар аз 300,000 дар 1 см - нишондиҳандаи беҳатарии шир, ки туршии титршаванда ва ҳосиятҳои технологияи онро муайян мекунад; таркиби ҳуҷайраҳои соматикӣ аз 1 см зиёдтар аз 500,000 нест - нишондиҳандае, ки вазъи саломатии ҳайвонотро тавсиф мекунад. Шир дорои ҳуҷайраҳои соматикӣ олудаи бактерияҳо буда, дар таркиби он стафилококкҳои дорои фаъолнокии биологӣ мавҷуданд. Қисми боқимондаи нишондиҳандаҳои

сифат бояд ба талаботи стандартҳои амалкунандаи ГОСТ барои шири хом ҷавобгӯ бошанд.

Усули ҳисобкунии нархи харид чунин аст:

$$C = C_b \times K_{\text{чарб}} \times K_{\text{сафеда}} \times K_{\text{зичии}} \times K_{\text{кам мешавад}}$$

Дар ин ҷо: C – нархи хариди шир аз истеҳсолкунанда; C_b – нархи асосӣ вобаста ба санҷиши спирт: дар 75 дараҷа – 31,6 сомонӣ дар соли 2019; $K_{\text{чарб}}$ – миқдори воқеии раған бо% / рағани асосӣ бо% (рағани асосӣ дар шир дар вилояти Хатлон 3,5%); $K_{\text{сафедаи}}$ – миқдори воқеии сафеда бо% / таркиби сафедаи асосӣ бо% (дар вилояти Хатлон, миқдори сафедаи асосӣ 3,6%); $K_{\text{зичӣ}}$ – (зичии воқеӣ – 1000) / (зичии пойгоҳ 1027 кг / м³);

$$K_{\text{паст кардан}} = K_1 \times K_2 \times K_3$$

дар ин ҷо, K_1 – коэффитсиенти пардохти шири навъи 2, ба 0,8 баробар; K_2 – шири бо acidity намудани коэффисенти пардохти 21° СТ (дар сурати набудани намунаи farmyard) 0,5 (шир қабули танҳо дар шартномаи сад аст, Рон); K_3 – коэффисенти пардохт барои шири ғайриқаноатӣ ба 0,6 баробар.

Ҷадвали 3.2.1. - Нархи пешниҳодшуда барои нишондиҳандаҳои беҳатарӣ ва сифат бо дарназардошти ниғахдошти гармитобоварии шир аз рӯи озмоиши маҳлули спиртии 75%

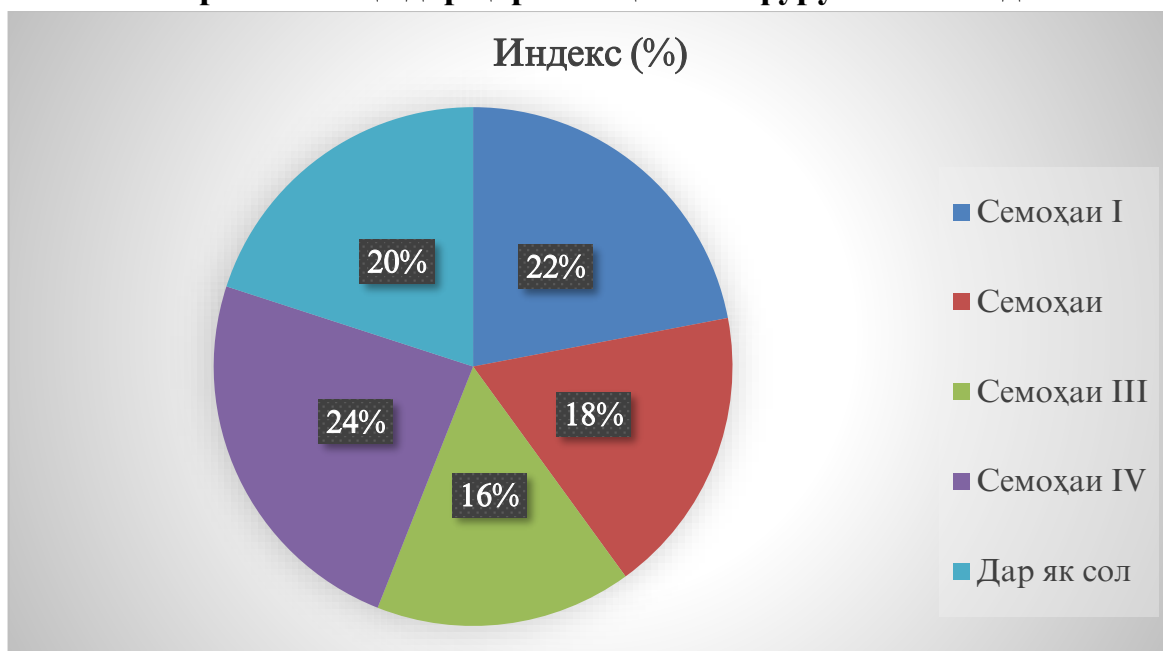
Нишонди- ҳандаҳо	Арзиши аслӣ	Тағйироти нишондиҳан- даи асосии сифат	Илова ба арзиш и аслӣ %	Нарх, сомонӣ	Тағйироти нишондиҳан даи асосии сифат	Пастшав ии нархи асосӣ,%	Нарх, сомонӣ
Хучайраҳои соматикӣ (дар 1 мл шир)	15,2	Кам кардан ба миқдори 50	15	0,20	Ҳар як афзунсозӣ ба миқдори 50	17	0,15
Ғализшави и бактериявӣ дар ҳаҷми муайян	7,5	Кам кардан ба миқдори 30	15	0,20	Ҳар як афзунсозӣ ба миқдори 30	17	0,18
Сафеда,%	3,0	Ҳар як афзунсозӣ ба миқдори 0,1%	10	0,15	Кам кардан ба миқдори 0,1%	15	0,20
Равған,%	3,4	Ҳар як афзунсозӣ ба миқдори 0,1%	5	0,13	Кам кардан ба миқдори 0,1%	5	0,25

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне ки аз чадвали мазкур маълум мегардад, ҳисоб кардани нархи тавсияшудаи хариди шир барои соли 2020 тартиб дода шудааст. Ин усул имкони ҳисоби на танҳо рағаннокии шир, балки бозгӯи хусусиятҳои сифатии онро низ фароҳам меорад. Натиҷаи мусбии татбиқи низомҳои зикршуда барои назорат аз болои сифати маҳсулот, ки баҳсхоро дар қабули он ба вучуд меорад, аз байн мебарад. Бо вучуди он ки хароҷот барои харидории таҷҳизоти назоратии сифати маҳсулот барои хоҷагии камдаромад мавқеи назаррас дорад, вале онҳо дар фурсати камтарин аз фурӯши шири хушсифат даромади зиёд ба даст меоранд. Инчунин, нархи тафриқавии хариди ширро аз рӯйи фаслҳои сол бояд муқаррар кард. Ин раванд ба омилҳои истеҳсоли ва бозорӣ алоқамандӣ дорад. Ҳамин тариқ, дар давраи мусоиди чарогоҳҳо истеҳсоли шир меафзояд, сифати он хуб мешавад, ҳамзамон, арзиши аслии он паст фаромада, бо дарназардошти вайрон шудани таркиби шир дар фурӯши он хавф ба миён меояд. Аз ин рӯ, корхонаҳои кишоварзӣ ба фурӯши саривақтии шир таваҷҷуҳ дошта, дар нархи он низ гузашт мекунанд. Аз тарафи дигар, корхонаи коркарди шир дар фасли тобистон ба мушкилии набудани талабот ба рағани шир ва баъзе навъҳои маҳсулоти ширӣ дучор гардида, барои захира намудани ин навъи маҳсулот маҷбур мешаванд. Вобаста ба миқдори шири дӯшидашуда номгӯи зерини нарххоро метавон тавсия намуд (диаграммаи 3.2.1.).

Бо мақсади зиёд намудани воридоти шир ба корхонаҳои коркард ва афзун сохтани иқтидори истеҳсоли дар заминаи корхонаи шир харидории шир аз аҳоли мувофиқи мақсад мебошад. Ҳангоми ҷамъоварии шир аз аҳоли миқдори хароҷот зиёд нест, зеро ки ҷамъоварӣ дар он минтақаҳои суғурта мегардад, ки дар он ҷойҳо корхонаҳои ширӣ мавҷуданд. Назорати ҳаҷм, сифат ва додани санадҳо барои ҳисоббаробаркуниҳо дар нуқтаи қабул амалӣ мегардад. Бо лаборанти хоҷагӣ ронандаи қабулқунандаи маҳсулот ғафсӣ, туршӣ, рағаннокӣ, вазн, ҳарорат, навъи тозагии ширро муайян менамоянд. Маълумотҳои дахлдор дар санад бо нишондоди вақти қабул қайд карда мешаванд.

Диаграммаи 3.2.1. - Индекси нархҳо барои шири ба корхонаҳои коркарди шири минтақа дар ҳар семоҳаи сол фурӯхташаванда

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда

Тамғагузории интиқоли маҳсулот аз ҷониби шахси борсупоранда бояд дорои маълумотҳо оид ба ному насаби ӯ, нишонаи ҷойи зист ва ҳаҷми шир бошад. Тамғагузории интиқоли маҳсулот аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ бояд дорои маълумотҳо оид ба номгӯи маҳсулот, номгӯи борсупоранда ва нишони ҷойи зисти ӯ, рақами интиқоли давравӣ дар давоми шабонарӯз, вақти бор кардани маҳсулот, ҳаҷми шир, ҳарорати шир ҳангоми қабул бошад. Аз лаҳзаи ба систерна бор кардани шир ва муҳр кардани он ронандаи қабулкунанда масъулияти пурраи шири қабулшуда ва сифати онро ба дӯш мегирад. Дар ҷойгиркунии истеҳсолоти ширӣ рушди воситаҳои нақлиётӣ нақши муассир дорад. Арзиши аслии ҳамлу нақли он вобаста ба хусусияти мошинҳо нисбат ба дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ хеле баланд аст.

Омили асосии коҳиш додани арзиши интиқоли шир масофаи он мебошад. Дар баробари ин, сохтани роҳҳо, такмил додани ҳама намуди мошинҳо, рушди соҳа имкон медиҳад, ки истеҳсоли шир дар шароити мусоид амалӣ гардида, ҳудуди он васеъ, махсусгардонии маҳсулоти ширӣ ба амал оварда шавад ва дар ин асос хароҷоти коркард коҳиш дода шавад.

Барои кам кардани арзиши интиқоли шир ҳангоми ба таври нопурра сурат гирифтани интиқоли он роҳҳои оқилонаи интиқоли онро бояд роҳандозӣ намуд. Ҳудуди маъмули ашёи хом аз макони истеҳсолкунандагон то ба корхонаи шир бояд аз 30 то 50 км бошад.

Барои тақмили соҳаи шир рушди соҳаи нақлиёт муҳим ба ҳисоб меравад. Арзиши аслии ҳамлу нақли он вобаста ба хусусияти мошинҳо нисбат ба дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ хеле баланд аст.

Дар рафти таҳқиқот баъди таҳлили ҳамаҷониба аён гардид, ки дар натиҷаи рафъи масъалаҳои баҳсталаб ва танзими роҳҳои интиқоли маводи ширӣ дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» ҳаҷми коркарди маҳсулотро то ба 2,5 маротиба метавон зиёд кард, ки дар ин маврид иқтидори истеҳсоли то 31% афзун гардида, 40%-ро ташкил медиҳад.

Имконияти минтақаи ашёи хомро ба назар гирифта, мо бо дарназардошти иқтидори коркард истеҳсоли ширро дар ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» бозгӯӣ кардем.

Ҷадвали 3.2.2. - Дурнамои истифодаи иқтидори истеҳсолии ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и н.Хуросон

Нишондиҳандаҳо	Лоиха					
	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Иқтидори истеҳсоли бо %	9	40	50	60	80	100
Ҳаҷми коркарди шир дар корхона, т	1210	5378	6722	8067	10756	13444
Ба ҳисоби % то 2019	-	444	556	667	889	1111
Истеҳсоли умумии шир	6265	6958	8795	11088	13946	17504
дар сатҳи бозорӣ, %,	82.92	80	80	80	80	80
Ба ҳисоби % то 2019	-	111	140	177	223	279
Ширдӯшӣ аз ҳар як модагов бо дарназардошти рағваннокӣ, аз ҷумла:						
3,4 %, кг	3170	3220	3391	3563	3734	3906
Саршумори чорво	1801	2161	2593	3112	3735	4481
Ба ҳисоби % то 2019	-	120	144	173	207	249
Меъёри навсозии наслҳои хушзот %	17,7	20	25	35	40	45
барои давраи муайян, сол	-	1	2	3	4	5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросон дар соли 2021

Вакте ки иқтидори лоиҳавии корхона ба 100 % баробар карда мешавад, қисми зиёди шир барои коркард - 15,0 % аз ҳисоби корхонаҳои кишоварзӣ ва 85,0 % аз ҳисоби хонаводаҳо бояд ҷамъоварӣ шавад.

Барои рушди ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» равандҳои технологияи коркард ва нигоҳдории шир такмил дода шавад. Корхона, пеш аз ҳама, бояд ба рушди технологияҳои камхарчу самарабахш барои истеҳсоли маҳсулоти дарозмуддат диққатро равона карда, маҳсулоти ширии анъанавиро истеҳсол кунад.

Таҳқиқот нишон дод, ки талабот ба маҳсулоти ширӣ, ба истиснои равған, аз пешниҳоди воқеӣ зиёдтар аст. Ҳаҷми ниҳии фурӯши солони маҳсулотро дар асоси имкониятҳои истеҳсолии фабрика метавон муайян кард. Ҳаҷми ҳаҷди ақали фурӯши солони маҳсулот дар сатҳи 60%-и иқтидори истеҳсолии шир иҷозат дода мешавад.

Барои беҳтар кардани истеҳсоли маҳсулоти ширии пурра як қатор тадбирҳои амалӣ кардан лозим аст, ки он ба баланд бардоштани сифат тавассути хариди таҷҳизот барои коркарди шир ё таҷҳизот барои танзими гармии маҳсулот равона карда шудаанд. Коргоҳи шир бояд барои бастабандии маҳсулоти тайёр мошинҳои замонавӣ харидорӣ намояд. Бо ёрии таҷҳизот ва бастабандии Tetra-Pak маҳсулотро бо усули ба зарфҳои безаргардонидашуда бастабандӣ метавон кард, ки ин омил муҳлати истифодаи маҳсулоти шириро зиёд мекунад. Шири пастеризатсияшуда бо истифода аз технологияи патентии корхонаи Tetra-Pak истеҳсол карда мешавад.

Нишондиҳандаҳои иқтисодии солҳои охир аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори худро афзун мекунад. Корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ тадриҷан истеҳсоли маҳсулоти худро афзун намуда, наваҳои худро васеъ мекунанд. Чунин боло рафтан аз он сабаб имконпазир гардид, ки ин корхонаҳо аз ташкилотҳои кишоварзӣ пайваста ашъи хом мегиранд. Ғайр аз он, баъзе корхонаҳо дорои сармояи гардон гардиданд, ки дар маркетинг ва ташкили фурӯши маҳсулот дар дохил ва хориҷи кишвар истифода мешаванд.

Дар мисол нишон додан мумкин аст, ки хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон аз соли 2015 то соли 2020 чӣ гуна нишондиҳандаҳоро ба даст овардааст, ки ин дар ҷадвали зерин шарҳ дода шудааст.

Ҷадвали 3.2.3. - Самаранокии иқтисодии хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	2015	2020	2020 нисбат ба 2015 (%)
Саршумори ЧКШ, сар	475	571	20
Аз ин модагов, сар	285	325	14
Гӯсолагирӣ, сар	27	52	92
Бордоркунии сунӣ, сар	306	40	30
Буқаҳои наслдеҳ, сар	10	29	09
Истеҳсоли гӯшт, тонна	5,3	5,8	09
Истеҳсоли шир, тонна (ҳамагӣ)	64125	52542	19
Аз як сар модагов шир, кг	7125	5838	19
Фурӯши шир, кг, сомонӣ	192375	210168	9
Фурӯши чорво, сар	20	41	5
Майдон, га	327	321	8
Захираи хӯроки дурушт ва ширадор, тонна	1932,3	3409	76
Нархи миёнаи фурӯши 1 сар чорво, сомонӣ	2700	5200	92
Даромад аз фурӯши гӯшт, ҳаз. сомонӣ	181080	254000	40
Даромади соф аз 1 сар буқаи фурӯхташуда, сомонӣ	4912	5964,5	21
Пардохти андоз, сомонӣ (ҳамагӣ)	470	540	14
Сарфи меҳнат ба 1 одам (30-53)	600	924,50	54

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи ҳисоботҳои хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, соли 2021

Чӣ тавре ки дар ҷадвали 3.2.3. оварда шудааст, саршумори чорвои калони шохдор (ЧКШ)-и хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон дар соли 2015 475 сарро ташкил медод, ки нисбат ба соли 2020 96 сар кам аст. Дар соли 2020 шумораи ЧКШ хоҷагии мазкур ба 571 сар расидааст, ки аз ин 52 сар гӯсола гирифта шудааст, 5,8 тонна гӯшт, 52542 тонна шир ва 41 сар чорво ба фурӯш бароварда шудааст. Хоҷагии зотпарварии «Саодат» барои захираи хӯроки чорво дар соли 2020 321 гектар замин ҷудо кардааст, ки аз он 3409 тонна хӯроки дурушт ва ширадор захира мешавад.

Дар маҷмӯъ аз фурӯши маҳсулот онҳо сари вақт маблағҳои молиявӣ мегиранд ва талафоти он тадриҷан кам карда мешавад. Аммо, дар миқёси минтақаҳо ва дар маҷмӯъ кулли мамлакат ҳамгироии агросаноатӣ бинобар мушкilotи ташкилӣ ва молиявӣ хеле суст инкишоф меёбад. Истеҳсолкунандагон ва коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба захираҳои молиявӣ эҳтиёҷ доранд, ки ташкили

корхонаҳои комплекси агросаноатии ҳамгиرويёфтаро мушкил мегардонад. Субъектҳои хоҷагидорӣ мустақил – моликон ба ҳамоҳангсозии фаъолияти худ, амали якҷоя дар бозори озуқаворӣ, ҳамкорӣ ва Ҳимояи манфиатҳои худ дар назди мақомоти давлатӣ эҳтиёҷ доранд. Дар чунин шароит ҳамгиرويи агросаноатӣ ба танзим ва дастгирии давлатӣ ниёз дорад. Ҳангоми нигоҳ доштани сатҳи мавҷудаи афзоиши қобилияти харидории аҳоли, сатҳи таваррум, нархи чакана барои 1 кг маҳсулоти коркард дар мавриди 2,1 % зиёд шудани арзиши аслии он метавонад 2,5 маротиба афзоиш ёбад, ки ин ба ширкат имкони дар ҳаҷми 40144 ҳазор сомонӣ фоида бо дарназардошти даромаднокии то 20 % барои такрористехсолро фароҳам меорад, ки дар ҷадвали 3.2.4. маълумоти натиҷаҳои молиявӣ аз даромаднокии шир дар ҶС «Комбинати шир»-и ш.Кӯлоб дар солҳои 2015-2020 ба таври мушаххас оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2.4. - Натиҷаҳои молиявӣ аз даромаднокии коркарди шир дар Ҷамъияти саҳомии «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳамагӣ коркард карда шуд (тонна)	95	100	110	120	130	145
Арзиши пурра (ҳазор сомонӣ)	237,5	250	275	300	325	342
Даромад аз татбиқи он (ҳазор сомонӣ)	200	208	220	240	250	270
Фоида (зарар), (ҳазор сомонӣ)	375	42	55	60	75	79

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2015-2020

Чуноне ки аз ҷадвали мазкур маълум гашт, натиҷаҳои молиявӣ аз даромаднокии шир дар Ҷамъияти саҳомии «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар соли 2015 ҳамагӣ истеҳсоли он 95 тоннаро ташкил медод, ки ин шумора дар соли 2020 ба 145 тонна баробар гардида, 50 тонна зиёд ва ё ба 152,6 % баробар гардидааст. Арзиши пурра бошад, аз 237,5 ҳазор сомони соли 2015 ба 342 ҳазор сомонӣ дар соли 2020 баробар гардидааст. Даромаднокии истеҳсолоти саноатии маҳсулоти дорои муҳлати дарози нигоҳдорӣ, истифодаи оқилонаи ашёи хом, кам кардани хароҷоти меҳнат ва қувваи барқ, таъминоти ғизои баландсифат ва кам шудани ифлосшавии муҳити зист ба манфиати кор аст.

Хулосаи зербоби 3.2.

Омӯзиши муносибатҳои мавҷудай байни корхонаҳои минтақавии коркарди шир, кишоварзӣ ва савдо имкон дод, ки хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

– айнаи замон корхонаҳои коркарди шир ва савдо як навъи монополия ба шумор рафта, дар муқоиса ба молистеҳсолкунандагон барои ноил шудан ба фоидаи иқтисодӣ талош меварзанд. Ин раванд ба кам шудани истеҳсоли шир оварда расонд;

– корхонаҳои коркарди шир дар ин шароит иқтидорҳои истеҳсолии худро пурра истифода бурда наметавонанд, аммо нишондиҳандаҳои иқтисодии онҳо аз ҳисоби болоравии нархи маҳсулоти тайёр то андозае беҳтаранд;

– барои корхонаҳои коркард таъминоти пурра ва мунтазами ашёи хом, барқарорсозии робитаҳои дарозмуддати иқтисодӣ бо таъминкунандагон аҳаммияти аввалиндараҷа доранд.

Барои ноилшавӣ ба ин ҳадаф маҷмуи тадбирҳои зеринро амалӣ мебояд кард:

– ташкилӣ: тақмили сохтори идоракунии фаъолияти истеҳсолӣ-хоҷагӣ ва таркиби воҳидҳои дохилихоҷагӣ, таҳкими интизоми меҳнатӣ ва технологӣ, тақмили ташкили меҳнат, тағйирот дар сохтори истеҳсолот ва махсусгардонии корхонаҳо, ташкили соҳаҳои нави саноат;

– технологӣ: тақмили технологияи истеҳсолот;

– иқтисодӣ: сарфаи хароҷот аз интиқоли ҳадамоти манзилию коммуналӣ ва мақсадҳои фарҳангию маишӣ ба тавозуни мақомоти маҳаллӣ, ҷустуҷӯи бозорҳои фоидаовари маҳсулот, ҳавасмандгардонии онҳое, ки дар истеҳсолот кор мекунанд;

– сармоягузорӣ: таҷдиди техникий корхона, навсозии он, таҷдид ва тавсеаи тавоноии истеҳсолӣ, ҷалби сармоягузори хориҷӣ.

3.3. Дурнамои истеҳсол, коркард, истеъмоли шир ва ғанигардонии бозори минтақа

Дар низоми муносибатҳои иқтисодии корхонаҳои зеркомплекси шири вилояти Хатлон ба масъалаҳои ҷобачогузории оқилонаи чорвои ширдеҳ диққати махсус

дода шудааст. Дар байни талаботе, ки ба миён гузошта шудаанд, бояд ба истифодаи оқилонаи хӯрок, сарфаи хароҷоти интиқоли шир ба нуқтаҳои коркард, баланд бардоштани маҳсулнокии модагов ва истифодаи пурраи иқтидорҳои корхонаҳои коркард диққати махсус дода шавад. Ҳангоми ҳалли ҷобачогузории оқилонаи чорвои ширдеҳ дар минтақаҳои алоҳида дар баробари шароити истеҳсолот бояд хароҷоти нақлиётро низ ба назар гирифт, зеро ҳиссаи онҳо дар баъзе минтақаҳо хеле калон аст. Омили ҳалкунандаи ҷойгиркунии оқилонаи чорвои ширдеҳ, пеш аз ҳама, арзиши шири истеҳсолшуда мебошад.

Дар робита ба ин, зарурати муайян кардани ҳаҷми муносиби истеҳсоли шир дар ҳудудҳои мавҷудаи кишоварзии вилояти Хатлон ба миён омадааст, ки он метавонад хароҷоти камтаринро барои истеҳсол ва интиқоли шир ба нуқтаҳои коркарди он ҳангоми қонунӣ кардани талаботи аҳолии маҳаллӣ ба маҳсулоти ширии хушсифати зарурӣ таъмин намояд, инчунин, иқтидори истеҳсолиро дар сатҳи муайян нигоҳ дорад.

Талаботи умумии вилояти Хатлон ба шир барои қонунӣ кардани аҳоли аз рӯйи меъёрҳои оқилонаи истеъмоли маҳсулоти ширӣ аз ҷиҳати миқдор ва анвоъ мувофиқи талаботи ҳар як минтақа муайян гардида, сифат ва раваннокии маҳсулот низ дар ин асос коркард мешавад. Корхонаҳои коркардкунанда қобилияти қабул ва коркарди тамоми қисми фӯрӯши ширро дар нуқтаҳои ҷамъоварии шир доранд. Аҳолии минтақа дар оянда танҳо аз ҳисоби маҳсулнокии модаговҳои ширдеҳ ва зиёд шудани саршумори чорво бо маҳсулоти ширӣ пурра таъмин шуда метавонад. Бо ин мақсад мо динамикаи саршумори модаговҳои ширдеҳро дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ, деҳқонӣ ва аҳоли, дар минтақаҳои Бохтар ва Кӯлоби вилояти Хатлон мавриди омӯзиш қарор додем, ки натиҷаи ҳисобҳои мо дар шакли ҷадвал манзур гардидааст (ҷадвали 3.3.1).

Қайд кардан бамаврид аст, ки суръати зиёдшавии саршумори модаговҳои ширдеҳ дар ҳарду минтақаи таҳлилшуда тақрибан яксон аст. Аз 508444 сар модаговҳои ширдеҳи вилояти Хатлон дар соли 2019, 306186 сар ба минтақаи Бохтар ва 202258 сар ба минтақаи Кӯлоб рост меояд.

**Чадвали 3.3.1. - Динамикаи саршумори модаговҳо дар вилояти Хатлон
(2019-2020) (сар чорво)**

Шаҳр ва ноҳияҳо	Соли 2019	Соли 2020				с.2020 нисбат ба с.2019 бо %
		хоҷагиҳои ҷамъиятӣ	хоҷагиҳои деҳқонӣ	хоҷагиҳои аҳоли	Ҳамагӣ	
аз он ҷумла модагов						
Вилояти Хатлон	508444	2496	23141	488961	514598	101,2
Минтақаи Бохтар						
ш.Бохтар	1983	-	-	1995	1995	100,6
н.Кӯшониён	38942	470	628	38145	39243	100,8
н.Вахш	23160	218	932	22550	23700	102,3
н.Хуросон	12107	340	237	11680	12257	101,2
н.Дӯстӣ	22697	-	707	22694	23401	103,1
н.Қубодиён	27841	36	545	27710	28291	101,6
н. Ҷ.Балхӣ	31762	378	765	31160	32303	101,7
н.А.Ҷомӣ	19406	35	832	18860	19727	101,6
н. Ҷайхун	17823	202	1019	17045	18266	102,4
н.Панҷ	24839	-	1654	23378	25032	100,7
н.Шаҳритуз	22801	20	218	22585	22823	100,1
н.Ёвон	50260	-	1698	48597	50295	100,1
н.Н.Хусрав	9025	-	261	9030	9291	103,0
ш.Леваконт	3540	-	60	3490	3550	100,2
Минтақаи Кӯлоб						
ш.Кӯлоб	20465	115	983	19512	20610	100,7
н.Муъминобод	23104	-	1256	21930	23186	100,3
н.Восеъ	24511	48	1381	23294	24723	100,8
н.Ҳамадонӣ	22218	23	811	21495	22329	100,5
н.Фархор	23745	2	820	23110	23932	100,8
н.Темурмалик	12984	320	1507	11540	13367	102,9
н.Данғара	32407	-	2557	30210	32767	101,1
н.Ховалинг	10101	-	915	9350	10265	101,6
н.Ш.Шоҳин	15997	7	1100	15120	16227	101,4
н.Балҷувон	12322	267	1881	10375	12523	101,6
ш.Норак	4404	15	374	4106	4495	102,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти омили солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, Хатлон - 2021., саҳ. 262 ва Вазъи иҷтимоию иқтисодии вилояти Хатлон, Хатлон 2021, саҳ.45.

Чуноне ки аз чадвали мазкур маълум гардид, дар вилояти Хатлон шумораи модаговҳои ширдеҳ дар соли 2019 508444 сар ва ин нишондиҳанда дар соли 2020 514598 сарро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2019 6154 сар зиёд гардидааст. Қайд намудан зарур аст, ки шумораи модаговҳои ширдеҳ бештар ба хоҷагиҳои аҳоли рост меояд. Вале муқоисаи нишондодҳои минтақаҳои Бохтару Кӯлоб, чуноне ки дар боло гуфтем, ақибмонии минтақаи Кӯлобро дар ин самт нишон медиҳад.

Бо истифода аз маълумоти ҷадвали мазкур масъалаи иқтисодию математикии муайян кардани шумораи модаговҳои ширдеҳ аз рӯйи минтақаҳои Бохтар ва Кӯлоб ҳисоб карда шудааст.

Модели муайян кардани саршумори модаговҳои ширдеҳ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз рӯйи меъёри хароҷоти ҳадди ақал ва хароҷоти хизматрасониҳои коркарди шир дар вилояти Хатлон метавонад чунин бошад:

$$f(x) = \sum_{k=1}^n x_k C_k - (C_p K + C'_{pic} + C'') - \lambda \min (1)$$

Маҳдудиятҳо:

1. Барои истеҳсоли маҳсулот (шир), ҳамагӣ:

$$\sum_{j=1}^m W_{jk} X_{jk} \geq X_p (2)$$

2. Мувофиқи талабот ба захираҳо:

$$S_{ajk} X_{jk} \leq X_i (3)$$

3. Барои истеҳсоли маҳсулот дар минтақаҳо мувофиқи шароити табиӣ ва иқлимии минтақа:

$$W_{jk} \cdot X_{jk} \geq X_{pk} (4)$$

Дар ин ҷо:

X_{jk} – саршумори чорво j -го навъи чорво дар минтақаи k -ум;

W_{jk} - ҳосилнокии навъи чорво j -го дар минтақаи k -ум;

a_{jk} - хароҷоти навъи i -го барои як сар чорвои навъи j -го дар минтақаи k -ум;

U_{PK} - ҳаҷми талабот ба маҳсулоти навъи p дар минтақаи k -ум;

$C_p K$ - арзиши воҳид дар минтақаи k -ум;

C'_{trk} - арзиши хизматрасонии нақлиётӣ барои интиқоли воҳиди истеҳсоли навъи p дар минтақаи k -ум;

Хадамоти SRK -и нақлиётӣ ҳангоми интиқоли маҳсулоти навъи p аз як минтақа ба минтақаи дигар (берун аз минтақа $\rightarrow a$); x_p - истеҳсоли маҳсулоти навъи p , ҳамагӣ; X – зарурат ба навъи захираҳо; h_{rk} - истеҳсоли маҳсулоти навъи p дар минтақаи k -ум. Дар модели иқтисодию математикӣ маълумоти истеҳсолкунандагони шири кишоварзӣ дар вилояти Хатлон барои соли 2020 бо дарназардошти саршумори чорво истифода шудааст.

Моделҳои мазкур имкон дод, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти шир аз рӯйи минтақаҳои муайян карда шавад ва дар ин асос аҳолии шаҳр ва деҳот ба маҳсулоти ширӣ ва талаботи дохилихоҷагии истеҳсолкунандагони шир бо хароҷоти меъёри хӯрок ва меҳнат қонеъ карда шавад. Мувофиқи формулаҳои додашуда масъалаи иқтисодиёти математикӣ ҳал карда шуда, тавассути он гурӯҳбандии тақсимоли чорво дар минтақаҳои вилояти Хатлон ба даст оварда шуд, ки роҳҳои истифодаи самарабахши иқтисодии истеҳсолиро дар зеркомплекси минтақавии ширӣ-хӯрокворӣ ба таври мукамал ба назар мегирад. Тибқи нақшаи мазкур саршумори чорво бояд асосан дар минтақаҳои вилояти Хатлон, ки шумораи зиёди шаҳрҳо ва маҳалҳои аҳолинишинро дорост, мутамарказ карда шаванд.

Дар баробари ин, барои ба эътидол овардани зеркомплекси ширӣ-хӯрокворӣ маҳсулнокии чорвои калони шохдор дар вилояти Хатлон дар як сол то 2509 кг шир зиёд кардан лозим аст.

Тибқи таҳқиқот, дар минтақаи ғарбӣ шумораи умумии чорво дар чарогоҳҳо бояд аз 25,6% то 26,7%, дар минтақаи марказӣ - аз 22,5% то 24,3%, дар ҷанубу ғарбӣ - аз 11,4 % то 13,7% зиёд карда шавад. Дар айни замон саршумори чорво дар минтақаи шимолӣ аз 24,1% то 22,8%, дар ҷанубӣ - аз 6,2% то 5,1% ва дар шарқӣ - аз 10,2 то 7,4% бояд коҳиш дода шавад, зеро дар ин минтақаҳо барои афзоиши саршумори чорвои ширдеҳ шароити мусоид мавҷуд нест.

Дар асоси нигоҳдории шакли муносиби чорводорӣ арзиши умумии истеҳсолот дар соли 2025 7636,2 миллион сомони ро таъкил хоҳад дод, ки маҳсулнокии умумии шир ба 1468,5 ҳазор тонна мерасад. Агар шароити иқтисодӣ чунин идома ёбад, пас бо ин ҳаҷми истеҳсоли шир дар соли 2025 хароҷоти воқеӣ 6162,7 миллион сомони ро таъкил медиҳад.

Дар натиҷа, тавассути ҷобаҷогузории муносиби соҳаи чорводорӣ ва сарфаи хароҷот барои нигоҳ доштани чорво ғоида аз истеҳсоли шир ба маблағи 147,3 миллион сомонӣ ба даст оварда мешавад (ҷадвали 3.3.2.).

**Чадвали 3.3.2. - Дурнамои афзоиши эҳтимолии чорводорӣ, ҳаҷми
истехсол ва хароҷоти шир дар вилояти Хатлон то соли 2025**

Нишондиҳандаҳо	Нишондиҳандаҳои воқеӣ дар соли 2020	Дурнамо барои соли 2023	Дурнамо барои соли 2024	Дурнамо барои соли 2025	2025 нисбат ба 2020 (%)
Саршумори миёнаи модаговҳои ширдеҳ, ҳазор сар	514,6	536,2	568,3	585,3	113,7
Ширдӯшии миёнаи солона аз 1 модагов, кг.	1707	2215	2345	2509	146,9
Ҳаҷми истеҳсоли шир, ҳазор тонна	878,4	1187,6	1332,6	1468,5	167,1
Сарфи хӯрок ба 1 тонна шир, воҳиди хӯрока	1,40	1,31	1,23	1,19	85,0
Арзиши аслии 1 тонна шир, сомонӣ	4422	4345	4236	4203	95,0

Сарчашма: Таҳияи ва ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омории вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020, сах.261.

Ҳисобҳои дар чадвали мазкур овардашуда нишон медиҳанд, ки дар сурати истеҳсоли 1468,5 ҳазор тонна шир дар охири соли 2025, хароҷоти хӯрок барои истеҳсоли 1 тонна шир 15% кам мешавад, ҳосили солонаи шир 46,9% афзоиш меёбад ва дар ин замина арзиши он низ коҳиш меёбад, аммо бо ин ҳама нишондиҳандаҳои муносиб барои ҳавасманд кардани корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони хусусӣ бояд ба зиёд намудани ҳаҷми шир барои коркард диққат дода, муносибатҳои нархиро дуруст роҳандозӣ намоем.

Зоти алобуло 7% -и шумораи умумии чорворо ташкил медиҳад. Он дар минтақаҳои ҷанубӣ ва шарқӣ парвариш карда мешавад. Иқтидори генетикии зотҳои чорвои ширдеҳ имкон медиҳад, ки аз ҳар як модагов то 3000 кг шир гиранд. Чӣ тавре ки таҷрибаи хоҷагиҳои пешқадам нишон медиҳад, барои ин 35 сентнер ва аз ин ҳам зиёдтар хӯроки чорво барои 1 чорво мебояд харид. Барои 1 воҳиди хӯроки чорво бояд 100-110 г сафедаи ҳазмшаванда ва на камтар аз 80-100 г шакар бошад. Дар сохтори хӯрок бояд 31% концентратҳо, 20% силос, 31% хӯроки сабз, 14% алаф, 3% хасбеда, 1% зироатҳои решагӣ дошта бошанд. Дар давраи ширдӯшӣ протеин

(сафеда) бояд 17-18%, дар давраи камшавии ширдиҳӣ ва дар давраи аз байн рафтани он - 13-14% -ро ташкил диҳад.

Аксар вақт дар таркиби ҳӯроки чорво фосфор ва магний намерасад ва калий аз ҳад зиёд аст. Тибқи таҳқиқоти Институти илмӣ-таҳқиқотии кишоварзии Оренбург, миқдори калтсий дар таркиби моддаҳои хушки парҳезӣ бояд 0,80 - 0,95% ва фосфор 0,45 - 0,60% бошад. Барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти чорвои ширдеҳ бо маҳсулнокии баланд меъёри макро ва микроэлементҳоро тавассути иловаҳои минералӣ ба танзим бояд даровард [171].

Дар он минтақаҳои вилояти Хатлон, ки маҳсулнокии баландтарини подаи шириро дорост, барои ғизо додан ба чорво хасбеда аз омехтаи бисёрчӯзҳои ғалладонагиҳо, лӯбиёгиҳо, алаф ва силоси хушсифат, инчунин, решаҳои бехмеваи шакардор истифода мебаранд. Ин таҷриба бояд дар дигар минтақаҳои алоҳида паҳн карда шавад.

Яке аз мушкилоти корхонаҳои кишоварзӣ ин нигоҳ доштани ғӯсолаи навзод аст. Барои ин, дар хоҷагиҳои пешқадам минтақаҳои алоҳида бо қуттиҳои андозаи 3,0 x 3,5 м, баландии деворашон 1,7 м. мавҷуд аст. Деворҳои қуттӣ мустаҳкам, фаршҳо бо маводҳои хуби муҳофизаткунанда пӯшониди шудаанд. Пеш аз ҳар як зоиш қуттиро тоза карда, бо оби гарм мешӯянд ва онро бо маҳлулҳо безарар мегардонанд. Чорвои майда (ғӯсоларо) бо чорвои калони шохдор дар он ҷой 24-36 соат мемонанд. Ин омил лактогенез ва ҷараёни пурраи ширро таъмин мекунад. Дар ин минтақа барои зоиши чорво 5-10 қуттӣ мавҷуд аст.

Бо мақсади бехатарии зисти ғӯсолаҳо онҳоро то семоҳагӣ бо усули махсуси гурӯҳӣ парвариш менамоянд. Дар ҳафт рӯзи аввал ғӯсолаҳо назди чорво гузошта шуда, баъдан онҳоро зерӣ назорати ҳамшираҳои шафқат қарор медиҳанд. Ин технология дар ноҳияи Абдурахмони Ҷомӣ ва Хуросон хуб таҳия шудааст.

Дар баланд бардоштани маҳсулнокии модаговҳо фермаҳои зотпарварӣ метавонанд нақши муҳим дошта бошанд. Дар минтақа онҳо 29 адад мебошанд. Дар ин хоҷагиҳо вазифа аз он иборат аст, ки онҳо ҳадди ақал 15% чорвои ширдеҳи зотӣ аз шумораи умумии чорворо дошта, маҳсулнокии солонаи онҳо бояд на камтар аз 3500 кг бошад. Дараҷаи ғизоистеъмолкунии онҳо нисбат ба дигар хоҷагиҳои

чорводорӣ 15-20% зиёдтар бояд бошад. Дар хочагиҳои зотпарварӣ низ барои муайян кардани зотҳои сермахсул корҳои зиёде анҷом дода мешаванд.

Зотҳои сершири сиёҳу сафед ба иқлими вилояти Хатлон хуб мутобиқ карда шудааст, аз ин рӯ, дар оянда нигоҳ доштани таносуби мавҷудайи зотҳо ва ноҳиябандии онҳо аз рӯйи минтақаҳои алоҳида мувофиқи мақсад аст.

Солҳои охир дар хочагиҳои зотпарварӣ ва тичоратии вилояти Хатлон беҳтар намудани зоти чорвои калони шохдор тавассути ҷуфтикунонӣ бо зотҳои чорвои хориҷӣ: Ҳолштейн, Англер, зоти сурхи даниягӣ анҷом дода шуда, ҳоло дар минтақа 90% чорвои ширдеҳро ҳайвонҳои дурага ташкил медиҳанд. Дар хочагиҳои зотпарварии минтақа амалан ягон ҳайвони зотии симментал ва зоти сурх мавҷуд нест. Дар сурати набудани шароити мувофиқ барои ҳӯрондан ва нигоҳ доштани ҳайвоноти сермахсул ширдӯшӣ кам мешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми гузаронидани корҳои зотӣ ба нақша гирифта шудааст, ки дар хочагиҳо тамоми чораҳо барои нигоҳ доштани чорвои зоти симменталӣ ва зоти самарабахши сурх ба амал бароварда шаванд.

Яке аз роҳҳои муҳими афзоиши истеҳсоли шир муносибгардонии сохтории чорво мебошад. Мувофиқи стандартҳои аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи Институти илмӣ - таҳқиқотии кишоварзии Тоҷикистон модагов дар таркиби пода бояд ҳадди ақал 40%-и шумораи умумии чорворо ташкил диҳад. Агар дар маҷмӯъ барои ҳамаи категорияҳои хочагиҳо, аз ҷумла хочагиҳои деҳқонӣ ва хочагиҳои ёрирасони хусусӣ ин нишондиҳанда ҳоло ба 44 фоизи шумораи умумии чорво баробар бошад, пас дар корхонаҳои кишоварзӣ он танҳо 36 фоизро ташкил медиҳад. Ҳангоми ба 40% расонида шудани подаи модаговҳо ҳаҷми истеҳсоли шир хеле зиёд мешавад.

Дар вилояти Хатлон низоми ҷобачогузории чарогоҳии чорводорӣ такмил дода шуда, дар он чорво тобистон дар чарогоҳҳои табиӣ ва зимистон дар биноҳои махсус нигоҳ дошта мешавад. Нигоҳ доштани ин низом дар оянда аз ҳисоби миқдори зиёди заминҳои шудгоршуда, марғзорҳо ва чарогоҳҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ мувофиқ аст. Афзоиши маҳсулнокии шири модаговҳо бояд беҳбудии нишондиҳандаҳои сифатии шир: рағаннокӣ ва сафеда, пасмондаи берағгани ширро пешбинӣ намояд. Ин нишондиҳандаҳо анъанавӣ мебошанд, аммо иҷрои доимии онҳо шароити

беҳтаринро барои ғизо додан ва нигоҳ доштани чорво талаб мекунад. Татбиқи маҷмуи тадбирҳои пешбинишуда маҳсулнокии модаговҳоро баланд бардошта, ба ҳадди аксари маҳсулнокии ноил мегардад.

Дар айни замон, бинобар мавҷуд набудани механизми ба қадри кофӣ самараноки фаъолияти идоракунии истеҳсолот, рушди соҳаҳои комплекси агросаноатӣ рақобати иқтисодии байни ташкилотҳои кишоварзӣ ва коркард мураккаб гардида, масъалаҳои махсусгардонӣ ва концентратсияи истеҳсолот, ҳавасмандгардонии коргарон, ба эътидол овардани вазъи молиявии истеҳсолкунандагони маҳсулоти минтақаҳо, истеҳсолкунандагони маҳсулоти худӣ баҳсталаб боқӣ мемонад. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ наметавонанд маҳсулоти худро бо нархи мусоид фурӯшанд ва фоизи баланди қарз ба ташаккули раванди муқаррарии сармоягузорӣ монеъ мешавад.

Ҳангоми ташаккули низоми муътадили шир дар ташкилотҳои кишоварзӣ муҳим аст, ки таъсири танзимкунандаи он на танҳо ба баланд бардоштани маҳсулнокии модаговҳо ва истеҳсоли умумии шир бо мақсади таъмини аҳоли бо озуқаворӣ оварда расонад, балки ҷуброни тамоми хароҷоти нигоҳубини модаговҳо ва бо ҳамин ноил шудан ба сатҳи самараноки соҳаи ширро таъмин намояд.

Умуман, назарияи концептуалӣ барои ҷойгиркунии муътадили истеҳсоли шир дар корхонаҳои кишоварзии вилоят пешниҳод менамояд, ки он бо инобати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди дастгирии давлатии саноати шир бармеояд (расми 3.3.1.).

- субсидияи соҳаи истеҳсоли шир бо дарназардошти таваррум: дар ҳолати ноустувории молиявӣ мақомотро мебояд, ки дар аввали сол субсидияҳоро пешниҳод кунанд ва бо ин ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ имконият фароҳам созанд, то ки онҳо манбаи лозимаи пур кардани маблағҳои гардиширо ҷиҳати пешбурди фаъолияти ҷорӣ ва сармоягузори асосӣ ба даст оранд;

- дотатсияи хароҷоти иловагӣ барои баланд бардоштани маҳсулнокии он: давлат барои иҷрои супоришҳои нақшавии зиёд кардани истеҳсоли шир ва беҳтар намудани сифати он бояд ба истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ хароҷоти иловагӣ дода, афзоиши маҳсулнокии чорвои ширдеҳро таъмин кунад;

Расми 3.3.1. Муносибати концептуалӣ ба ҷойгиркунии муътадили истеҳсол ва коркарди шир дар ташкилотҳои кишоварзии минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф

- тақсимбандии маблағгузориҳои давлатӣ аз рӯи сатҳи баргардондани арзиши аслии маҳсулот;

- бо назардошти баланд шудани сатҳи маҳсулноқӣ дар татбиқи дастгирии давлатӣ: интиҳоб намудани навъи субсидия ва тақсими он аз рӯи хароҷот ва маҳсулноқии модаговҳои ҷӯшӣ дар давраи гузариши хоҷагӣҳо бо суръати баландтар аз як гурӯҳ ба гурӯҳи дигар;

- маблағгузорӣ барои аз тарафи истеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ татбиқ намудани нишондиҳандаҳои мақсадноки илман асоснокшуда: маблағгузори соҳаи истеҳсоли шир бо бастанӣ шартномаи дахлдор, ки якҷоя бо хоҷагӣҳо муқаррар мегарданд;

- додани кумакпулӣ аз рӯи нақшаи соҳибқори тартибдодаи истеҳсолкунандаи соҳаи кишоварзӣ ва назорати истифодаи мақсадноки онҳо: маблағгузори давлатӣ бояд мақсаднок бошад, тадбирҳои мушаххаси рушди истеҳсоли шир пешбинӣ ва хароҷоти онҳо таҳти назорати мақомоти давлатӣ қарор гирад.

Баромади комплекси агросаноатӣ аз ҳолати бӯҳрони муосир бояд, пеш аз ҳама, тавассути гузариш ба шаклҳои нави ташкил ва идоракунии истеҳсолоти кишоварзӣ сурат гирад, ки он имкон медиҳад истеҳсол, харид, коркард ва фурӯши маҳсулот ба як маҷмааи ягона пайванд шавад ва дар заминаи он, механизми нави истеҳсолӣ ва молиявӣ ба вуҷуд оварда шавад, ин раванд афзоиши назарраси самараноқии тамоми системаи муносибатҳои иқтисодиро таъмин менамояд.

Таҷрибаи рушди иқтисодӣ дар кишварҳои мутараққӣ зарурат ва мақсадноқии ҳамкорӣ ва ҳамгироии истеҳсолот, таъсиси сохторҳои калони истеҳсолиро, ки корхонаҳои қонунии мустақилро дар асоси ихтиёрӣ муттаҳид мекунанд, таъйид менамояд. Раванди ташаккули сохтори интегралӣ шакли мушаххаси ташкилию ҳуқуқӣ он объектҳои истеҳсолиро дар бар мегирад, ки давраи лоиҳавӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро таъмин мекунанд ва татбиқи он тавассути шабакаи махсус ва доираи мувофиқ амалӣ мегардад. Истеҳсол, коркард ва фурӯши муосири маҳсулоти кишоварзӣ бо сохтори мураккаби ташкилӣ, тақсимои амиқи меҳнат ва натиҷаи робитаҳои байнихоҷагӣ фарқ мекунад, ки он аҳамияти ҳамгироӣ ва омезиши манфиатҳои иҷтимоӣ, коллективӣ ва инфиродиро афзоиш медиҳад. Инкишофи робитаҳои ҳамгироӣ ва ҳамкорӣ таҳияи заминаҳои фаъолияти самараноки тамоми системаи муносибатҳои иқтисодиро тақозо мекунад. Ба инҳо

дохил мешаванд: чудо кардани сикли технологӣ ё функцияҳои корхонаҳо; чудокунии истеҳсолии корхонаҳо ё сехҳо дар асоси хочагӣ; мавҷудияти заминаи ашёи хом, тақсимои оқилонаи он ва мувофиқ бо иқтидорҳои истеҳсолӣ; шартҳои қатъии шартномавӣ байни иштирокчиёни ҳамкорӣ; дастгирии методии ташкили муносибатҳои иқтисодӣ.

Дар марҳилаи кунунӣ ба рушди ҳамгирӣ дар маҷмааи агросаноатӣ зарурати корхонаҳои кишоварзӣ барои рафъи бухрон ва ба эътидол овардани вазъи иқтисодӣ, зарурати барқарор кардани робитаҳои азбайнрафтаи истеҳсоливу иқтисодӣ, эҳтироми манфиатҳои тамоми соҳаҳо ва субъектҳои соҳибкорӣ, тақмили идоракунии равандҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ, баланд бардоштани самаранокӣ, истифодаи самарабахши моликият дар истеҳсолоти кишоварзиро талаб менамояд.

Аммо дар баробари омилҳои мусбат омилҳои боздорандаи ин раванд низ вучуд доранд: бухрони иҷтимоӣ иқтисодӣ дар кишвар, коҳиши якбораи таҷҳизоти техникий истеҳсолоти кишоварзӣ, ба номутаносибӣ дучор шудани корхонаҳои коркард, набудани заминаи зарурии қонунгузорӣ барои ҳавасмандгардонии сиёсати андоз, молия ва ғайра.

Вазифаи душвортарини ҳамчоясозӣ дар комплекси агросаноатӣ ташаккули нақшаи мукаммали истеҳсол ва фурӯши маҳсулот мебошад. Ҳамчоясозӣ бояд ба муносибгардонии чараёнҳои мавҷудаи молиявӣ моӣ ва солимгардонии иқтисодии корхонаҳои иштирокчиҳои он мусоидат намояд. Сохторҳои интегратсионӣ, ки корхонаҳо, шабакаҳо аз истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то фурӯши онҳо муттаҳид мекунанд, самараноктаранд ва ба шароити бозор мутобиқ карда мешаванд.

Интегратсия дар комплекси агросаноатӣ дорои сохторҳои гуногуни ташкилию иқтисодӣ мебошад, ки бо набудани муносибати ягона ба ташаккул ва фаъолияти онҳо муайян карда мешавад. Дар ҳар як ҳолати мушаххас механизми ҳоси ҳамгироии субъектҳои хочагидорӣ татбиқ карда мешавад. Ин механизм аз маҷмуи воситаҳо, усулҳо ва воситаҳои иқтисодӣ иборат аст, ки ягонагии субъектҳои ташаккули интегралро таъмин мекунанд. Ин табиати механизм имкон медиҳад, ки

фаъолияти ҳамаи воҳидҳои истеҳсоли, ки дар фазои ягонаи иқтисодӣ фаъолият мекунанд, танзим ва ҳамоҳанг карда шаванд.

Дар шароити иқтисоди омехта ва шаклҳои гуногуни моликият проблемаи интихоби системаи муассиртарини интегралӣ ба миён меояд, ки он на танҳо ба манфиатҳои субъектҳои бевоситаи муносибатҳои аграрӣ, балки ба давлат ва халқ низ хидмат хоҳад кард.

Омилҳои зеринро муайян кардан мумкин аст, ки ба интихоби усули ҳамкории байни корхонаҳои истеҳсоли ашёи хом ва коркарди онҳо таъсир мерасонанд:

- манфиатҳои иштирокчиёни ҳамгирӣ. Таснифи манфиатҳо хеле гуногун аст ва метавонад бо меъёрҳои гуногун ифода карда шавад;

- сатҳи пайвастиҳои технологияи корхонаҳо. Ин нишондиҳанда вобастагии ду шахси марбутро аз рӯйи меъёрҳои нисбии таъмин (харида) маҳсулот (захираҳо) тавсиф мекунанд;

- рақобатпазирии бозори кишоварзӣ. Ин нишондиҳандаро бо роҳҳои гуногун ҳисоб кардан мумкин аст ва тахминҳои гуногун доранд;

- соҳавинамоии корхона барои истеҳсоли маҳсулоти дар раванди минбаъдаи технологӣ иштироккунанда. Ҳисобкунии нишондиҳанда ҳиссаи маҳсулоти дар раванди минбаъдаи технологӣ бавучудода ва қисми ин маҳсулот, ки ба корхонаҳои муттаҳидшуда ниёз доранд, пешбинӣ менамояд;

- шумораи субъектҳои технологӣ. Бо усулҳои гуногуни ҳамкорӣ шумораи иштирокчиёни ҳамгирӣ яксон нест;

- принципҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии ҳамкорӣ. Моделҳои ҳамгирӣ истифодаи принципҳои гуногуни истеҳсоли сохтмонро дар бар мегиранд.

Дар амалия исбот шудааст, ки корхонаҳои муттаҳидшудаи андозаи онҳо аз арзишҳои оптималӣ зиёднабуда захираҳои истеҳсолиро оқилона ва самараноктар истифода мебаранд. Ҳангоми эҷоди шаклҳои интегралӣ сохтори идоракунӣ оқилона роҳандозӣ карда мешавад, ҳосилнокии меҳнат ва шиддатнокии истеҳсолот мунтазам меафзояд.

Аммо, аз натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи амалӣ бармеояд, ки рушди бомуваффақияти равандҳои ҳамгирӣ бе дарназардошти омилҳои ташкилӣ ва

иктисодӣ ба даст наомада, таносуб ва аҳаммияти онҳо вобаста ба вазъи макроиктисодии кишвар тағйир меёбад. Тамоюлҳои муосир чунинанд, ки онҳо омезиши омилҳо ҳавасмандкунанда ва дар навбати худ боздоштани рушди ҳамгирии агросаноатиро фаро мегиранд.

Ҳадафи асосии ҳамгирии агросаноатӣ ба даст овардани фоидаест, ки аз миқдори одии фоидаи воҳидҳои алоҳида зиёдтар аст, аммо дар шароити муосири инҳисори корхонаҳои коркард бисёр корхонаҳои кишоварзӣ роҳи начотро дар коркарди мустақилона ва фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ мечӯянд.

Чанбаҳои мусбати чунин истеҳсолот фароҳам овардани муҳити рақобат, воридшавии маблағҳо мустақиман ба истеҳсолкунанда, паст шудани нархи чаканаи маҳсулот аз сабаби набудани миёнаравҳоро дар бар мегирад (бинобар зухури монополияи корхонаҳои коркард, нархи воқеии хариди маҳсулот 30-35 фоизи нархи чакана мебошад).

Дар баробари чанбаҳои мусбат, омӯзишу баррасии чанбаҳои манфии ин раванд низ аҳаммияти калон доранд. Сохтмони корхонаҳои коркарди хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ маблағгузори калонро талаб мекунад ва ин, дар навбати худ, имкони паст кардани нархҳои чаканаро зери шубҳа мегузорад. Ба ин афзоиши доимии нархҳоро низ илова кардан мумкин аст, ки дар натиҷа аз сабаби коркарди нокифояи амиқ ва намудҳои ками маҳсулот сифат паст мегардад. Мушкилот, инчунин, дар марҳилаи фурӯши маҳсулот ба миён меоянд (ичора ё сохтмони нуқтаҳои савдои чакана, хароҷоти нақлиёт ва нигоҳдорӣ ва ғ.)

Ба андешаи мо, вобастагии мутақобилаи минтақаи ашёи хом ва корхонаҳои коркард аз хусусиятҳои истеҳсоли маҳсулоти ширӣ (тақсимои меҳнат, самаранокии истеҳсолот, доираи васеи маҳсулоти коркардшуда ва ғайра) вобаста аст. Аз гуфтаҳои боло метавон хулоса баровард, ки дар оянда рушди коркард ва фурӯши маҳсулоти ширӣ дар хоҷагиҳои фермерӣ ба мушкилӣ дучор мегардад.

Дар фермаҳои ширӣ равандҳои интегралӣ нисбат ба дигар соҳаҳо камтар таъсир мегузорад. Ин раванд аз он омилҳо вобаста аст, ки ин соҳа аз дигар соҳаҳо вобастагии технологӣ, сатҳи пасти концентратсияи истеҳсолот ва маҳсусгардони дохилӣ дорад. Пас аз хусусигардонӣ хусусияти робитаҳои ҳамгироӣ байни

истеҳсолкунандагон ва корхонаҳои коркард шакли муносибатҳои шартномавӣ гирифт, ки тавассути он таносуби хароҷот дар даромади умумии байни шарикон ба танзим дароварда шуд. Бо вуҷуди душвории муайян, ин шакли ҳамкорӣ дар айни замон аҳаммияти худро гум накардааст.

Хулосаи зербоби 3.3.

Мақсад аз ташкили сохтори ҳамгирӣ дар зеркомплекси ширӣ ҳифзи манфиати иқтисодии истеҳсолкунандагони кишоварзӣ дар зиёд кардани истеҳсол ва таъминоти шир ба корхонаҳои коркард мебошад.

Дар истеҳсоли маҷмуии шир, ҳамчун як давраи ягонаи истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулот, бояд самтҳои асосии рушди саноати ҷаҳонии ширро фарогир бошанд. Бо назардошти таҳқиқоти гузаронидашуда барои ташаккул ва рушди бозори шири вилояти Хатлон чунин чорабиниҳоро пешниҳод менамоем:

- ҳамгирӣ амудӣ (ташкили корхонаҳои калон бо дастрасии васеъ ба захираҳо, дониш ва хидматҳо);

- афзоиши талабот аз харидорон (ҳамчун омилҳои, ки ба интиҳоби маҳсулоти мушаххаси намоёндагони қишрҳои сарватманди аҳолии таъсир мерасонанд, дорои хусусиятҳои функционалӣ, табиӣ, тару тоза, ғоиданокӣ ва ғайра мебошанд; одамони камтар таъминшуда зарурати шумораи кофии зиёди маҳсулоти бозьтимодно ро тақозо мекунад);

- тағйироти назаррас дар моделҳои иҷтимоӣ;

- тавсеаи хидмати савдои ҷаҳона, иваз кардани мағозаҳо бо низомии нав;

- дастрасии васеъ ба иттилоот;

- афзоиши талабот ба ҳифзи муҳити зист.

Афзоиши таваҷҷуҳи иштирокчиён ба робитаҳои интегратсионӣ бояд ба тақмили тақсимои ғоидаи ниҳонии ассотсиатсия равона карда шавад, ки он барои ҳамаи иштирокчиёни он сатҳи якхелаи даромаднокиро таъмин менамояд. Бояд қайд кард, ки сатҳи умумии даромаднокии маҳсулоти ниҳой дар иттиҳодия ниҳоят паст аст, афзоиши он метавонад бо ду роҳ – тавассути кам кардани хароҷоти амалиётӣ дар ҳама давраҳои истеҳсолӣ ё баланд бардоштани нархҳои фурӯш, ки бо қобилияти харидории аҳолии маҳдуд аст, сурат гирад.

Дар бораи мушкилот дар шарикҳои стратегӣ сухан ронда, бояд ба назар гирифт, ки ҷамоаҳои самарабахши фаъолияти ширкатҳои мустақил (бо дарназардошти ҳавасмандии гуногун ва ҳадафҳои баъзан ба ҳам зид) кори мураккаб аст.

Аз таҳқиқи ҷамоаҳои раванди ташаккули комплекси агросаноатӣ ва истеҳсоли шир ҳамчун соҳаи муҳим чунин хулосабарорӣ метавон кард: идоракунии самарабахши зеркомплекси ширӣ эҷоди низоми ба объекти идорашаванда таъсиррасон ва ташкили сохтори ташкилиро, ки манфиатҳои ҷамоаи иштирокчиёни истеҳсолотро ба назар мегирад, пешбинӣ мекунад.

Барои идоракунии самараноки фаъолияти зеркомплекси ширӣ-хӯрокворӣ модели технологияи таҳқиқотӣ ва пешгӯии рушди зеркомплекси ширӣ пешниҳод карда шудааст, ки он дар заминаи таҳлили мантиқӣ ва бо дарназардошти роҳи таҳаввулотии рушди саноати шир сохта шудааст ва ҳамчун роҳнамо дар қабули қарорҳои идоракунӣ ҳангоми таҳияи барномаҳое, ки ба баланд бардоштани самараноки дар истеҳсоли маҳсулоти ширӣ равона шудаанд, хизмат мекунад.

Самаранокии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ асосан дар заминаи қарорҳои қабулшуда муайян карда мешавад, ки онро бо роҳи омезиши ду омил таъмин кардан мумкин аст: якум, маълумоти ибтидоии пурра ва бозғамӣ дар бораи фаъолияти иқтисодӣ ва вазъи молиявӣ, сониян, усулҳои дурусти математикии дарёфти роҳҳои ҳалли оптималӣ.

Барои таҳлили самаранокии фаъолияти зеркомплекси ширӣ-хӯрокворӣ усули баҳодиҳии самаранокии иқтисодии фаъолият дар шакли нақшаҳо пешниҳод карда мешавад, ки он имкони рафъи ҳавфи ҳолатҳои ноустуворе, ки бозгашти байни зерсистемаҳои инфиродии зеркомплекси ширро ба эътидол меоранд, таъмин менамояд;

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии идоракунии зеркомплекси ширӣ-хӯрокворӣ концепсия дар асоси таъсири мутақобила ва ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидорӣ тавассути такмил додани усулҳои ҳисобкунии нархҳои барои ҳамдигар манфиатовари харид, истифодаи индекси нархи шир дар мавсимҳо,

муносибгардони амалиёт барои хариди ашёи хом, инчунин, равандҳои ҳамгирӣ дар зеркомплекс таҳия карда шудааст.

Шакли муносиби рушди зеркомплекси ширӣ шарикӣ стратегӣ мебошад, ки он ба принсипи низоми шартномавӣ асос ёфта, моҳиятан ба фаъолияти корхонаҳо, истеҳсол, коркарду фурӯши маҳсулот ҳамчун як низоми мукамал нигаронида шудааст.

Ин шакли ҳамкорӣ барои корхонаҳо-истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бештар судманд аст, зеро он барои бастанӣ шартномаҳои дарозмуддат ҳангоми таҳвили маҳсулоти истеҳсолшуда имкон фароҳам оварда, таваккалҳои иқтисодиро дар анҷом додани амалиётҳои дахлдори соҳа камтар менамояд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар асоси омӯзиши масъалаҳои назариявии ташаккул ва рушди бозори минтақавӣ шир ва маҳсулоти ширӣ хулоса намудан мумкин аст, ки комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши калидиро мебозад. Соҳаи кишоварзӣ муҳимтарин соҳае мебошад, ки бидуни он дигар бахшҳои комплекси агросаноатӣ ва соҳаҳои иқтисодӣ, хусусан чорводорӣ наметавонанд ба таври самаранок фаъолият намояд. Тавсифи консепсияҳои гуногуни илмӣ оид ба моҳият ва нақши истеҳсол ва коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, вобаста ба зарурати эҷоди заминаи таҳқиқотӣ барои омӯзиши соҳаи коркард ва раванди сармоягузорӣ ҳамчун объекти идоракунии аҳаммияти калон дорад.

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда дар самти истеҳсол ва коркарди шир ва маҳсулоти ширӣ чунин хулосаю пешниҳодҳо намудан мумкин аст:

1. Таъмини мунтазами аҳоли бо озуқаворӣ яке аз шартҳои муҳимтарини устувории давлат мебошад. Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи мураккаб ва тақдирсози рушди босуботи иқтисодиву иҷтимоӣ қарор дорад. Дар Тоҷикистон ҷараёни истеҳсоли аксари намудҳои озуқаворӣ, ки заминаи пур кардани доираи истеъмолро фароҳам меоранд, ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ гардида, дар ин бахш роҳандозии барномаҳои васеи иқтисодии давлатӣ муҳим ба шумор меравад. Бояд қайд намуд, ки раванди ислоҳот ба тамоми сохторҳои иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла зеркомплекси ширӣ таъсири худро расонд. Дар натиҷаи ислоҳоти давомдор дар бахши аграрӣ бахши шир ва чорводорӣ ҳамчун ҷузъи таркибии комплекси агросаноатӣ дигаргуниҳои назаррасро аз сар гузарониданд. Дар бисёр ҷойҳои мамлакати мо давраи тараққиёти саноат, инчунин, самаранокии истеҳсоли шир паст мебошад. Аз ин сабаб, истеҳсолкунандагони шир маҷбуранд, ки шарикони нави сармоягузор ва сармоягузориҳоро ҷустуҷӯ кунанд. Дар натиҷаи ғайридавлатӣ гардондан аксарияти корхонаҳои калони саноатӣ аз захираҳои ашёи хоми худ маҳрум шуданд [1-М, 4-М, 2-М].

2. Ҳолати ҷории парвариши ҷорвои ширӣ, корҳои мансуб ба зотпарварӣ (мавҷудияти зоти сермахсули ҳайвонот) муҳимтарин нишондиҳандаи таҳлили фаъолияти баҳши шир мебошанд. Инчунин, бояд дар назар дошт, ки корхонаҳои амалкунандаи коркарди шир то давраи ислоҳот бе назардошти таносуби мутавозини истеҳсолот-истеъмол кор мекарданд. Аз ин рӯ, дар кор муносибати ягонаи комплексӣ нисбат ба мушкилоти саноати шир, аз ҷумла истеҳсол (мавҷудияти ашёи хом), коркард (корхонаҳои коркарди шир) ва фурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ истифода шудааст [4-М, 5-М].

3. Дар рафти таҳқиқот маълум карда шуд, ки коҳиши истеҳсоли шир ба он вобаста аст, ки дар баробари ҳуди коҳиш он истеҳсоли ҳанӯз ҳам ғоидаовар нест ва ин боиси коҳиши истеҳсоли маҳсулоти асосии ширӣ мегардад. Ҳоҷагиҳои ширии кишвар бинобар коҳиш ёфтани истеҳсолот, ки коҳиши даромадро дар назар доранд, наметавонанд муносибатҳои худро бо шарикон (истеҳсолкунандагони ашёи хоми ширӣ, ҳоҷагиҳои коркардкунанда) ба сатҳи нави муосир боло бардоранд [2-М, 3-М].

4. Истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ бояд ба ҳамгироии манфиатҳои мутақобилаи истеҳсолкунандагон, корхонаҳои коркарди шир ва баҳши фурӯш асос ёбад. Танҳо дар он сурат самарائي нишондиҳандаҳои саноати ширро баланд бардоштан мумкин аст. Дар диссертатсия фаъолияти иқтисодии истеҳсолкунандагон (дар мисоли субъектҳои мушаххас) ва соҳаи коркард тавассути чунин омилҳо ба монанди ҳаҷм ва даромаднокии истеҳсолот, дастгирии давлатии соҳа, арзиши корхона ва ташкили тақсимои маҳсулоти саноатӣ арзёбӣ карда шудааст. Инчунин, ҳайати кормандони корхонаҳои истеҳсол ва коркарди шир, сатҳи ташкили ин равандҳо, сатҳи заминаи моддию техникӣ ва ашёи хом, сифат ва таҳассуси қувваи корӣ, таркиб ва сохтори ҷорводории ширӣ ва ғайра ба назар гирифта шуданд. Дар асоси таҳлили ин омилҳо вазъи зеркомплекси шири вилояти Хатлон арзёбӣ карда шуда, тамоюлҳои рушди он, таносуби тақозо ва арза дар бозори шир муайян карда шуд. Дар муддати кӯтоҳ зарурати таъмини рақобати солим дар бозори шир, даромаднокии ҳадди ақал дар истеҳсоли маҳсулоти ширӣ

далелнок карда шуданд, ки самтҳои минбаъдаи рушди бозори шири вилояти Хатлон аз он вобаста аст [6-М, 2-М].

5. Бахши шири минтақавӣ як ҷузъи таркибии зеркомплекси маҳсулоти ширӣ-озуқаворӣ минтақа мебошад - инҳо хочагиҳои ширӣ, корхонаҳои коркарди шир, корхонаҳои истеҳсоли хӯроки чорво, шабакаи инфрасохтори зарурии бозорӣ ва иҷтимоӣ, хочагиҳои аҳоли ва ғайра мебошанд. Қариб 1/3 маҷмуи маҳсулоти умумии кишоварзии вилояти Хатлонро маҳсулоти парвариши чорвои ширдеҳ ташкил медиҳад. Дар қор тамоюлҳои манфии қоҳиши нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ дар минтақа дар давраи аз соли 1991 то 2019, ба мисли 33,7 фоиз қам шудани саршумори чорвои қалони шохдор, то ба 28,4 % қоҳиш ёфтани саршумори говҳои ширдеҳ, паст шудани нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва аз қиҳати иқтисодӣ мувофиқи мақсад будани парвариши чорвои ширдеҳ, қатъ гардидани фаъолияти корхонаҳои қалони коркарди шир дар вилояти Хатлон ва дар ин робита паст шудани сатҳи истеъмоли маҳсулоти ширӣ муфассал таҳқиқ қарда шудааст. Инчунин, тақрибан сеяқ андоза паст шудани нишондиҳандаҳо аз рӯи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии корхонаҳои коркарди шир ба амал омад [1-М, 6-М].

6. Пастравии пардохтпазирӣ дар зеркомплекси шири вилояти Хатлон ба сабаби номутаносибии нархҳои молҳои саноатӣ ва маҳсулоти ширӣ, ноқифоягии дастгирии давлатӣ, афзоиши равандҳои таваррум ва амсоли он сурат гирифтааст. Азбаски зеркомплекси шир ва озуқаворӣ минтақа ин як низоми истеҳсол, қорқард ва қурӯши маҳсулоти соҳа аз қиҳати иқтисодӣ ва технологӣ ба ҳам вобаста мебошад, бо дарназардошти ин, қиҳати таъмини даромадноқӣ ва самаранокии фаъолияти ин зеркомплекс, ҷузъҳои алоҳидаи он оид ба истеҳсол, қорқард ва қурӯши шир ва маҳсулоти ширӣ бояд мунтазам ва устуворона инқишоф дода шаванд. Хамаи ин дастгирии қурзӯр ва муташаккилонаи давлатро нисбат ба соҳа талаб меқунад [5-М, 10-М].

7. Дар диссертатсия таҷрибаи пешқадами қоричӣ оид ба танзими фаъолияти бахши шир, баҳусус дар робита ба роҳҳои рафъи оқибатҳои бухронҳои даврӣ, ташкили бомуваффақияти дастгирии давлатӣ омӯхта шудааст. Танзими давлатии

фаъолияти зеркомплекси маҳсулоти ширӣ-озуқаворӣ зимни рақобати шадид дар соҳа имкон медиҳад, ки рушди соҳаи шир таъмин карда шуда, бозори шир солим гардонида, заминаҳо барои чамъшавии сармоя ва таҷдиди сохтори он фароҳам оварда шуда, пешрафти илму техника дар соҳаи шир таҳким ёфта, рушди иҷтимоии деҳа таъмин карда шавад. Чунин хусусиятҳои бозори ҷаҳонӣ муайян карда шуданд, ба мисли: кам шудани шумораи хоҷагиҳои ширӣ, муттаҳидшавии корхонаҳои хурд ва афзоиши саршумори чорвои ширдеҳ, равандҳои кооператсия ва ҳамгирӣ, ташкили гурӯҳҳои молиявӣ дар бозор, технологияҳо суръатбахши истеҳсолот, кам шудани нуқтаҳои савдои чакана ва афзоиши ҳиссаи супермаркетҳо дар савдои шир ва маҳсулоти ширӣ ва ғайра. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ, дар бораи дурнамои рушди баҳши шир дар вилояти Хатлон хулоса бароварда шуд [8-М].

8. Вилояти Хатлон таъминкунандаи шир барои корхонаҳои коркарди шир мебошад ва қисми асосии ашёи хом бевосита аз ҷониби намояндагони корхона омода карда мешавад ва шир бо назардошти миқдор ва сифати он ва бо содироти минбаъда тавассути нақлиёти ширбар қабул карда мешавад. Бо истеҳсолкунандагон оид ба содироти ашёи хом шартнома баста шуда, хариди шири хом аз хоҷагиҳои ёрирасони хусусии сокинон идома дорад. Дар соҳаи шир хароҷоти зиёд вучуд доранд, ки бо афзоиши мунтазами нархи неруи барқ, газ, об ва гармӣ алоқаманданд, ки боиси болоравии арзиши маҳсулоти тайёр мегардад. Фоидаи гирифташуда бошад, на ба рушди истеҳсолот ва таҷдиди фондҳои асосӣ, балки барои пардохти захираҳои сӯзишворию энергетикӣ равона карда мешавад. Дар давраи мавриди омӯзиш коҳиши таъминоти шир ва мушкилоти фурӯши он боиси кам шудани истеҳсоли маҳсулоти ширии тайёр дар корхонаҳои шири минтақа гардид [2-М, 7-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар қор вазъияти ташвишовари сармоягузориҳо ба баҳши шир қайд гардидааст, гарчанде ки ин соҳа ба туфайли муҳити мусоиди макроиктисодӣ қобилияти худмаблағгузорӣ дорад. Аз ин рӯ, илова бар зарурати фароҳам овардани шароити мусоид барои тақвияти фаъолияти сармоягузорӣ дар баҳши ғайридавлатӣ,

чалби сармояи хусусии ватанӣ ва хориҷӣ, зарурати фароҳам овардани шароит барои сармоягузорӣ ба саноати шир вучуд дорад. Ин омилро метавон тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, бахусус дар мавриди пардохти андоз аз Ҷоида амалӣ кард, ки агар тавассути буҷети вилоят амалӣ шавад, метавонад ба таҳкими заминаи ашёи хоми корхонаҳои коркарди шир мусоидат кунад [4-М].

2. Сармоягузориҳо ба бахши шир метавонанд дар шакли азнавсозии техникӣ ва навосозии таҷҳизоти кӯҳна сурат гиранд. Пешниҳод карда мешавад, ки корхонаҳои соҳаи шир бо таҷҳизоти муосир дар асоси иҷора (лизинг) бо нақшаи пардохти 3-5 сол мучаххаз карда шаванд, зеро ин шакли сармоягузорӣ хеле қулай буда, аз иҷорагир сафарбар кардани миқдори зиёди сармояи озодро барои сармоягузориҳои аввала талаб намекунад. Гарав ҳуди таҷҳизот мебошад, ки иҷорадеҳ метавонад дар сурати иҷро нашудани нуктаҳои мувофиқашуда баргардонад. Амалиёти лизингӣ хавфи сармоягузориҳо ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Маблағҳои давлатӣ бо мақсади дастгирии амалиёти лизингӣ бояд ба хариди мошину таҷҳизот дар саноати шир равона карда шаванд. Таклиф карда мешавад, ки низоми муназзами сиёсати ягонаи техникӣ дар бахши коркард таъсис дода шуда, равандҳои технологӣ ва самтҳои афзалиятноки соҳа навосӣ шаванд. Мувофиқи мақсад будани ҷорисозии Ҷоизи қарзҳо ба корхонаҳои коркарди маҳсулоти ширӣ барои модернизатсия ва дастраснамоии таҷҳизоти техникӣ стандартӣ асоснок карда мешавад, ки дар давоми се соли пас аз ба охир расидани қарз баргардонида мешаванд [3-М].

3. Модели иқтисодӣ-математикӣ таҳия карда шуда, он дар бораи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзии шир ва маҳсулоти ширии вилояти Хатлон дар соли 2019, саршумори ҷорво маълумотро дар бар мегирад. Бо ёрии модел ҳаҷми оптималии истеҳсоли шир дар минтақа, тақозои пардохтпазирии дохилии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ бо назардошти хароҷоти стандартӣ барои ғизо ва меҳнат муайян карда шуданд. Варианти оптималии ҷойгиркунии ҷорво дар минтақаҳои вилояти Хатлон ёфт шуд, ки он роҳҳои истифодаи самараноки иқтидорҳои истеҳсолиро дар зеркомплекси минтақавии ширу озукаворӣ пурра ба назар мегирад. Пешниҳод карда шудааст, ки саршумори

умумии чорво дар чарогоҳҳои минтақаи ғарбӣ аз 25,6 фоиз то 26,7 фоиз, дар минтақаи марказӣ аз 22,5 то 24,3 фоиз, дар минтақаи ҷанубу ғарбӣ аз 11,4 фоиз то 13 фоиз зиёд карда шавад. Ҳамзамон, саршумори чорвои минтақаи шимолӣ бояд аз 24,1% то 22,8%, дар ҷануб аз 6,2% то 5,1% ва дар шарқ аз 10,2 то 7,4% кам карда шавад, зеро дар ин минтақаҳо барои зиёд кардани саршумори чорвои ширдеҳ шароити мусоид вучуд надорад. Саршумори чорвои калон бояд асосан дар минтақаҳои вилояти Хатлон, ки дар он шаҳрҳои калон ва нуқтаҳои аҳолинишин ҷойгиранд, мутамарказ карда шавад [4-М, 2-М].

4. Барои таъмини устувори зеркомплекси шир маҳсулнокии чорвои ширдеҳро то 2509 килограмм ширдӯшӣ аз ҳар сар модагов дар минтақа баланд бардоштан лозим аст. Бо дарназардошти нигоҳдории шакли мувофиқи чорводорӣ арзиши умумии истеҳсолот дар соли 2025 ба 1856,5 миллион сомонӣ ва ҳаҷми умумии шир ба 488,4 ҳазор тонна хоҳад расид. Агар чунин шароити иқтисодӣ ҳамин тавр идома ёбад, пас бо чунин ҳаҷми истеҳсоли шир дар соли 2025 хароҷоти воқеӣ 1 875,5 млн сомони ро ташкил хоҳад дод. Дар натиҷа, аз ҳисоби дуруст тақсим кардани соҳаи чорводорӣ ва сарфаи хароҷоти нигоҳдории ҳайвонот ғоида аз истеҳсоли шир 19,1 миллион сомони ро ташкил хоҳад дод [6-М, 10-М].

5. Барои баланд бардоштани самараноки ва рушди бозори шир ва маҳсулоти ширии вилояти Хатлон пешниҳод карда мешавад:

- нуқтаҳои коркарди ибтидоии шир дар маҳалҳо бо мақсади рафъи мушкilot дар интиқоли чунин маҳсулоти нозук таъсис дода шаванд;

- ташкили нуқтаҳои хурди фурӯши шир;

- ба роҳ мондани муносибатҳои байни истеҳсолкунандагони шир ва субъектҳои коркард дар асоси шартномаи бозорӣ;

- ҳавасмандсозии истеҳсолкунандагони соҳа барои гирифтани саҳм дар корхонаҳои коркарди шир, зеро бо ин роҳ метавон таваҷҷуҳи ҷонибҳоро ҳам ба беҳтар кардани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва ҳам ба афзоиши ҳаҷми он ба таври назаррас афзоиш дод [9-М, 5-М].

6. Дар диссертатсия мувофиқи мақсад будани таъсиси ассотсиатсияҳои истеҳсолкунандагон, коркардкунандагон ва фурӯшандагони шир ва маҳсулоти

ширӣ ҳамчун самти муассири муносибатҳои шарикӣ дар баҳши шир собит карда шудааст. Таъсиси чунин иттиҳодияҳо барои ташаккули бозори кафолатноки шир ва маҳсулоти ширӣ бо нархҳои, ки даромаднокии истеҳсоли ширро кафолат медиҳанд, зарур аст. Инчунин, ассотсиатсияҳои ширӣ воситаи самараноки баланд бардоштани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои коркарди шир, манбаи кафолати захираҳои зарурии молиявӣ, робитаҳои қавии иқтисодӣ ва истеҳсолӣ мебошанд [5-М].

7. Дар диссертатсия дар мисоли фаъолияти ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» дар ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон исбот карда шуд, ки дар соҳаи шир хароҷоти назаррас вобаста ба болоравии мунтазами нархи барқ, газ, об ва гармӣ ба миён меоянд, ки боиси баланд шудани арзиши аслии маҳсулот мегарданд. Аммо, сарфи назар аз тамоюлҳои манфӣ, нишондиҳандаҳои истеҳсолии ҶДММ «Фабрикаи шири Саодат» дар минтақаи Хуросон нишон медиҳанд, ки ҳаҷми истеҳсолот дар солҳои 2015-2019 ба 146,5% афзуда, динамикаи афзоиши истеҳсоли қаймоқ ва сметана дар панҷ соли охир 35,6%-ро ташкил медиҳад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки вақтҳои охир харидорон ба истеҳсоли кефир (чурғот) таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд. Дар солҳои 2015-2019 истеъмоли кефир (чурғот) ба 267% афзудааст [10-М].

8. Пешниҳод карда мешавад, ки аз ҷониби иштироккунандагони раванди истеҳсолот дар баҳши шири минтақа фаҳмиши шароити воқеии мавҷудаи иқтисодӣ, яъне раванди нархгузорӣ ба маҳсулоти ин баҳш; раванди аз нав тақсим кардани фоида байни онҳо таъмин карда шавад. Ҳамин тариқ, ҳулосаю тавсияҳои дар диссертатсия ироагардида барои тақвияти раванди татбиқи ин усулҳо дар истеҳсоли ин соҳа замина эҷод мекунанд, ки дар асоси он самаранокии як баҳши ҳаётан муҳим - истеҳсол ва коркарди шир пурра таъмин карда мешавад [2-М].

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

(бо забони аслӣ)

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ

1. Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. аз 01.08.2012, №383.-Душанбе, 2012. – 46с.
2. Вазъи иқтисодию иҷтимоии вилояти Хатлон, январ-декабри соли 2020. - 157 с.
3. Единая товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности Евразийского экономического союза и Единый таможенный тариф Евразийского экономического союза утвержден Решением Совета Евразийской экономической комиссии от 14 сентября 2021 г. № 80.
4. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – 272с.
5. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. – 225с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи зотпарварӣ” // Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2013, № 8-9, м. 653; Қонуни ҚТ аз 21.02.2018. - №1513.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйири иловаҳо) аз 01.02.96г. №223 ва аз 12.12.97с. №498. –Душанбе,1992. -№553.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” // Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ. - 1996. - №3, м. 48; 1997. - №23-24, м. 333; 1999. - №12, м. 333; 2002. - №11, м. 678
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғайриҷаҳиди иқтисодиёти берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон”. –Душанбе, 1993. -№454.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ)” (бо тағйири иловаҳо) аз 15.08.98с. №421 ва аз 12.12.97с. №498. –Душанбе, 1992. - №544.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибдорӣ» аз 02.01.2020 с., №1684

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дасгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 15.09.2020
13. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумотҳои оморӣ Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - С.192-193
14. Нишондиҳандаҳои «Комбинати шир»-и шаҳри Кӯлоб дар солҳои 2015-2020
15. Ҳисоботи ҶДММ “Фабрикаи шири Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон барои солҳои 2015-2020.
16. Ҳисоботҳои хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и ноҳияи Хуросони вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020.
17. Ҳисоботҳои хоҷагии зотпарварии «Саодат»-и вилояти Хатлон дар солҳои 2015-2020
18. Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2020. - Маҷмуаи оморӣ. - Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2021. -430с.
19. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2019 с. -35с.
20. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021 с. - 29с.
21. Программы реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2020 гг. От 1 августа 2012. - № 383. - Душанбе, 2012. - 46 с.
22. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. - 520с.
23. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025.

Захираҳои электронӣ

24. Сельское хозяйство Японии [электронный ресурс] URL <https://geographyofrussia.com/yaponiya-selskoe-hozyajstvo> (16.05.2022:)

25. Таможня Казахстана [электронный ресурс] URL: <https://kgd.gov.kz/ru/section/tamozhennyi-kontrol> (16.05.2022:)
26. Аналитика рынка молока и молочной продукции [электронный ресурс] URL: https://milknews.ru/analitika-rinka-moloka/molochnaya_otrasl.html#ya2 (18.05.2022:)
27. Новости и аналитика молочного рынка [электронный ресурс] URL: <https://milknews.ru/analitika-rinka-moloka/reitingi55267.html> (21.02.2021:)
28. В США растет производство молока на фоне сильного внутреннего спроса [электронный ресурс] URL: <https://milknews.ru/analitika-rinka-moloka/rinok-moloka-v-mire/usa-proizvodstvo-moloka-rost.html>. (10.01.2022:)
29. Новости молочного рынка [электронный ресурс] URL: https://milknews.ru/index/novosti-moloko_889.html, 2021 (16.02.2022:)
30. Обзор: Почему фермерам самого молочного штата в США не нужны государственные деньги [электронный ресурс] URL: <https://milknews.ru/longridy/wisconsin-obzor.html> 2021 (10.03.2021:)
31. Польские молочники добиваются регулирования [электронный ресурс] URL: <https://produkt.by/story/polskie-molochniki-dobivayutsya-regulirovaniya-sen-v-torgovle> (16.02.2021:)
32. Сельское хозяйство Белоруссии. Молочное хозяйство/ 2021 [электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org> (10.03.2021:)
33. Сельское хозяйство Украина. Животноводства / 2021[электронный ресурс] URL: <https://ru.wikipedia.org/> (10.03.2021:)
34. Экспорт молочной продукции увеличился на 20% [электронный ресурс] URL: <https://specagro.ru/news/202202/eksport-molochnykh-produktov-iz-rossii-v-2021> (10.03.2021:).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

35. Аликсеев, Л. Настоящее молоко [Текст]/ Л.Аликсеев// Журнал Агротехника и технологии- Агроинвестор – Москва - 2013. - С.3-7.
36. Афанасьев, В.Н. Анализ временных рядов и прогнозирование: учебник [Текст]/В.Н. Афанасьев, М.М. Юзбашев. - М.: Финансы и статистика, 2001. - 228с.

37. Ашуров, И.С. Аграрная реформа Республики Таджикистан [Текст]/И.С. Ашуров. – М.: НИПКЦ Восход-а, 2008. – 332с.
38. Бабашкина, А.М. Государственное регулирование национальной экономики [Текст]/А.М.Бабашкина. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 481с.
39. Гончаров,В.Д. Продовольственный маркетинг [Текст]/ В.Д. Гончаров. - М.: Агро НИИТЭИПП, 2000.- 175с.
40. Государственное регулирование молочного скотоводства в Финляндии [Текст]// Экономика сельского хозяйства, 1995.- № 12. - С.32- 36.
41. Гудашев, В.А. Инвестирование в АПК региона (теория, методология, практика) [Текст]/ В.А. Гудашев. – М.: ОАО «Маяк», 2005. – 319 с.
42. Гусаков, В.Г. Рынок: каким ему быть (принципиальная схема и условия построения рыночной экономики) [Текст]/В.Г. Гусаков. - Минск: БелНИИЭПАПК, 1992. - 127с.
43. Добрынин, В.А. Экономика сельского хозяйства [Текст]/В.А. Добрынин. – М., 2006. – 400 с.
44. Добрынин, В.А. Актуальные проблемы экономики и АПК [Текст]/В.А. Добрынин. - М.: Издательство МСХА, 1996. - 402с.
45. Зинина, Л.И. Экономические основы формирования продовольственного рынка[Текст]/ Л.И. Зинина, А.Г. Коротаевский. - Саранск, 1999. - 75с.
46. Ильина, З.М. Рынки сельскохозяйственного сырья и продовольствия: учебное пособие по изучению курса «Сельскохозяйственные рынки» [Текст]/ З.М. Ильина, И.В. Мирочицкая. - Ин.: БГЭУ, 2000. - 226с.
47. Иргашев, Т.А. Мясная продуктивность и биологические особенности бычков таджикского типа чёрно-пёстрой породы: монография [Текст]/ Т.А. Иргашев. - Душанбе: Маориф, 2015. - 192 с.
48. Кейнс, Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст]/ Дж.М. Кейнс. – М.: Прогресс, 1978. – 154с.
49. Кибиров, А.Я. Особенности развития сельского хозяйства США [Текст]/ А.Я. Кибиров. – М., 1994. – 125с.

50. Кибиров, А.Я. и др. Стимулирование инвестиций в АПК [Текст]/ А.Я. Кибиров и др. – М.: ООО «Компания Сириус», 2004. – С. 32.
51. Кири́н, А.В. и др. Регулирование иностранных инвестиций в экономически развитых странах [Текст]/ А.В. Кири́н и др. – М.: Изд-во МГУ. 2001. – 72 с.
52. Коваленко, Н.Я. и др. Экономика сельского хозяйства:учебник [Текст]/ Н.Я. Коваленко, Ю.И. Агирбов, Н.А. Серова и др. - М.: Изд-а ЮРКНИГА, 2004. - 384с.
53. Коропятник, А.В. Теоретические модели экономического роста и инвестиций [Текст]/ А.В. Коропятник. – СПб.: СПбГУЭФ, 2003. – С. 14.
54. Кудратов, Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности: монография [Текст]/ Р.Р. Кудратов. - М.: МАКС Пресс, 2005. – 318с.
55. Кулов, А.Р. Инвестиционное развитие аграрной экономики России [Текст]/ А.Р. Кулов. – М.: ООО «АгроПрессДизайн», 2007. – 290с.
56. Кулов, А.Р. Проблемы инвестиционного рынка и развитие аграрной экономики России [Текст]/ А.Р. Кулов. – СПб.: ООО «Протей», 2002. – 240с.
57. Кумсков, Г.В. Основы продовольственной безопасности в условиях рыночной экономики: монография [Текст]/ Г.В. Кумсков, И.С. Фасехзода, А.Б. Асылбаев.-Душанбе: Балоғат, 2021-185с.
58. Курцев, И.В. Инновационное развитие агропромышленного комплекса Сибири [Текст]/Курцев И. В. - Новосибирск, 2010. – 280с.
59. Кучуков, Р. Ценообразование в АПК стран с развитой рыночной экономикой [Текст]/Р. Кучуков //АПК: экономика, управление, 1997. - №8.-С.50-54.
60. Методика определения экономической эффективности использования в народном хозяйстве техники, изобретений и рационализаторских предложений [Текст]. – М., 1971.
61. Назаренко, В.И. Государственное регулирование сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой [Текст]/ В.И. Назаренко, А.Г. Папцов. – М.: Информагробизнес, 1996. – 83с.

62. Наметкин, С.А. Государственное регулирование инвестиционной политики [Текст]/ С.А. Наметкин. – СПб.: СПбГУЭФ, 2003. – 17с.
63. Нестеренко, В.И. Государственное регулирование иностранных инвестиций в сельское хозяйство [Текст]/ В.И. Нестеренко. – Воронеж.: ГНУ НИИ ЭОАПК ЦЧР РФ. 2003. – 43с.
64. Носиров, Р.Н. ва диг. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ [Матн]/ Р.Н. Носиров ва диг.-Душанбе: Маориф, 2007. – 234с.
65. Обзоров, С.А. Механизм мобилизации внутренних инвестиционных ресурсов предприятия в условиях кризиса [Текст]/ С.А. Обзоров. – Нижний Новгород: НИСОЦ, 1998.
66. Повышение эффективности производства говядины путём рационального использования породных ресурсов: монография [Текст]/ Т.М. Сидихов, Х.А. Амерханов, Ф.Г. Каюмов и др. - Оренбург: «Агентство Пресса», 2017. - 286с.
67. Портер, Н. Конкуренция: Пер. с англ. [Текст]/ Н. Портер. – М.: Издательский дом «Вильянс», 2002 – 168с.
68. Разыков, В.А. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления ее активизации [Текст]/ В.А. Разыков, Ш.М. Рахимов, С.Г. Сафаров. – Душанбе: Сарпараст, 2001. – 125с.
69. Самандаров, И.Х. Формирование и эффективное функционирование социальной инфраструктуры села: Теория и методология [Текст]/ И.Х. Самандаров. - Душанбе- 2004. – 300 с.
70. Славный, Б. Немарксистская политэкономия о проблемах отсталости и зависимости в развивающемся мире [Текст]/ Славный Б. – М.: Наука, 1982. – 376 с.
71. Слепнева, Л.Р. Теория и методология оценки экономического потенциала региона как основы для развития продовольственного комплекса [Текст]/ Л. Р.Слепнева. – СПб.: СПбГУ Э и Ф, 2002. – 124 с.
72. Солеҳзода, А.А. Назарияи таҳлили таъмини беҳатарии озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он: монография [Матн]/ А.А. Солеҳзода, И.С. Фасеҳзода.-Душанбе: Матбааи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. - 187с.

73. Солеҳзода, А.А. Макроиқтисоди кушод ва инвеститсияҳои мустақими хориҷӣ [Матн]/ А.А. Солеҳзода, Л.Ҳ. Саидмуродов, М. Сузуки.-Душанбе: Нашриёти «Деваштич», 2007. - 141с.
74. Тагаев, Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан) [Текст]/ Дж.Х. Тагаев. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 140 с.
75. Уроков Д.У. Назарияи баҳисобирии муҳосибӣ: китоби дарсӣ. [Матн]/ Д.У. Уроков. – Душанбе:Ирфон, 2012.-360с.
76. Урунбоева, Н.А. Совершенствование механизма регионального управления устойчивого водопользования в Республике Таджикистан: монография [Текст]/ Н.А. Урунбоева, Р.Р. Кудратов, А.Урунбоев.-Душанбе: ТГФЭУ, 2020. - 142с.
77. Фасеҳзода, И.С. Иқтисодиёти агросаноатӣ ва муносибатҳои бозорӣ: васоити таълимӣ [Матн]/ И.С.Фасеҳзода. – Душанбе, 2015. - 304с.
78. Фасеҳзода, И.С. Таҳлили ҷаҳолияти хоҷагидорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ: китоби дарсӣ[Матн]/ И.С. Фасеҳзода, К.Қ. Шодиев. - Душанбе: Балоғат, 2020. - 477с.
79. Фасихов, И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной экономики (на примере продовольственной безопасности Республики Таджикистан): монография [Текст]/ И.С.Фасихов.- Душанбе:Ирфон, 2016. – 150с.
80. Шарифов, З.Р. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного комплекса АПК [Текст]/ Шарифов З.Р.- Душанбе: Ирфон, 2008. - 444с.
81. Шоймардонов, Х.К. Рынок мясомолочной продукции центрального Таджикистана: проблемы и перспективы развития: монография [Текст]/ Х.К. Шоймардонов. – Душанбе:Ирфон, 2019. - 158с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо

82. Абалкин, П.Л. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики [Текст]/ П.Л. Абалкин // Вопросы экономики.-М., 1997. - № 6. - С.4-12.

83. Абдуллоев, А.Х. Конкурентоспособность мяса рогатого скота на рынках страны и региона [Текст]/ А.Х.Абдуллоев, К.Д.Муродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе, 2014. - № 2/7 (147). - С.19-22.

84. Абдуллоев, А.Х. Некоторые вопросы кормового потенциала республиканского животноводства [Текст]/ А.Х. Абдуллоев, Д.К. Муродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2015. - №2/1 (157). - С.19-22.

85. Абдуллоев, А.Х. Ценовое регулирование рынков мяса и молока [Текст]/ А.Х.Абдуллоев / Труды Академии МВД Республики Таджикистан, 2015. - №2 (26). – С.107-108.

86. Алибаева, М. Развитие инновационной деятельности в животноводстве [Текст]/ М.Алибаева / Вестник Таджикского национального университета: серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2010. - №2/1 (103). - С.100-104.

87. Алтухов, А.И. Кооперация в контексте обеспечения национальной продовольственной безопасности [Текст]/ А.И. Алтухов// Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики, 2020. - №4. - С.3-12.

88. Алтухов, И.А. Размещение и специализация сельского хозяйства - основа его пространственного развития [Текст]/ И.А.Алтухов/ Научные труды Вольного экономического общества России, 2019. - Т.216. -№2. - С. 272-282.

89. Алтухов, И.А. Эффективность организационно-правовых форм в сельском хозяйстве [Текст]/ И.А. Алтухов, Д.М. Рассадин/ Экономика сельского хозяйства России, 2015. - № 1. - С. 34-37.

90. Алтухов, И.А. Современные вызовы обеспечения продовольственной безопасности страны [Текст]/ И.А.Алтухов// Материалы международной научно-

практической конференции «Сельское хозяйство России и зарубежья: современные вызовы экономического развития», 2018. - С.185-191.

91. Афанасьева, Е.Ф. Совершенствование размещения и специализации производства продукции животноводства в Новосибирской области [Текст]/ Афанасьева Е. Ф. // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. –М., 2007. – С. 116-121.

92. Ашуров, И.С. Амнияти озукавори Тоҷикистон [Матн] / И.С. Ашуров, Р.Ҷ.А. Диринг// Маҷлиси конференсияи илмӣ – назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ – омили муҳими таъмини амнияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (12 – 13 майи соли 2017). - Қӯрғонтеппа, 2017. – С. 21-34.

93. Аюбов, Б.М. Влияние паратипических факторов на молочную продуктивность, состав и свойства молока [Текст] / Б.М. Аюбов, С.Х. Абдиев, Т.Б. Рузиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – Душанбе, 2016. - №1-2(196). - С. 238-243.

94. Аюбов, Б.М. Молочная продуктивность коров разных пород [Текст] / Б.М. Аюбов, С.Х. Абдиев, Т.Б. Рузиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. – Душанбе, 2016. - №1-2(196). - С.198-200.

95. Бойцов, А.С. Направления интенсификации животноводства Новгородской области [Текст] / А.С. Бойцов//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 173-176.

96. Болотова, Ю. Поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей в США [Текст] / Ю. Болотова // АПК: экономика, управление.- 2004. - № 1. - С.37-41.

97. Буробкин, И.Н. Проблемы развития животноводства [Текст] / И.Н. Буробкин // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 3-16.

98. Буробкин, И.Н. Интенсификация и эффективность животноводческих отраслей (методический аспект) [Текст] / И.Н. Буробкин, Б.Н. Казаринов // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 16-30

99. Бурхиева, Т.Ц. Повышение экономической эффективности на основе интенсификации молочного скотоводства в Ленинградской области [Текст] / Т.Ц. Бурхиева // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 345-349.

100. Винтовкин, П.С. Перспективы увеличения производства и экспорта российской агропродовольственной продукции [Текст] / П.С. Винтовкин, В.Е. Юдин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2004. - №3. - С. 14-19.

101. Волкова, Н.А. Факторный анализ прибыли от продажи продукции переработки молока [Текст] / Н.А. Волкова // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 421-426.

102. Воротников, И.Л. Экономико-математическое моделирование ресурсосбережения в молочной промышленности [Текст] / И.Л. Воротников // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 2004. - № 12. - С.25-29.

103. Гайдук, В.И. Проблемы развития молочной и мясной индустрии Кубани [Текст] / В.И. Гайдук // Достижения науки и техники.- 2001. - № 8. - С.27-31.

104. Галсанова, Б.С. Интенсификация факторов производства молока в сельскохозяйственных предприятиях Ленинградской области [Текст] / Б.С. Галсанова // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 184-190.

105. Гешель В.П. Развитие экономических отношений в производстве, переработке и реализации животноводческой продукции [Текст] / В.П. Гешель // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1995. - №3.-С.7-10.

106. Глебов, И.П. Эффективность развития интеграционных связей в молочном подкомплексе [Текст] / И.П. Глебов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1997.-№10.-С. 14-16.

107. Гоголев, И. Меры стабилизации сельскохозяйственного производства в регионе [Текст] / И. Гоголев // АПК: экономика, управление.- 2004. - № 4. - С. 67-73.

108. Голубов, И.И. Комплексный характер интеграции коммерческой структуры по обслуживанию животноводства [Текст] / И.И. Голубов // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С.121-129.

109. Гусманов, Р.У. Оптимизация структуры посевных площадей как один из факторов интенсификации кормопроизводства [Текст] / Р.У. Гусманов, А.Х. Саитов // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 341-345.

110. Гусманов, У.Г. Интенсификация кормопроизводства - ключевая проблема в реализации национального приоритетного проекта «Развитие АПК» [Текст] / У.Г. Гусманов, М.Т. Галимова // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 318-324.

111. Давлатзода, К.К. Развитие организационно-экономических основ функционирования регионального рынка мясомолочной продукции [Текст] / К.К.Давлатзода, Х.К. Шоймардонов М.М. Нурублоева / Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - №9 - 2. - С.5-12.

112. Данкверт, С. Государственная поддержка агробизнеса в Канаде [Текст] / С. Данкверт, В.Лавровский // АПК: экономика, управление.- 2004. - № 3, - С.54-61.

113. Данченко, А. С. Роль науки в интеграционных процессах в АПК стран – членов Таможенного союза [Текст] / А.С. Данченко, Ю.А. Новоселов // Материалы XV Международной конференции «Аграрная наука - сельскохозяйственному производству Сибири, Монголии, Казахстана и Болгарии». Республика Казахстан. - Петропавловск, 2012. – 448с.

114. Есполов, А.Т. Обеспечение конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции на продовольственных рынках Казахстана [Текст] / А.Т. Есполов // Международный сельскохозяйственный журнал.- 2004. - №3. - С.46-50.

115. Заика, С.Б. Интенсификация и эффективность молочного скотоводства [Текст] / С.Б. Заика // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 91-98.

116. Здоровец, Ю. В. Состояние отрасли животноводства в интегрированных структурах холдингового типа Белгородской области [Текст] / Ю.В. Здоровец // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 158-162.

117. Зимняков, В.М. Изучение потребительского спроса на молоко и молочную продукцию [Текст] / В.М. Зимняков // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. –М., 2007. – С. 259-265.

118. Иванов, Н.М. Переработка молока сельскохозяйственными предприятиями: тенденции и проблемы [Текст] / Н.М. Иванов, С.Б. Заика // Достижения науки и техники.- 2002. - №12. - С.4 -11.

119. Иванова, Д.В. Роль приоритетного национального проекта «Развитие АПК» в интенсификации животноводства [Текст] / Д.В. Иванова // Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Интенсификация и

эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 280-283.

120. Иванова, Н.А. Интенсификация молочного скотоводства (на примере Ульяновской области) [Текст] / Н.А. Иванова // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. –М., 2007. – С. 248-251.

121. Интеграция в ВТО и некоторые особенности государственного регулирования инвестиции в аграрный сектор стран с переходной экономикой[Текст] // Economist. - 2002. – С.16.

122. Карамаев, С.В. Адаптационные особенности молодняка мандолонгской породы в условиях Самарской области [Текст] / С.В. Карамаев, А.С. Карамаева, Л.Н. Бакаева // Вестник Ульяновской государственной сельскохозяйственной академии. - 2019. - №1 (45). - С. 90-95.

123. Квочкин, А.Н. Налоговые механизмы регулирования эффективного землепользования в сельском хозяйстве [Текст] / А.Н. Квочкин // Экономика АПК: проблемы и решения. –М.: Восход-А, 2005. – 74 с.

124. Климова, Н.В. Глобализация экономики: интенсификация или дезинтенсификация молочно-продуктового подкомплекса России [Текст] /Н.В. Климова//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 56-65.

125. Ключач, В.А. Инфраструктура рынка животноводческой продукции [Текст]/В.А.Ключач, Н.М. Седова//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. –М., 2007. – С. 52-56.

126. Козенко, З.Н. Основные направления интенсификации животноводства Волгоградской области [Текст]/ З.Н.Козенко, Н.И. Оксанич//Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 221-232.

127. Костяев, А.И. Конкурентные преимущества региона и их роль в развитии молочного скотоводства [Текст]/ А.И. Костяев, С.В. Молотов // Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 211-215.

128. Кудратов, Р.Р. Региональные особенности формирования фермерских (дехканских) хозяйств [Текст]/Р.Р. Кудратов //Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе: «СИНО», 2012. -№ 2/8(100). -Ч.II. С.45-51.

129. Кудряшов, В.И. Интенсификация и коммерциализация производства продукции животноводства в крестьянских хозяйствах [Текст]/В.И. Кудряшов, С.С. Кузьминская, М.В. Ивлев //Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 125-129.

130. Мадаминов, А.А. Научные основы формирования и развития многоукладной аграрной экономики в Таджикистане [Текст]/ А.А. Мадаминов //Вестник Российско-Таджикского (Славянского) универси-тета. - Душанбе, 2016. - №3(54). - Ч.1.-С.93-99.

131. Мадаминов, А.А. Основные предпосылки устойчивого развития аграрного сектора региона [Текст]/ А.А. Мадаминов //Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2013. - №2/8(125).-С.75-82.

132. Малахов, С.Н. Повышение эффективности и конкурентоспособности производства молока [Текст]/С.Н. Малахов, М.Ф. Шкляр // Достижение науки и техники. -2002. -№12. - С. 7-10.

133. Милосердов, В.В. Аграрная реформа: необходимость перемен [Текст]/В.В. Милосердов//Сборник научных трудов «Региональная экономика: стабилизация и развитие». Т. 1. – М., 2000. – С. 7-12.

134. Миронова, Н.Н. Эффективность использования производственного потенциала в животноводстве [Текст]/Н.Н. Миронова, Е.Е. Сорокина, З.Н. Насибов//Материалы Всероссийской научно-практической конференции

«Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 83-91.

135. Молотов, С. В. Интеграция производства и переработки молока в условиях интенсификации молочного скотоводства [Текст]/ С. В. Молотов//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 265-268.

136. Муллоев, Х. А. Современное состояние и тенденции развития сельского хозяйства Хатлонской области [Текст]/Х.А. Муллоев//Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2013. -№1/3. – С. 147-149.

137. Муллоев, Х.А. Состояние интеграции молоко-производителей и перерабатывающие предприятий [Текст]/Х.А. Муллоев //Кишоварз (Земледелец). – Душанбе, 2015. - №4. – С. 67-69.

138. Муллоев, Х. А. Агролизинг – фактор формирования устойчивой материально-технической базы сельского хозяйства Республики Таджикистан [Текст]/Х.А. Муллоев, М. Холназаров // Экономика, труда и управление в сельском хозяйстве. ВНИИ ОПТУСХ. – М., 2015, №2 (23). – С. 91-95.

139. Мухамадиярова, А.К. Производительность и мотивация труда в животноводстве как фактор интенсификации сельскохозяйственного производства [Текст]/ А.К. Мухамадиярова, В.Г. Нигматуллина, Р.Р. Субхангулов//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 437-442.

140. Назирӣ, Г.Н. Дастгирии давлатии комплекси шириву озукаворӣ дар минтақа [Матн]/ Г.Н. Назирӣ //Кишоварз (мачаллаи Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур). - Душанбе, 2020. - №1 (81). - С.215-221.

141. Назири, Г.Н. Использование зарубежного опыта в формировании продовольственной безопасности Республики Таджикистан [Текст]/ Г.Н. Назири //Кишоварз (журнал Таджикского аграрного университета им. Ш.Шоҳтемура). - Душанбе, 2019. -№1(81). - С.227-230.

142. Назирӣ, Г.Н. Механизмҳои давлатии тақмили дастгирии давлатӣ дар рушди минтақаҳои вилояти Хатлон [Матн]/ Г.Н. Назирӣ //Кишоварз. - Душанбе, 2020. - №1 (81). - С.215-221.

143. Назири, Г.Н. Перспективы и развития международного туризма в горных регионах Таджикистана [Текст]/ Г.Н. Назири // Кишоварз. - Душанбе, 2019. - №1(81). - С.230-233.

144. Назирӣ, Г.Н. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]/ Г.Н. Назирӣ //Кишоварз. - Душанбе, 2019. - №1(81). - С.224-227.

145. Назири, Г.Н. Тенденции развития экономики Республики Таджикистан в системе экономик стран Центральной Азии [Текст]/ Г.Н. Назири //Кишоварз. - Душанбе, 2019. - №1(81). - С.221-224.

146. Начмиддинов, А. Развитие отраслей животноводства как фактор, обеспечивающий продовольственную безопасность в РТ [Текст]/ А.Начмиддинов / Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2015. - №2/9 (190). -С.28-35.

147. Насонов, М.Р. Организационно-экономические условия конкурентоспособности животноводческой продукции в сельскохозяйственных предприятиях [Текст]/ М. Р.Насонов // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 290-295.

148. Назарзода, А.С. Таҷрибаи танзими комплекси агросаноатӣ дар давлатҳои тараққиёфта [Матн] / А.С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020.- № 10-2. - С.76-81

149. Никонова, Г.Н. Проблемы интенсификации производства в свете положений теории неоднородных систем [Текст]/ Г.Н. Никонова // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. М., 2007. – С.30-36.

150. Норов, А.Н. Хозяйственнобиологические особенности разведения генотипов мясного скота в горной зоне Таджикистана [Текст]/А.Н. Норов, А.А. Файзуллоев//Вестник Таджикского национального университета: Серия естественных наук. – Душанбе, 2010. - №3. - С.250-256.

151. Петраков, А. Ситуация в аграрном секторе и актуальные проблемы продовольственной политики [Текст]/ А. Петраков//Экономист. - 2001. -№7. - С. 70-78.

152. Пиризода, Дж.С. Региональный агропродовольственный рынок: проблемы и тенденции развития [Текст]/ Дж.С. Пиризода // Вестник национального университета. - Душанбе, 2014.- №2/11(155). – С.85-93.

153. Пиризода, Ҷ.С. Асосҳои назариявӣ ба методҳои бунёди кластерҳои агросаноатии минтақаӣ [Матн]/Ҷ.С. Пиризода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2013. - № 2/8(125). – С. 97-104.

154. Пиризода, Ҷ.С. Роҳҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]/Ҷ.С. Пиризода // Маводҳои мизи мудаввари илмӣ ба амалӣ дар мавзӯи “Мавқеи фарҳанги истеъмоли таъмини амнияти озуқаворӣ”. – Душанбе:Ирфон, 2019. - С.141-149.

155. Пиризода, Ҷ.С. Рушди нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳаи боғдорӣ омили татбиқи ҳадафҳои миллии [Матн]/Ҷ.С. Пиризода // Маводҳои конференсияи илмӣ ба амалӣ дар мавзӯи “Арзёбии бозори маҳсулоти боғу тоқпарварӣ ва дурнамои инкишофи он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе:Ирфон, 2019. – С.6-11.

156. Пиризода, Ҷ.С. Танзими давлатии низоми идоракунии соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]/Ҷ.С. Пиризода//Маводҳои мизи мудаввари илмӣ ба амалӣ дар мавзӯи “Дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ”. – Душанбе: Ирфон, 2019. - С.123-130.

157. Расулова, П.Т. Влияние возраста и живой массы при первом отёле на молочную продуктивность коров [Текст] / П.Т. Расулова А.С. Карамаева, Т.Б. Рузиев, С.В. Карамаев // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2021. - №6 (92). - С.316-320.

158. Роль государства в сфере сельского хозяйства США, Канады и Западной Европы [Текст] // Economist.- 2001. – С. 8-10.

159. Рузиев, Т.Б. Молочная продуктивность коров дочерей быков разного происхождения в условии хозяйство им. Л. Муродова, Гиссарского района [Текст]/Т.Б. Рузиев, Х.Т.Рузиев // Аграрное образование и наука. - 2016. -№ 4. - С.59-64.

160. Рузиев, Т.Б. Молочная продуктивность и морфофункциональные свойства вымени дочерей быков разного экологического происхождения [Текст] / Т.Б. Рузиев, С.В. Карамов, Х.Т. Рузиев // Известия Самарской государственной сельскохозяйственной академии, 2017. - №1. - С. 82-85.

161. Рузиев, Т.Б. Молочная продуктивность коров разного возраста и живой массы [Текст] / Т.Б.Рузиев, П.Т.Расулова, В.С.Карамов // Мирчуринский агрономический вестник, 2021. - №4. – С. 39-44

162. Рузиев, Т.Б. Молочная продуктивность коров разного содержания в условиях северного Таджикистана [Текст] / Т.Б. Рузиев, М.А. Хамзаев // Кишоварз. – Душанбе, 2019. - №1.- С.74-78.

163. Рузиев, Т.Б. Состав и свойства молока коров, разводимых в северной части Республики Таджикистана [Текст] / Т.Б.Рузиев, М.А. Хамзаев, Х.Г. Рахматов, Х.Т. Рузиев // Вестник Ошского государственного университета. - 2021. - № 1-2. - С. 414-422.

164. Рузиев, Т.Б. Технологические свойства молока и качество масла [Текст] / Т.Б. Рузиев, Х. Рахматов, Б.Аюбов // Материалы I совместной с Институтом животноводства Таджикской академии сельскохозяйственных наук Международной научно-практической конференции «Состояние и перспективы увеличения производства высококачественной продукции сельского хозяйства». Башкирский государственный аграрный университет, 2017. - С. 148-151.

165. Рузиев, Х.Т. Взаимосвязь между отдельными хозяйственно-полезными признаками у коров таджикского типа черно-пестрой породы [Текст] / Х.Т. Рузиев, П.Т. Расулова, Т.Б. Рузиев // Сборник статей по материалам Всероссийской

(национальной) научно-практической конференции «Актуальные проблемы и научное обеспечение развития современного животноводства». Под общей редакцией С.Ф. Сухановой. - 2019. - С. 209-213.

166. Рузиев, Т.Б. Роль быков при формировании молочной железы коров [Текст] / Т.Б. Рузиев // Молочное и мясное скотоводство, 2008.-№3. С.13-14

167. Сайдалиев, Х.А. Развития сельскохозяйственной сферы как фактор обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистана [Текст]/ Х.А. Сайдалиев//Материалы республиканской конференции, посвященной 20-летию Национального единства и Года молодежи на тему «Устойчивое развитие агропромышленного комплекса - важный фактор обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистана». - Курган-Тюбе, 2017. – С.174-179

168. Саидмуродов, Л.Х. Совершенствование управления развитием промышленной системы Республики Таджикистан [Текст]/Л.Х. Саидмуродов, Х. Зокир //Финансовая экономика. – 2022. - №3. - С.252-254.

169. Саидмуродова, М.А. Масоили назариявии таъмини беҳатарии озӯқаворӣ дар шароитҳои ҷаҳонишавӣ [Матн]/ М.А. Саидмуродова, Н.Р. Дахбошиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. - №10/2. – С.71 – 75.

170. Сафарзода, Г. Самаранокӣ ва иқтисодӣ истеҳсоли маҳсулоти ширӣ: таркиби кимиёвӣ ва шир [Матн]/ Г.Сафарзода, Ҷ.Қараева / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2019. - қисми 2. - №3. - С. 81-85.

171. Сафаров, Б.Г. Диверсификасияи савдои беруна ҳамчун унсурҳои муҳими пасти кардани хавфҳо [Матн]/ Б.Г. Сафаров, Ғ.У. Ғоибназаров / Паёми молия ва иқтисод. - Душанбе, 2020.-№1 (21). - С. 33-39.

172. Старченко, М.Я. Экономический рост в животноводстве и конкурентоспособность отрасли [Текст]/ М.Я. Старченко // Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 72-78.

173. Султанов, З.С. Совершенствование финансовых отношений и углубление интеграционных процессов в условиях глобального финансового кризиса [Текст]/ З.С. Султанов // Материалы республиканской научно-практической конференции «Проблемы финансов, учета и аудита в условиях глобального финансового кризиса». – Душанбе, РТСУ, 2009. – С. 5-13.

174. Суровцев, В.Н. Интенсификация производства продукции животноводства путем привлечения земельно-ипотечных кредитов [Текст]/ В.Н. Суровцев, Е.Л. Забегалова//Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Интенсификация и эффективность отраслей животноводства России». ГНУ ВНИИОПТУСХ. – М., 2007. – С. 446-450.

175. Тагоев, Дж.Х. Агропродовольственные аспекты стратегического развития национальной экономики [Текст]/Дж.Х. Тагоев, М.К. Файзуллоев//Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2018. - №1(61). - С.96-104.

176. Тагоев, Дж.Х. Тенденции развития социальной инфраструктуры Хатлонской области: анализ, оценка и инвестиционные возможности [Текст]/ Дж.Х. Тагоев, Н.К. Билолов // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2018. - Т.2. -№ 3(43). - С. 48-54.

177. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Усулҳои арзёбии самаранокии иқтисодии сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ дар КАС [Матн]/ Ҷ.Ҳ. Тағоев, А.М. Холов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора, 2021. - №1. – С.27-38

178. Улимбашева, Р.А. Возрастная изменчивость показателей кожи бычков при разной технологии выращивания [Текст]/ Р.А. Улимбашева // Материалы Международной научно-практической конференции «Экологическая стабилизация аграрного производства». - Саратов, 2015. - С. 441- 444.

179. Файзуллоев, М.К. Анализ современного состояния и перспективы развития инновационного потенциала национальной экономики [Текст]/ М.К. Файзуллоев//Вестник университета. – Душанбе, 2016. - №2(53). - С.101-106.

180. Фасехзода, И.С. Роҳҳои такмили истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар рушди истеҳсоли маҳсулоти озукаворӣ [Матн]/ И.С.Фасехзода, Х.А. Сайдалиев/

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2018. - №10. - С. 113-119. ISSN 2413-5151

181. Фасеҳзода, И.С. Ҷанбаҳои назариявӣ-методологии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и минтақаҳои кӯхистони Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.С. Фасеҳзода, С.Н. Ҳақимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2019. - №8. - С. 111-119.

182. Хамзаев, М.А. Изменение состава молока коров по сезонам года [Текст] / М.А.Хамзаев, Х.Г.Рахматов, Т.Б.Рузиев // Сборник статей по материалам Всероссийской (национальной) научно-практической конференции “Актуальные проблемы и научное обеспечение развития современного животноводства”.. Под общей редакцией С.Ф. Сухановой, 2019. - С. 213-216.

183. Шарифов, З.Р. Балансбардорӣи самаранокии истеҳсолати кишоварзӣ дар ноҳияҳои наздисарҳадӣи вилояти Хатлон [Матн] / З.Р. Шарифов //Кишоварз. - Душанбе, 2019. - №2 (82). – С.206-208.

184. Шарифов, З.Р. Бозори маҳсулоти гӯштиву ширии Тоҷикистони марказӣ: ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушд [Матн] / З.Р. Шарифов // Кишоварз. - Душанбе, 2020. - №4 (89). - С.135-141.

185. Шарифов, З.Р. Механизмы эффективного использования земельных ресурсов [Текст] / З.Р. Шарифов // Земледелец. – Душанбе, 2019. - №2 (82). - С.160-164.

186. Шарифов, З.Р. Моҳияти иқтисодии сармоя ва рушди низоми сармоягузорӣ дар КАС [Матн] / З.Р. Шарифов//Кишоварз. – Душанбе, 2020. - №2. – С.130-135.

187. Шарифов, З.Р. Самаранокии иқтисодии истифодабарии захираҳои замин дар шароити рушди муносибатҳои иқтисодӣ[Матн] / З.Р. Шарифов//Ахбори ШТА ИИБМО. - 2020. - №2. - С.17-24.

188. Шоймардонов, Х.К. Государственные механизмы регулирования мясомолочного производства [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет).- 2015. - №2 (49). - С.104-108.

189. Шоймардонов, Х.К. Межотраслевой баланс как механизм обеспечения равновесия регионального рынка мясомолочной продукции [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2016. - №2/10 (219). - С. 226-230.

190. Шоймардонов, Х.К. Механизм стимулирования производителей на региональном рынке мясомолочной продукции [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Материалы Республиканской научно-практической конференции на кафедре экономическая кибернетики ТНУ. -Душанбе: 2018. - С.135-139.

191. Шоймардонов, Х.К. Развитие организационно-экономических основ функционирования регионального рынка мясомолочной продукции [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - №6 - 2. - С.5-13.

192. Шоймардонов, Х.К. Региональные продовольственные рынки как объект исследования [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований». – Уфа, 2020. - С. 263-271.

193. Шоймардонов Х.К. Совершенствование форм и механизмов стимулирования производителей на региональном рынке мясомолочной продукции [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2018. - №6 (часть 2). - С. 39-46

194. Шоймардонов, Х.К. Функционирование и развитие рынка мясомолочной продукции в зарубежных странах [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: 2019. - №4 - 2. - С.104-109.

195. Шоймардонов, Х.К. Экономический анализ факторов, влияющих на производство молока в центральном регионе Таджикистана [Текст] / Х.К.Шоймардонов // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. - 2017. - № 8-5 (55). - С.105-110.

196. Шукуров, И.Ш. Интихоби зироати кишоварзӣ дар шароити хоҷагии деҳқонӣ [Матн]/ И.Ш. Шукуров / Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Роҳҳои рушди КАС Тоҷикистон: мушкилот ва мубоҳиса”. - Душанбе, 2003. - С.180-183.

197. Эльдиев, М.Д. Ценообразование в АПК в условиях перехода к рыночным отношениям [Текст] / М.Д. Эльдиев // Экономика с.-х. и перерабатывающих предприятий. -1997.-№5.-С. 17-21.

Диссертатсия ва авторефератҳо

198. Бражевская, М.В. Организационно-экономические проблемы функционирования и развития мясного рынка: автореф. дис. на соис. уч. ст. к.э.н: 08.00.05 [Текст]/ М.В. Бражевская. - М., 2005. – 23с.

199. Власова, И.М. Эффективность интенсификации молочного скотоводства и меры по ее повышению: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Текст] / И.М.Власова. – М., 2010. – 167с.

200. Назарова, Ш.Б. Рост, развитие и молочная продуктивность дочерей быков голштинской породы разного экологического происхождения в условиях Гиссарской долины Таджикистана: диссертация на соис. уч. ст. к.э.н: 06.02.10 [Текст] / Ш.Б. Назарова. – Душанбе, 2012. – 173с.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия

а) Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Шамсов, Қ.И. Механизмҳои тақмили дастгирии давлатӣ дар рушди минтақаҳои вилояти Хатлон / Қ.И.Шамсов, Г.Н.Назирӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2019. - №1/4 (68). - С.136-141.

[2-М]. Шамсов, Қ.И. Баландбардории самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ – омили муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ / Қ.И.Шамсов, М.Ҳ. Холназаров // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2019. -№1/1 (59).– С.208-213.

[3-М]. Шамсов, Дж.И. Инвестиции как фактор устойчивого развития экономики сельского хозяйства / Дж.И.Шамсов, М.Х.Холназаров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Н.Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2020. -№1/2 (74). – С.161-165.

[4-М]. Шамсов, Қ.И. Ташаккул ва рушди бозори минтақавии шир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.И.Шамсов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - №8. - С.241-245.

[5-М]. Шамсов, Қ.И. Асосҳои иқтисодии ташаккул ва рушди бозори шир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.И.Шамсов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2020. - №9. - С.201-206.

[6-М]. Шамсов, Қ.И. Дастгирии давлатии комплекси шириву озуқаворӣ дар минтақа / Қ.И.Шамсов, Г.Н.Назирӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2021. - №1. - С.207-211.

[7-М]. Шамсов, Қ.И. Рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ / Қ.И.Шамсов, Р.С.Расулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. - №4. - С.207-211.

[8-М]. Шамсов, Қ.И. Таҷрибаи хориҷии ташкил ва ҷойгиркунии бозори шир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.И.Шамсов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба

Н.Хусрав. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2022. - №1-2 (98). – С.121-127.

б) Мақолаҳо дар маҷмуаҳои дигар

[8-М]. Шамсов, Ҷ.И. Хусусиятҳои ташаққул ва фаъолияти бозори шир дар шароити гузариш ба рушди иқтисодӣ / Ҷ.И.Шамсов, М.Ҳ.Холназаров // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба Рӯзи ҷавонон (12-13 май). Бохтар – (Қурғонтеппа), 2017. - С.79-83.

[9-М]. Шамсов, Ҷ.И. Нақши муносибатҳои аграрӣ дар рушди низоми иқтисодии ҷомеа / Ҷ.И.Шамсов, М.Ҳ.Холназаров // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар мавзӯи “Нақши соҳаи туризм дар рушди иқтисоди миллӣ” (14-уми феввали соли 2018), Бохтар – (Қурғонтеппа), 2018. – С.142-145.

[10-М]. Шамсов, Ҷ.И. Нақши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.И.Шамсов // Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ ҳаёти профессорону омӯзгорони факултети иқтисодӣ. – Бохтар, 2019. - С.101-106.

[11-М]. Шамсов, Дж.И. Формирование регионального рынка молока в Республике Таджикистан / Дж.И.Шамсов, И.Шерхон // Наука и образование сегодня. - Российская Федерация, Москва, 2020. - №11 (58). - С.17-22.

[12-М]. Шамсов, Ҷ.И. Дастгирии давлатии комплекси шириву озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.И.Шамсов, М.Д.Эмомов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ ва Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ (2019-2021) 12-17.04.2021 с. – Душанбе, 2021. - С.539-541.

[13-М]. Шамсов, Ҷ.И. Дастгирии давлатии бозори шир ва маҳсулоти ширӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.И. Шамсов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳаёти профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба Солҳои рушди саноат (2022-2026) 18-23.04.2022 с.